

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

«Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής»

«Ευρωπαϊκή Πολιτική»

Διπλωματική Εργασία

«Η εκπαίδευση ενηλίκων στην περίοδο της πανδημίας Covid-19»

Σιούλη Άλκηστις-Στεφανία

A.M. 3032202001217

Επιβλέπων καθηγητής: Ν. Φωτόπουλος

Β' Μέλος: Χ. Κουτσάμπελας

Γ' Μέλος: Β. Λαλιώτη

Ιανουάριος, 2023

*«Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες, σε όλους όσους συνέβαλαν στην
ολοκλήρωση αυτής της διπλωματικής εργασίας»*

Περίληψη

Υπό την πίεση ανησυχιών σχετικά με την εξάπλωση του Covid-19 και των εκκλήσεων για τον περιορισμό του ιού, αυξανόμενος αριθμός τριτοβάθμιων και άλλων εκπαιδευτικών οργανισμών έκλεισε τους φυσικούς χώρους εκπαίδευσης. Η πανδημία αποκάλυψε τρωτά σημεία των εκπαιδευτικών συστημάτων σε όλο τον κόσμο και έχει καταστεί πλέον σαφές ότι η κοινωνία χρειάζεται ευέλικτα και ανθεκτικά εκπαιδευτικά συστήματα, καθώς αντιμετωπίζει απρόβλεπτο μέλλον. Οι ειδικοί για τη δημόσια υγεία συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό ότι η γενική απειλή του Covid-19 καταπολεμάται καλύτερα με μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης. Οι συγκεκριμένες πράξεις θέσπισης πρωτοκόλλων ηλεκτρονικής εκπαίδευσης έκτακτης ανάγκης δεν μεταβάλλουν την ίδια την πανδημία, παρά μόνο έμμεσα, περιορίζοντας τις πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπιδράσεις στην τάξη. Μια τέτοια αντίδραση κατά της πανδημίας που ακυρώνει την εκπαίδευση πρόσωπο με πρόσωπο μπορεί κάλλιστα να είναι κατάλληλη ως μέτρο για την υποστήριξη της ευρύτερης κοινωνικής αποστασιοποίησης, αλλά υπάρχει ένα σαφές κόστος από την απομάκρυνση των εκπαιδευόμενων από τη φυσική διδασκαλία πρόσωπο με πρόσωπο και τη σφαίρα της προγενέστερης κανονικότητας. Η πανδημία Covid-19 επιδείνωσε μακροχρόνιες ψηφιακές ανισότητες, παράγοντας το αποκαλούμενο ψηφιακό χάσμα. Για ολόκληρο τον τομέα της εκπαίδευσης, μία από τις μεγαλύτερες ανισότητες που έχει επισημανθεί, είναι η πρόσβαση σε αξιόπιστη τεχνολογία. Η εξαναγκασμένη ψηφιοποίηση της διδασκαλίας και της μάθησης έχει αναδείξει βασικούς περιορισμούς, όπως η πρόσβαση ακόμη και σε βασικές συσκευές για τις ανάγκες του διαδικτύου και οι προϋποθέσεις για επαρκείς ψηφιακές δεξιότητες. Μεταξύ των εκπαιδευτικών οργανισμών, η διεύρυνση της ψηφιακής τεχνολογίας αυξάνει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν ήδη οι κάτοικοι της υπαίθρου και οι φοιτητές από αναπτυσσόμενες χώρες. Επιπλέον, τα νοικοκυριά που έχουν χαμηλό χαμηλό εισοδήμα και οι φυλετικές/εθνοτικές μειονότητες επηρεάζονται περισσότερο από την έλλειψη διαθεσιμότητας βασικών προαπαιτούμενων για οποιαδήποτε online μετάβαση.

Λέξεις κλειδιά: *Εκπαίδευση Ενηλίκων, Online εκπαίδευση, Ψηφιακές ανισότητες, Covid-19*

Abstract

Under the pressure of concerns about the spread of Covid-19 and calls to contain the virus, an increasing number of tertiary and other educational institutions have closed physical education facilities. The pandemic has revealed vulnerabilities in education systems around the world and it has now become clear that society needs flexible and resilient education systems as it faces an unpredictable future. Public health experts largely agree that the general threat of Covid-19 is best combated with social distancing measures. However establishing emergency e-learning protocols do not change the pandemic itself, except indirectly by limiting face-to-face interactions in the classroom. Such an anti-pandemic response that cancels face-to-face education may well be appropriate as a measure to support broader social distancing, but there is a clear cost of removing learners from physical teaching face-to-face and the realm of earlier normality. The Covid-19 pandemic has exacerbated long-standing digital inequalities, factoring in the so-called digital divide. For the entire education sector, one of the biggest inequalities that has been highlighted is access to reliable technology. The forced digitalisation of teaching and learning has highlighted key limitations, such as access to even basic devices for the needs of the internet, as well as the conditions for adequate digital skills. Among educational institutions, the expansion of digital technology increases the challenges already faced by rural dwellers and students from developing countries. In addition, low-income households and racial/ethnic minorities are most affected by the lack of availability of basic prerequisites for any online transition.

Keywords: Adult Education, Online Education, Digital Inequalities, Covid-19

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iii
Abstract	iv
Περιεχόμενα	v
Κατάλογος Σχημάτων	vi
Κατάλογος Πινάκων	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	5
Κεφάλαιο I: Η εκπαίδευση ενηλίκων ως ουσιαστικό τμήμα της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής	5
Κεφάλαιο I: Εκπαίδευση ενηλίκων στην covid-19 εποχή	9
Κεφάλαιο II: Το μέλλον της εκπαίδευσης ενηλίκων υπό την οπτική γωνία της πανδημίας	13
Κεφάλαιο III: Η online εκπαίδευση στην μετά τον covid-19 εποχή.....	17
Κεφάλαιο IV: Ψηφιακές ανισότητες.....	21
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	28
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	34
Κεφάλαιο V: Η έρευνα.....	34
5.1. Μεθοδολογικά εργαλεία.....	34
5.2. Στόχος και ερευνητικά ερωτήματα ή υποθέσεις	35
5.3. Περιορισμοί, ζητήματα δεοντολογίας, αξιοπιστία και σημασία της έρευνας μέσω συνεντεύξεων	36
6. ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	38
6.1. Ευρήματα που προκύπτουν από την ανάλυση κειμένου.....	38
6.2. Συμπεράσματα	45
7. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ	46
Βιβλιογραφία.....	49
Διαδίκτυο	55
Παράρτημα.....	59
Π1. Οδηγός ημιδομημένης συνέντευξης.....	59
Π2. Απαντήσεις ερωτηματολογίων	61
Π2.1. Αφροδίτη	61
Π2.2 Γιώργος.....	62
Π2.3 Δημήτρης.....	64
Π2.4 Ζωή.....	67
Π2.5 Κωνσταντίνα	69
Π2.6 Ρόζα.....	71
Π2.7. Κωνσταντίνος.....	73
Π2.8. Μανόλης.....	75
Π2.9. Μαρία	77
Π2.10. Κατερίνα.....	78

Κατάλογος Σχημάτων

Σχ. 1 Σχηματική απόδοση των παραγόντων που οδηγούν στο μέλλον της online εκπαίδευσης. Προσαρμογή από Gagnon (2021).....	14
Σχ. 2 Κυκλοφορία και ταχύτητα λήψης στη Γαλλία. Προσαρμογή από Bergman and Iyengar, 2020.....	23
Σχ. 3 Κυκλοφορία και ταχύτητα λήψης στο Ηνωμένο Βασίλειο. Προσαρμογή από Bergman and Iyengar, 2020.	24
Σχ. 4 Κυκλοφορία και ταχύτητα λήψης στην Ιταλία. Προσαρμογή από Bergman and Iyengar, 2020.....	25
Σχ. 5 Τέσσερις παράγοντες που διαμορφώνουν ψηφιακές ανισότητες. Προσαρμογή από Beaunoyer <i>et al.</i> , 2020, p. 3.	27

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 5 (ΟΗΣ).....	38
Πίνακας 2 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 6 (ΟΗΣ).....	40
Πίνακας 3 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 7 (ΟΗΣ).....	42
Πίνακας 4 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 8 (ΟΗΣ).....	43

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πανδημία COVID-19 είχε και θα έχει βαθιές επιπτώσεις στην εκπαίδευση ενηλίκων (Boeren *et al.*, 2020, Kapplinger & Lichte, 2020) και στις πρακτικές μάθησης μέσω του διαδικτύου. Σύμφωνα με την UNESCO (2020) έκλεισε μεγάλους τομείς της οικονομίας, καθώς και ολόκληρα εκπαιδευτικά συστήματα, αποκλείοντας περίπου το 91% των μαθητών σε όλον τον κόσμο. Ο αντίκτυπος υπήρξε σημαντικός και οδήγησε στη μεγαλύτερη πιθανώς και ταχύτερη μεταμόρφωση της παιδαγωγικής πρακτικής (Brammer and Clark, 2020). Μία από τις πλέον προφανείς και άμεσες επιπτώσεις της κρίσης Covid-19 στην εκπαίδευση ήταν η ταχεία μετάβαση από την προσωπική στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Αυτό επηρέασε σχεδόν όλο το πλαίσιο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαίδευσης ενηλίκων σε σύντομο χρονικό διάστημα και συχνά με ελάχιστη υποστήριξη για τη διευκόλυνση της μετάβασης στο ψηφιακό πλαίσιο.

Αυτή η ταχεία μετάβαση σε εξ αποστάσεως εκπαίδευση είχε συνέπειες για τους ενήλικες εκπαιδευόμενους και εκπαιδευτικούς (Boeren *et al.*, 2020). Αν και είναι πολύ νωρίς για μια πλήρη αξιολόγηση, ωστόσο τίθενται βασικά ερωτήματα: Πώς διαμορφώνει το μέλλον της διαδικτυακής μάθησης ενηλίκων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση η πανδημία Covid-19; Ποιές είναι οι νέες τάσεις που θα μπορούσαν να διαμορφώσουν το μέλλον της διαδικτυακής εκπαίδευσης ενηλίκων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και με ποιό τρόπο μπορεί να διερευνηθεί το πιθανό μέλλον της εκπαίδευσης ενηλίκων και της διαδικτυακής μάθησης;

Επί διετία, πλέον, συμβαίνουν γρήγορες και δραστικές αλλαγές που αγγίζουν όλους τους τομείς της κοινωνικής πολιτικής και της ζωής γενικότερα: οικογένεια, εργασία, αναψυχή, εκπαίδευση κ.λπ. Ο Covid-19 έχει προκαλέσει κοινωνικές αναταράξεις σε όλο τον κόσμο με απρόβλεπτους τρόπους. Όπως σημειώνεται, η πανδημία έχει διαμορφώσει νέες κοινωνικές ανισότητες-που σχετίζονται, αλλά δεν περιορίζονται, στην αναπηρία, την κατάσταση απασχόλησης, την κατάσταση μετανάστευσης, το εισόδημα, τη γλώσσα, τη φυλή και την κοινωνική τάξη ανισότητες που σε αβέβαιες κοινωνικά περιόδους γίνονται εμφανέστερες και οξύτερες (James and Thériault, 2020).

Αυτού του είδους οι ανισότητες έχουν επίσης επηρεάσει βαθιά την πρόσβαση και τη συμμετοχή στην εκπαίδευση δια βίου μάθησης, η οποία με τη σειρά της είχε συνέπειες για την ευημερία και την ψυχική υγεία. Επιπλέον, καθώς τα σχολεία και τα πανεπιστήμια

έκλεισαν τις πανεπιστημιούπολεις τους, οι «ευάλωτοι ενήλικες εκπαιδευόμενοι» παρέμειναν χωρίς φυσικό ασφαλές καταφύγιο, ενώ οι μειονεκτικές οικονομικά οικογένειες δεν είχαν ή είχαν περιορισμένη πρόσβαση σε εξοπλισμό ή συνδεσιμότητα, για να επωφεληθούν πλήρως από την ηλεκτρονική και ψηφιακή μάθηση (James & Thériault, 2020). Οι ενήλικες αντιμετώπισαν ξαφνικά την ανεργία, που τους ανάγκασε να βρουν τρόπους να συντηρήσουν τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους, βάζοντας τις οικονομικές ανάγκες πάνω από τη μάθηση και την (επανεκπαίδευση), δουλεύοντας περισσότερες ώρες και αναλαμβάνοντας επιπλέον εργασίες για την προστασία των εισοδημάτων τους.

Η εικόνα της εκπαίδευσης ενηλίκων σε περιόδους αβεβαιότητας φαίνεται μάλλον ζοφερή. Η έλλειψη τεχνολογικών πόρων σε τυπικά και άτυπα περιβάλλοντα εκπαίδευσης ενηλίκων και εκπαίδευσης κατ' οίκον υποδεικνύει ότι πολλοί ενήλικες μαθητές αντιμετώπισαν επιπλέον εμπόδια στην ολοκλήρωση των εκπαιδευτικών τους προσδοκιών. Βέβαια οι κοινωνικές αναταράξεις σε περίοδο κρίσης αφορούν και στους επαγγελματίες της εκπαίδευσης ενηλίκων. Η πανδημία σημαίνει μειωμένη ή διαφορετική προσφορά υποστήριξης για τους μαθητές, πρόσθετο άγχος και ένταση, καθώς διαπιστώνουν γρήγορα ότι πρέπει να αναβαθμίσουν ψηφιακά τον εαυτό τους. Για ορισμένους, μάλιστα, η συγκεκριμένη περίοδος κρίσης σήμανε και απώλεια της εργασίας τους (EAEA, 2021).

Υπό αυτή την οπτική γωνία η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην εκπαίδευση ενηλίκων στην Covid-19 εποχή, βάσει βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

Στο κεφάλαιο I γίνεται αναφορά στην εκπαίδευση ενηλίκων ως πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με συνοπτική αναφορά στο ιστορικό της καθιέρωσής της.

Στο κεφάλαιο II γίνεται αναφορά στις διαδικασίες μετάλλαξης της εκπαίδευσης ενηλίκων στο ψηφιακό περιβάλλον, υπό την πίεση της πανδημίας.

Στο κεφάλαιο III γίνεται αναφορά στο πιθανό μέλλον της εκπαίδευσης ενηλίκων

Στο κεφάλαιο IV επιχειρείται η διαμόρφωση μιας εικόνας για τη meta-Covid-19 εποχή δεδομένων των ανακατατάξεων που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Στο κεφάλαιο V αναπτύσσεται το ζήτημα των ψηφιακών ανισοτήτων, οι οποίες παράγουν το αποκαλούμενο ψηφιακό χάσμα.

Στο κεφάλαιο VI αναλύεται το σκεπτικό, τα ερευνητικά ερωτήματα και η μεθοδολογία της έρευνας και ακολουθούν τα Συμπεράσματα,, όπως διαμορφώνονται από σχετική ανάλυση κειμένου.

Εντέλει υπό μορφή παραρτήματος παρατίθενται το σχετικό ερωτηματολόγιο και οι συνεντεύξεις.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο Ι: Η εκπαίδευση ενηλίκων ως ουσιαστικό τμήμα της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής

Η εκπαίδευση ενηλίκων αναδείχθηκε στις περισσότερες χώρες ως μορφή παροχής, ιδίως για τον αλφαριθμητισμό και άλλες «βασικές δεξιότητες». Σε ορισμένες περιπτώσεις, και σε ορισμένες χώρες, θεσμοθετήθηκε πλήρως, σε άλλες παρέμεινε πολύ πιο περιθωριακή. Στα κράτη μέλη της ΕΕ η κυβερνητική ευθύνη για την εκπαίδευση ενηλίκων ποικίλλει, όπως και το νομικό καθεστώς της. Υπάρχει, επίσης, μεταβλητότητα στη φύση των ιδρυμάτων που παρέχουν εκπαίδευση ενηλίκων. Υπάρχουν κολλέγια, σχολεία και πανεπιστήμια σε δημόσιους, ιδιωτικούς και μη κερδοσκοπικούς τομείς, όπως επίσης κερδοσκοπικές επιχειρήσεις, επαγγελματικές και βιομηχανικές ενώσεις και επιχειρήσεις που εκπαιδεύουν το προσωπικό τους (ΕΑΕΑ, 2006).

Οι διαδικασίες πολιτικής της ΕΕ αποτελούν αντικείμενο έρευνας στις πολιτικές επιστήμες, την κοινωνική πολιτική και τις ευρωπαϊκές σπουδές εδώ και πολλά χρόνια. Ωστόσο, η εκπαιδευτική πολιτική σπάνια αναφερόταν στο παρελθόν. Το μεγαλύτερο πιθανώς εγχειρίδιο για τη χάραξη πολιτικής στην ΕΕ, στην έκδοση του 2010 αναφέρει την εκπαίδευση μόνο συνοπτικά και η εκπαίδευση ενηλίκων, καθώς και έννοιες όπως η κοινωνία της μάθησης και η διά βίου μάθηση, δεν αναφέρονται καθόλου. (Wallace, Pollack & Young, 2010).

Μέχρι τη Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992, η συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης δεν είχε νομική βάση στην ευρωπαϊκή κοινότητα και η πραγματική συνεργασία προχωρούσε μόνο αργά και ως υποπροϊόν της σταδιακής ανάπτυξης της Κοινής Αγοράς. Η επαγγελματική εκπαίδευση, ωστόσο, φαίνεται πως είχε από νωρίς τον δικό της ρόλο. Η συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Συνθήκη ΕΟΚ, άρθρο 128) προέβλεπε την ανάπτυξη μιας «κοινής πολιτικής επαγγελματικής κατάρτισης», και στο πλαίσιο της πολιτικής για την απασχόληση αυτό σήμαινε κατάρτιση για τους ενήλικες εργαζόμενους και όχι για τους νέους. Το 1963, απόφαση του Συμβουλίου καθιέρωσε 10 γενικές αρχές για την ανάπτυξη μιας κοινής πολιτικής επαγγελματικής κατάρτισης, αλλά πρακτικά η υλοποίησή της ήταν περιορισμένη (Péripin, 2006).

Οι δεκαετίες πριν από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ χαρακτηρίστηκαν από δισταγμό συντονισμού της εκπαιδευτικής πολιτικής σε επιλεγμένους τομείς μεταξύ των κρατών μελών της ΕΟΚ. Η εκπαίδευση ενηλίκων αναλήφθηκε σε κάποιο βαθμό στο πλαίσιο της

επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, αλλά αν και η συνεργασία στον τομέα αυτό είχε κάποια βάση στο νομικό πλαίσιο, δεν έγιναν πολλά για την υλοποίηση της (Lawn and Grek, 2012). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, ωστόσο, η Επιτροπή δημιούργησε διοικητικό και πολιτικό κεφάλαιο στον τομέα της εκπαίδευσης γενόμενη κινητήρια δύναμη.

Στην έννοια της διά βίου μάθησης δόθηκε καίριος ρόλος στην πολιτική εκπαίδευσης και κατάρτισης της ΕΕ στο πλαίσιο της στρατηγικής της Λισαβόνας. Σε σύνοδο του Συμβουλίου το 2000 (τρεις μήνες μετά τη Λισαβόνα), το Συμβούλιο δήλωσε ότι *«η διά βίου μάθηση αποτελεί ουσιαστική πολιτική για την ανάπτυξη της ιθαγένειας, της κοινωνικής συνοχής και της απασχόλησης»* και συμπεριλήφθηκε στην ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση και στο θεματολόγιο κοινωνικής πολιτικής που θεσπίστηκε μετά τη Λισαβόνα (Périn, 2006).

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Στοκχόλμης, τον Μάρτιο του 2001, οι υπουργοί Παιδείας συμφώνησαν για πρώτη φορά σε μια σειρά κοινών στόχων, οι οποίοι έγιναν η βάση της διαδικασίας «Εκπαίδευση και κατάρτιση 2010». Υπήρχαν τρεις στρατηγικοί στόχοι που καθιστούσαν τα συστήματα εκπαίδευσης πιο αποτελεσματικά, πιο προσβάσιμα και πιο ανοικτά και δεκατρείς συγκεκριμένοι στόχοι. Οι στόχοι που σχετίζονταν ιδιαίτερα με την εκπαίδευση ενηλίκων ήταν η ανάπτυξη βασικών ικανοτήτων, η πρόσβαση σε τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών για όλους, η δημιουργία ενός ανοικτού μαθησιακού περιβάλλοντος, η προώθηση της ενεργού συμμετοχής του πολίτη, των ίσων ευκαιριών και της κοινωνικής συνοχής· και την ενίσχυση των δεσμών με τον κόσμο της εργασίας, με την έρευνα και την κοινωνία (CEU, 2001).

Το *‘Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth’* (European Commission, 2010) ήταν μια δεκαετής στρατηγική που πρότεινε τρεις αλληλο-ενισχυόμενες προτεραιότητες: έξυπνη ανάπτυξη, βιώσιμη ανάπτυξη και ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς. Η εκπαίδευση ενηλίκων παρέχει ένα μέσο στους ενήλικες, ιδίως στους εργαζόμενους χαμηλής ειδίκευσης και μεγαλύτερης ηλικίας, για τη βελτίωση της ικανότητάς τους να προσαρμόζονται στις αλλαγές στην αγορά εργασίας και την κοινωνία. Το 2011, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνώρισε ότι όλοι οι ενήλικες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με υψηλή ειδίκευση, μπορούν να επωφεληθούν από τη διά βίου μάθηση, ιδίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

Αργότερα, η Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση με τίτλο «Βασικές αρμοδιότητες για έναν μεταβαλλόμενο κόσμο. Σχέδιο κοινής έκθεσης προόδου του Συμβουλίου και της

Επιτροπής για το 2010, για την εφαρμογή του προγράμματος εργασίας «*Εκπαίδευση και κατάρτιση 2010*» και έγγραφο εργασίας με θέμα «*Βασικές δεξιότητες για έναν μεταβαλλόμενο κόσμο. Πρόοδος προς την επίτευξη των στόχων της Λισαβόνας στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Ανάλυση της εφαρμογής σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο*». Μεταξύ των βασικών προτεραιοτήτων αναφέρονται η εκπαίδευση και η κατάρτιση ενηλίκων, που θα πρέπει να παρέχουν πραγματικές ευκαιρίες σε όλους τους ενήλικες να αναπτύξουν και να επικαιροποιούν τις βασικές τους δεξιότητες καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Η κοινή έκθεση του Συμβουλίου και της Επιτροπής του 2012 σχετικά με την εφαρμογή του στρατηγικού πλαισίου για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης με θέμα «*Εκπαίδευση και κατάρτιση σε μια έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς Ευρώπη*» πρότεινε νέες προτεραιότητες για την περίοδο 2012-2014 για την κινητοποίηση της εκπαίδευσης και της κατάρτισης για τη στήριξη της Ευρώπης 2020 (European Commission, 2012).

Δεν υπάρχει, ωστόσο, ούτε αναφορά στην εκπαίδευση ενηλίκων, ούτε στην εκπαίδευση ενηλίκων σε αυτό το προσχέδιο. Η έμφαση της ΕΕ στις επενδύσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση για την ανάπτυξη δεξιοτήτων ως μέσο ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας βρίσκεται επίσης σε ανακοίνωση που εξέδωσε η Επιτροπή το 2012 με τίτλο «*Επανεξέταση της εκπαίδευσης: Επένδυση σε δεξιότητες για καλύτερα κοινωνικοοικονομικά αποτελέσματα*» (CEDEFOP, 2012). στο οποίο υπογραμμίζεται ότι η δραστηριότητα και ο διάλογος της ΕΕ επικεντρώθηκαν σε μεγάλο βαθμό σε επείγοντα οικονομικά ζητήματα λόγω της σοβαρής οικονομικής κρίσης που έπληξε μεγάλο μέρος της Ευρώπης λίγο μετά την έναρξη της διαδικασίας «Ευρώπη 2020». Ως εκ τούτου επηρεάστηκαν σε μεγάλο βάθος οι προτεραιότητες της εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης ενηλίκων. Η Εκπαίδευση Ενηλίκων αποκλείστηκε και πάλι, ως ζήτημα πολιτικής. Τα συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με τις επενδύσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση το 2013 επικεντρώθηκαν επίσης στον ρόλο της εκπαίδευσης και της κατάρτισης ως κινητήριας δύναμης για την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα (European Commission, 2013).

Το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο αντικατοπτρίζει την προτεραιότητα στη διά βίου μάθηση στη διαδικασία της Λισαβόνας και στη στρατηγική «Ευρώπη 2020» που ακολουθεί. Σε προγενέστερες περιόδους στο επίκεντρο βρέθηκαν οι νέοι και η μετάβαση από το σχολείο στην εργασία. Ωστόσο, το πεδίο εφαρμογής διευρύνθηκε στην υποστήριξη της αυξημένης συμμετοχής στη δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση, με τη μείωση της πρόωρης

εγκατάλειψης του σχολείου, του διαχωρισμού των μαθημάτων με βάση το φύλο και της αυξημένης πρόσβασης και ποιότητας της αρχικής, επαγγελματικής και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το ευρύτερο θεματολόγιο περιλαμβάνει επίσης μέτρα για τη μεταρρύθμιση των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης και την αύξηση της *«ανταπόκρισης των ανθρώπων στις ανάγκες μιας κοινωνίας βασισμένης στη γνώση και της διά βίου μάθησης»* (Rasmussen 2014).

Βέβαια, παρόλο που η πολιτική εκπαίδευσης και μάθησης της ΕΕ είναι πλέον πιο εξορθολογισμένη και η εφαρμογή επιδιώκεται συστηματικότερα, ο αντίκτυπος εξακολουθεί να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πλαίσιο εφαρμογής της πολιτικής. Κάτι τέτοιο σημειώνεται συχνά σε σχέση με τις διαφορές εφαρμογής της πολιτικής μεταξύ των κρατών μελών· αλλά ισχύει και για άλλα πλαίσια, για παράδειγμα διαφορετικούς επιχειρηματικούς τομείς. Σε μια ανάλυση των πολιτικών και των πρακτικών κατάρτισης στην ευρωπαϊκή χαλυβουργία, οι Stroud and Fairbrother (2008) έδειξαν πώς οι πολιτικές της ΕΕ, σχετικές με τη διαμόρφωση ανοικτών μαθησιακών περιβαλλόντων και την κοινωνική ένταξη, ανατρέπονται από στρατηγικές εταιρικής διαχείρισης που υποστηρίζουν οπισθοδρομικές πρακτικές και βασίζονται σε άτυπες ρυθμίσεις, όπως είναι η μάθηση στην πράξη, παρέχοντας στους εργαζομένους περιορισμένες ευκαιρίες απόκτησης προσόντων.

Η πολιτική της ΕΕ για την εκπαίδευση ενηλίκων παραμένει σχετικά διαφορούμενη, καθώς ανταποκρίνεται εν μέρει στις κοινωνικές ανάγκες των πολιτών και συμβάλλει σε μια ευρωπαϊκή κοινότητα, στην οποία μπορούν να αναπτυχθούν ευρύτερες λαϊκές μορφές συμμετοχής, αλλά πιέζεται από εταιρικές απαιτήσεις. Εν μέρει, επίσης, γίνεται μέσο που συμπίπτει από μια στενότερη πολιτική ανταγωνισμού, όπου η οικονομική ανάπτυξη στην πραγματικότητα υπερβαίνει όλες τις άλλες προτεραιότητες, μια πολιτική που υπόσχεται ευημερία, αλλά υλοποιήσιμη στο μέλλον. Έχει επισημανθεί, ωστόσο (Negt, 2012), πως η παράδοση της εκπαίδευσης ενηλίκων συνδέεται στενά με ιδέες κοινωνικής δικαιοσύνης και ευέλικτες ευκαιρίες μάθησης για όλους. Είναι ένας πολύτιμος πόρος για την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής πολιτικής της ΕΕ –και της ΕΕ γενικότερα- προς όφελος των ευρωπαίων πολιτών.

Κεφάλαιο I: Εκπαίδευση ενηλίκων στην covid-19 εποχή

Υπό την πίεση ανησυχιών σχετικά με την εξάπλωση του Covid-19 και των εκκλήσεων για τον περιορισμό του ιού, αυξανόμενος αριθμός τριτοβάθμιων ιδρυμάτων έκλεισε τους φυσικούς χώρους εκπαίδευσης. Ο ιός Corona αποκάλυψε τρωτά σημεία στα εκπαιδευτικά συστήματα σε όλο τον κόσμο. Είναι πλέον σαφές ότι η κοινωνία χρειάζεται ευέλικτα και ανθεκτικά εκπαιδευτικά συστήματα, καθώς αντιμετωπίζει απρόβλεπτο μέλλον. Τα ευρήματα σχετικών μελετών αποκαλύπτουν ότι τα πανεπιστήμια σε όλο τον κόσμο κινούνται όλο και περισσότερο προς την ηλεκτρονική μάθηση. Αποκαλύπτουν ότι εκτός από τους πόρους, για την ολοκληρωμένη μάθηση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο η ετοιμότητα του προσωπικού, η εμπιστοσύνη, η προσβασιμότητα των μαθητών και τα κίνητρα για την ολοκληρωμένη μάθηση (Ali, 2020).

Ωστόσο, δεν είναι η πρώτη φορά που ήρθαν στο προσκήνιο προγράμματα εκπαίδευσης εξ αποστάσεως έκτακτης ανάγκης ως μέτρα αντιμετώπισης κρίσεων. Μια παρόμοια στρατηγική παρατηρήθηκε το φθινόπωρο του 2009, όπου το 67% των σχεδίων έκτακτης ανάγκης H1N1 περιλάμβανε την αντικατάσταση των διαζώσης μαθημάτων με διαδικτυακές τάξεις. (Allen and Seaman, 2010). Οι αλλαγές τις οποίες θεωρητικά επέφερε η πανδημία Covid-19 έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί και σε άλλες μορφές φυσικών καταστροφών. Για παράδειγμα ο τυφώνας Κατρίνα τον Αύγουστο του 2005 της ΗΠΑ προκάλεσε φυσικές ζημιές σε 27 κολέγια στην περιοχή του Κόλπου και πολλά άλλα στο Τέξας, γεγονός που κατέστησε αδύνατη την δια ζώσης παρακολούθηση μαθημάτων στην πανεπιστημιούπολη (Meyer and Wilson, 2011). Αυτό που ακολούθησε ήταν η ταχεία ανάπτυξη της διαδικτυακής μάθησης που ονομάστηκε «Εξάμηνο Σλόαν» κατόπιν χορηγίας του Ιδρύματος Alfred Sloan. Κοινοπραξία 153 κολλεγίων και πανεπιστημίων αντέδρασε γρήγορα για να διαμορφώσει ηλεκτρονικό κατάλογο μαθημάτων με πάνω από 1.300 μαθήματα (Lorenzo, 2008).

Στη συνέχεια η πανδημία Covid-19 προκάλεσε αναταράξεις, όσον αφορά στην παροχή εκπαίδευσης σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης ενηλίκων. Τον Αύγουστο του 2020 εκτιμήθηκε ότι το 40% των φτωχότερων χωρών δεν κατόρθωσαν να υποστηρίξουν τους ευάλωτους εκπαιδευόμενους κατά τη διάρκεια της πανδημίας και ότι οι προηγούμενες εμπειρίες δείχνουν ότι τόσο η εκπαίδευση όσο και οι ανισότητες μεταξύ των φύλων τείνουν να παραμελούνται. Επιπλέον, πάνω από 11 εκατομμύρια κορίτσια και γυναίκες –από την προσχολική έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση- δεν επέστρεψαν στο

σχολείο τους το 2020. Κατά την παρούσα κρίση χρειάζεται πιθανώς επανεξέταση των τρόπων με τους οποίους προσφέρονται οι ευκαιρίες εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης ενηλίκων (UNESCDOC, 2020).

Η εκπαίδευση γενικότερα και η εκπαίδευση ενηλίκων ειδικότερα αποτελεί βασικό συστατικό της διά βίου μάθησης. Περιλαμβάνει τις μορφές εκπαίδευσης και μάθησης που αποσκοπούν στη διασφάλιση της συμμετοχής των ενηλίκων στις κοινωνίες της και στον κόσμο της εργασίας. Υποδηλώνει ολόκληρο το σύνολο των μαθησιακών διαδικασιών, τυπικών, μη τυπικών και ανεπίσημων, με τις οποίες εκείνοι που θεωρούνται ενήλικες από την κοινωνία στην οποία ζουν, αναπτύσσουν και εμπλουτίζουν τις ικανότητές τους για διαβίωση και εργασία, τόσο για το δικό τους συμφέρον όσο και το συμφέρον των κοινοτήτων, των οργανώσεων και των κοινωνιών της (UNESCO, 2015).

Η σύσταση της UNESCO για την εκπαίδευση και την εκπαίδευση ενηλίκων (UNESCO, 2015) υπογραμμίζει τη σημασία της «δημιουργίας ή ενίσχυσης κατάλληλων θεσμικών δομών, τα κοινοτικά κέντρα μάθησης, για την παροχή εκπαίδευσης και εκπαίδευσης ενηλίκων και την ενθάρρυνση των ενηλίκων να τα χρησιμοποιούν ως κόμβους για την ατομική μάθηση, καθώς και για την ανάπτυξη της κοινότητας». Τα κοινοτικά κέντρα δεν είναι απλώς κέντρα εκπαίδευσης ή κατάρτισης, αλλά ιδρύματα όπου συλλέγονται και μεταδίδονται πληροφορίες και πόροι σχετικοί με τις τοπικές κοινωνίες και όπου καλλιεργείται ένα μελλοντικό όραμα για την ανάπτυξη αυτών των κοινωνιών. Θεωρούνται συνήθως βασικά και αποτελεσματικά ιδρύματα για την προώθηση της μάθησης σε περιόδους κρίσης (UIL, 2016).

Οι περισσότεροι ενδιαφερόμενοι παρέχουν εναλλακτικές ευκαιρίες μάθησης για να βοηθήσουν στην αντιστάθμιση της διακοπής των επίσημων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, διασφαλίζοντας έτσι ότι τα παιδιά και οι νέοι θα γλιτώσουν τα χειρότερα της μαθησιακής κρίσης που προκλήθηκε από την πανδημία. Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό ενηλίκων έχει αποκλειστεί από την ηλεκτρονική και εξ αποστάσεως εκπαίδευση επειδή δεν έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο ή δεν διαθέτει τις δεξιότητες για τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας. Ως εκ τούτου, απαιτούνται πρωτοβουλίες για τη διασφάλιση της ελεύθερης πρόσβασης στο διαδίκτυο και σε συσκευές και λογισμικό για της πλέον μειονεκτούσες ομάδες.

Επιβεβαιώνεται από την έρευνα ότι οι περισσότεροι ενήλικες μαθητές και επαγγελματίες δεν ήταν προετοιμασμένοι για τις αλλαγές που επέφερε η πανδημία Covid-19 (Rimers and

Scheicher, 2020, και Corlatean, 2020). Τα προβλήματα με τη συνδεσιμότητα και την προσβασιμότητα, που συζητήθηκαν από διάφορους ερευνητές εντοπίζονται στην αξιοπιστία του Διαδικτύου. Σε μια κρίση όπως η συγκεκριμένη πανδημία, όταν όλοι πρέπει να βασίζονται σε απομακρυσμένες θέσεις εργασίας, απομακρυσμένη εκπαίδευση κ.λπ., το γρήγορο και αξιόπιστο Διαδίκτυο είναι εξαιρετικά απαραίτητο. Η απουσία αξιόπιστης πηγής διαδικτύου στη διδασκαλία απαιτεί τα θεσμικά όργανα να είναι σε θέση να προσφέρουν τεχνική υποστήριξη και ευκαιρίες επαγγελματικής ανάπτυξης και να είναι σε θέση να μάθουν πώς να συνεργάζονται με τις νέες τεχνολογίες (Corlatean, 2020) παρά τις προκλήσεις.

Συνεπώς, πρέπει να καταβληθούν προσπάθειες για την αντιμετώπιση των ελλείψεων και την ελαχιστοποίηση του ψηφιακού χάσματος, που συχνά είναι έμφυλο και γεωγραφικό, διασφαλίζοντας ότι οι αξιόπιστες πληροφορίες φτάνουν σε όλα τα άτομα. Είναι αποδεδειγμένο ότι ορισμένες ομάδες υποεκπροσωπούνται και άλλες υπερεκπροσωπούνται στον πληθυσμό της εκπαίδευσης. Επίσης, μελέτες έχουν δείξει ότι «οι θεμελιώδεις κοινωνικές ανισότητες έχουν αποδειχθεί σχετικά σταθερές» (Stöter *et al.*, 2014). Στο πλαίσιο αυτό, κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19 διοικητικοί υπάλληλοι, καθηγητές, επαγγελματίες της εκπαίδευσης ενηλίκων και ερευνητές εξέφρασαν ανησυχίες σχετικά με τον αντίκτυπο της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, τις δίκαιες ευκαιρίες μάθησης για τους εκπαιδευόμενους. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να επιλυθεί, επενδύοντας σε ψηφιακές υποδομές και ανάπτυξη ικανοτήτων για το εκπαιδευτικό προσωπικό. Επιπλέον, οι ορθές πρακτικές θα μπορούσαν να εξαπλωθούν και να προσαρμοστούν στα τοπικά πλαίσια. Εναλλακτικά μέσα, όπως το ραδιόφωνο ή η τηλεόραση, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για την προβολή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Στην ιδανική περίπτωση, τα προγράμματα εκπαίδευσης από απόσταση θα πρέπει να εφαρμόζονται ευέλικτα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε όλα τα διαφορετικά πλαίσια στα οποία μαθαίνουν οι ενήλικες, λαμβάνοντας υπόψη, για παράδειγμα, τους χρονικούς περιορισμούς της γυναίκας λόγω οικογενειακής φροντίδας και διαμονής, εκτός από την αμειβόμενη εργασία της. Επιπλέον, τα προγράμματα θα πρέπει να είναι προσβάσιμα σε όλα τα άτομα και να προσαρμόζονται σε διάφορες περιστάσεις.

Ένα σημαντικό μάθημα που αντλείται από την πανδημία COVID-19 είναι η ανάγκη προετοιμασίας για κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Η ετοιμότητα είναι απαραίτητη όχι μόνο από την άποψη της ύπαρξης της σχεδίου, αλλά και από την απαραίτητη εκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού, του προσωπικού και των φοιτητών για την εκτέλεση του

σχεδίου. Η πανδημία αποκάλυψε ένα κενό στη χρήση της τεχνολογίας από τους εκπαιδευόμενους και τους εκπαιδευτές, που δεν ήταν προετοιμασμένοι για τη μετάβαση. Συνεπώς, κάθε σχεδιασμός για το μέλλον πρέπει να περιλαμβάνει την τεχνολογική πτυχή και την τεχνολογική ετοιμότητα των εμπλεκομένων. Η κατάρτιση στη χρήση της τεχνολογίας θα πρέπει να επικεντρώνεται στην ουσιαστική και αποτελεσματική χρήση της. Τα προγράμματα προετοιμασίας εκπαιδευτικών –εφόσον υπάρχουν- πρέπει να δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση της τεχνολογίας και οι εκπαιδευτές χρειάζεται να εκπαιδευτούν όσον αφορά στη συμμετοχή των εκπαιδευομένων σε διαδικτυακά μαθήματα. Επίσης, οφείλουν να εκπαιδευτούν στη χρήση νέων τεχνολογιών για να αυξήσουν τα κίνητρα των εκπαιδευομένων, ενώ παράλληλα πρέπει να προσπαθούν για τη βελτίωση της ποιότητας διαδικτυακών μαθητοκεντρικών μαθημάτων. Συνεπώς, φαίνεται πως είναι ιδιαίτερα αναγκαία, η αξιολόγηση και η ανάλυση των υφιστάμενων προγραμμάτων σπουδών, προκειμένου να προσδιοριστεί πόσο ρευστά και προσαρμόσιμα είναι για την έκτακτης ανάγκης μετάβαση στην ηλεκτρονική διδασκαλία και μάθηση. Με την κατάλληλη αξιολόγηση και σχεδιασμό του προγράμματος σπουδών, ακόμη και τα μαθήματα πρακτικής άσκησης θα μπορούσαν να προσαρμοστούν για να προσφέρουν μια ουσιαστική μαθησιακή εμπειρία της μαθητές στο μέλλον (Asher, 2021).

Κεφάλαιο II: Το μέλλον της εκπαίδευσης ενηλίκων υπό την οπτική γωνία της πανδημίας

Ο τομέας της βασικής εκπαίδευσης ενηλίκων στην περίοδο 2020-2021 εξαναγκάστηκε να απαντήσει στη διακοπή λειτουργίας των τάξεων και των εκπαιδευτικών πρακτικών κατά την περίοδο της πανδημίας. Ωστόσο, δεν είναι ορατές οι μακροπρόθεσμες συνέπειες της της κρίσης. Ενδεχομένως, είναι χρήσιμο να διερευνηθεί κανείς της τρόπους με της οποίους θα μπορούσαν να θεμελιωθούν καλύτερα αυτές οι αλλαγές και καινοτομίες σε μια meta-covid 19 εποχή, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να είναι αναγκαίοι σε διαφορετικού είδους κρίση.

Κατά το 2021 επικράτησε σχετική αβεβαιότητα και μια αίσθηση στάσης στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων που φαίνεται τόσο έτοιμος να υποχωρήσει στην καθιερωμένη φυσική εκπαίδευση το συντομότερο δυνατό με αποτέλεσμα να έρχεται στο προσκήνιο ο προβληματισμός για το τι μάθαμε και πώς μπορούμε να προετοιμαστούμε για το μέλλον.

Η πανδημία φαίνεται πως επιτάχυνε και επιδείνωσε οικονομικές τάσεις που αναπτύσσονταν εδώ και δεκαετίες. Η πρώτη τέτοια τάση περιγράφει τη μεταβαλλόμενη αγορά εργασίας και την ανάγκη κατάρτισης και επανεκπαίδευσης. Μια δεύτερη, σχετική τάση, είναι η συνεχής αντικατάσταση των εργαζομένων με μηχανές αυτοματοποίησης. Πριν από την πανδημία, οι συζητήσεις για το μέλλον της εργασίας ανέφεραν συχνά την αύξηση της αυτοματοποίησης και την εξάλειψη πολλών θέσεων εργασίας, επηρεάζοντας ιδιαίτερα τους εργαζόμενους με λιγότερη εκπαίδευση και εισόδημα. Η πανδημία επιτάχυνε αυτό το φαινόμενο, καθώς με αυξανόμενο ρυθμό επιχειρήσεις επενδύουν στην αυτοματοποίηση ως μέσο συνέχισης της λειτουργίας τους με όσο το δυνατόν λιγότερη ανθρώπινη παρέμβαση. Τα πρώτα στοιχεία δείχνουν ότι η τάση της αυτοματοποίησης θα συνεχιστεί και μετά την πιθανή λήξη της πανδημίας (Toland & Huddart, 2021). Τρίτον, η μαζική απώλεια θέσεων εργασίας και η υπερβολική εισοδηματική ανισότητα, αναμένεται να αυξήσουν την παγκόσμια φτώχεια (Ibn-Mohammed, 2021), γεγονός που αναμφισβήτητα επηρεάζει και τον επαγγελματικό χώρο της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Η πανδημία Covid-19 επιδείνωσε μακροχρόνιες ψηφιακές ανισότητες, παράγοντας το αποκαλούμενο ψηφιακό χάσμα. Για ολόκληρο τον τομέα της εκπαίδευσης, μία από της μεγαλύτερες ανισότητες που έχει επισημανθεί, είναι η πρόσβαση σε αξιόπιστη τεχνολογία (Pelletier *et al.*, 2021, επίσης Kapplinger and Lichte, 2020). Η εξαναγκασμένη ψηφιοποίηση της διδασκαλίας και της μάθησης έχει αναδείξει βασικούς περιορισμούς

στην πρόσβαση ακόμη και σε βασικές συσκευές για της ανάγκες του διαδικτύου, όπως και στις προϋποθέσεις για επαρκείς ψηφιακές δεξιότητες. Μεταξύ των εκπαιδευτικών οργανισμών, η διεύρυνση της ψηφιακής τεχνολογίας αυξάνει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν ήδη οι κάτοικοι της υπαίθρου (Lai and Widmar, 2021) και οι φοιτητές από αναπτυσσόμενες χώρες (Esteban, 2021). Επιπλέον, τα νοικοκυριά που έχουν χαμηλό χαμηλό εισοδήμα και οι φυλετικές/εθνοτικές μειονότητες επηρεάζονται περισσότερο από την έλλειψη διαθεσιμότητας βασικών προαπαιτούμενων για οποιαδήποτε online μετάβαση (Ong, 2020).

Εξαιτίας των υφιστάμενων οικονομικών αλλαγών, είναι σημαντικό η εκπαίδευση ενηλίκων να διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στην οικοδόμηση όχι μόνο επαγγελματικά συγκεκριμένων δεξιοτήτων μέσω ολοκληρωμένης εκπαίδευσης και κατάρτισης, αλλά και σε αυτό που συχνά αποκαλείται ατομικές δεξιότητες και δεξιότητες επιτυχίας στον εργασιακό χώρο. Η επικέντρωση σε αυτού του είδους της δεξιότητες –δεξιότητες απασχολησιμότητας, ακαδημαϊκές δεξιότητες και δεξιότητες σταδιοδρομίας- δεν είναι κάτι νέο για την εκπαίδευση ενηλίκων, αλλά είναι πιθανόν ο κατάλληλος χρόνος για ανανέωση της αντίληψής της σχετικά με τα είδη των ανθρώπινων δεξιοτήτων που απαιτούνται για τις επιταχυνόμενες οικονομίες τεχνητής νοημοσύνης και μηχανικής μάθησης (Weise, 2021).

Σχ. 1 Σχηματική απόδοση των παραγόντων που οδηγούν στο μέλλον της online εκπαίδευσης. Προσαρμογή από Gagnon (2021).

Τα επόμενα χρόνια, είναι πιθανό πως θα υπάρξει σημαντική αύξηση της προσφοράς και της ζήτησης για διαδικτυακή εκπαίδευση στην εκπαίδευση ενηλίκων. Η εξ αποστάσεως διδασκαλία επέτρεψε στους εκπαιδευτικούς οργανισμούς να διερευνήσουν τις δυνατότητες και τα όρια της διαδικτυακής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Ως εκ τούτου, πιθανότατα θα υιοθετήσουν προσεγγίσεις διαδικτυακής μάθησης, με τη μία ή την άλλη

μορφή, περισσότερο από ό,τι πριν από την πανδημία Covid-19. Πολλά πράγματα που συμβαίνουν στις αιθουσες διδασκαλίας, απλά δεν μπορούν να συμβούν από απόσταση. Ωστόσο, οι διαδικτυακές επιλογές αναπτύχθηκαν για να μείνουν ως επιλογές. Στο μέλλον, οι χώροι διδασκαλίας δεν θα είναι ούτε πλήρως διαδικτυακοί, ούτε πλήρως φυσικοί. Τα μέτρα της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και φυσικής αποστασιοποίησης είναι ισχυρές δυνάμεις, που προώθησαν διαδικτυακές και ευέλικτες μαθησιακές προσεγγίσεις. Αυτές οι δύο δυνάμεις έχουν επίσης προωθήσει την υιοθέτηση ψηφιακών εργαλείων και τη ζήτηση για διαδικτυακά βραχυπρόθεσμα προγράμματα, κατάρτισης δεξιοτήτων μεταξύ ενηλίκων εκπαιδευόμενων. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί και οι εκπαιδευόμενοι έχουν αναπτύξει μια νέα εκτίμηση και προσδοκίες για την online εκπαίδευση και η μαζική στροφή προς την εξ αποστάσεως διδασκαλία έχει αυξήσει την ευαισθητοποίηση σχετικά με το ψηφιακό χάσμα και τα ζητήματα των διαδικτυακών μαθησιακών ανισοτήτων. Αν και μένει να δούμε αν οι μετασχηματισμοί παραμένουν στο μέλλον, σίγουρα παραμένουν οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στη διδασκαλία και τις πρακτικές μάθησης της εκπαίδευσης ενηλίκων. Οι παραδοσιακοί και μη παραδοσιακοί εκπαιδευόμενοι αναμένουν πλέον ευέλικτες εμπειρίες διαδικτυακής μάθησης, που μπορεί να αντικαταστήσουν ή να συμπληρώσουν τις εμπειρίες μάθησης πρόσωπο με πρόσωπο. Επιπλέον, οι εκπαιδευτές απαιτούν επίσης ευελιξία ως προς το πότε και πού διδάσκουν (Gagnon, 2021). Η αναζήτηση της ευελιξίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων δεν είναι νέα υπόθεση. Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, η ευελιξία αποτελεί αυξανόμενο επίκεντρο της προσοχής και των προσπαθειών στον τομέα της εκπαίδευσης (Li and Wong, 2018). Η ευελιξία στη μάθηση θεωρείται κλειδί για την παροχή ευκαιριών διά βίου μάθησης, την αύξηση της προσβασιμότητας, την ενίσχυση της ποιότητας της εκπαίδευσης και τη συνεργασία με ένα πιο ετερογενές σώμα μαθητών.

Εν κατακλείδι η προσαρμογή στην εξ αποστάσεως διδασκαλία οδήγησε σε ένα ευρύ φάσμα δημιουργικών χρήσεων των τεχνολογιών, η συνέχεια της διδασκαλίας και της μάθησης βασίστηκε σε περισσότερα σε ψηφιακές πλατφόρμες και εργαλεία (Johnson *et al.*, 2021). Προκειμένου να ανταποκριθεί στις ποικίλες ανάγκες των εκπαιδευόμενων και να υποστηρίξει τη μάθηση τους, η online εκπαίδευση στηρίχθηκε στην υιοθέτηση πιο ευέλικτων μαθησιακών προσεγγίσεων, όπως η προσαρμογή του περιεχομένου των μαθημάτων, οι αξιολογήσεις, οι μαθησιακοί στόχοι και οι μαθησιακές δραστηριότητες (Fox *et al.*, 2021). Επιπλέον, τα έκτακτα μέτρα της εξαναγκασμένης εξ αποστάσεως διδασκαλίας και φυσικής αποστασιοποίησης υπήρξαν ισχυρές δυνάμεις που έχουν αναδιαμορφώσει τον μαθησιακό, φυσικό ή εικονικό, επίσημο είτε ανεπίσημο, μέσω

ευέλικτων μαθησιακών περιβαλλόντων που επιτρέπουν μια σειρά μεθόδων διδασκαλίας και διαμορφώσεων στην τάξη (Caharay, 2020). Ο όρος ευέλικτη μάθηση είναι πιο περιεκτικός από την online μάθηση. Προκειμένου να παρέχεται στους εκπαιδευόμενους ποικιλία επιλογών και τρόπων μάθησης (Zayabalaradjane, 2020), η ευέλικτη παράδοση πρέπει να οδηγεί σε πολλαπλά σημεία ή θέσεις (Evans, 2000). Αυτό σημαίνει ότι η έννοια της ευέλικτης μάθησης περιλαμβάνει πολλαπλές διαστάσεις, όπως ο χρόνος, η εκπαιδευτική προσέγγιση, το ημερολόγιο, η αξιολόγηση, η βαθμολόγηση, το περιεχόμενο, οι χώροι μάθησης, η απαίτηση εισόδου και ο στόχος του μαθήματος (Li and Wong, 2018)

Κεφάλαιο III: Η online εκπαίδευση στην μετά τον covid-19 εποχή

Σε όλο τον κόσμο, η εξάπλωση του νέου κορωνοϊού COVID-19 έχει οδηγήσει σε βαθιές αλλαγές στην κοινωνική αλληλεπίδραση και οργάνωση και ο τομέας της εκπαίδευσης δεν έχει ανοσία. Παρόλο που ο πρωτογενής φοιτητικός πληθυσμός φαίνεται να ανήκει σε χαμηλότερη κατηγορία κινδύνου θνησιμότητας, σε σύγκριση με τους ενήλικες εκπαιδευόμενους, οι προφυλάξεις της πανδημίας που ονομάζονται «κοινωνική αποστασιοποίηση» ή «φυσική απόσταση» μειώνουν τη διαπροσωπική επαφή, προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί η μετάδοση του ιού σε πυκνά κοινωνικά δίκτυα όπως κλειστές τάξεις ή οι πανεπιστημιούπολεις (Weeden and Cornwell, 2020).

Ενώ οι ειδικοί για τη δημόσια υγεία συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό ότι η γενική απειλή του Covid-19 καταπολεμάται καλύτερα με μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, οι συγκεκριμένες πράξεις θέσπισης πρωτοκόλλων ηλεκτρονικής εκπαίδευσης έκτακτης ανάγκης δεν μεταβάλλουν την ίδια την πανδημία, παρά μόνο έμμεσα περιορίζοντας τις πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπιδράσεις στην τάξη. Μια τέτοια αντίδραση κατά της πανδημίας που ακυρώνει την εκπαίδευση πρόσωπο με πρόσωπο μπορεί κάλλιστα να είναι κατάλληλη ως μέτρο για την υποστήριξη της ευρύτερης κοινωνικής αποστασιοποίησης, αλλά υπάρχει ένα σαφές κόστος από την απομάκρυνση των εκπαιδευόμενων από τη σφαίρα της προγενέστερης κανονικότητας. Οι οργανισμοί, ιδιαίτερα εκείνοι που προσφέρουν online εκπαίδευση, αλλά και οι πολιτικοί σχολιαστές υπέρ των υποχρεωτικών προγραμμάτων ηλεκτρονικής ενημέρωσης ως μέσο δημόσιας λιτότητας, επιδιώκουν να εξομαλύνουν τα πρωτόκολλα ηλεκτρονικής εκπαίδευσης για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης, όπως η παρούσα κρίση (Murphy, 2020).

Είναι δύσκολο να προβλεφθεί πώς θα είναι το εκπαιδευτικό τοπίο στην meta Covid-19 εποχή, εν μέρει λόγω του μεγέθους της απειλής μετάδοσης του ιού που θέτουν οι αλληλεπιδράσεις σε μια κλειστή τάξη (Weeden and Cornwell, 2020). Σε εξέλιξη βρίσκονται συζητήσεις και αποφάσεις εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και ήδη σε πολλά τριτοβάθμια ιδρύματα και εκπαιδευτικούς οργανισμούς υφίσταται «άνοιγμα», που σχετίζεται με τον εμβολιασμό ή τη χρήση rapid test, και σχετικές διατάξεις που ακόμα υιοθετούν την αρχή της φυσικής απόστασης και την υποχρεωτική χρήση προστατευτικής μάσκας, εν αναμονή νέων κυμάτων εξαιτίας μεταλλάξεων όπως η Omikron. Αλλά οι προσπάθειες εξομάλυνσης των έκτακτων μέτρων ηλεκτρονικής εκπαίδευσης, ακριβώς επειδή η μετα-πανδημική παιδαγωγική φαίνεται αδιανόητη, στερούν από τον εκπαιδευτικό

τομέα την ευκαιρία για ανοιχτό διάλογο σχετικά με το πώς ο τομέας μπορεί να είναι χρήσιμος για όλους τους μαθητές. Η εξομάλυνση της ηλεκτρονικής εκπαίδευσης έκτακτης ανάγκης, θα σήμαινε την ομαλοποίηση μιας μορφής εκπαίδευσης που διαγωνίζει τις διαρθρωτικές ανισότητες τάξης, φυλής και υποστήριξης (Farhadí, 2019).

Για να είμαστε ακριβείς, με το «ομαλοποίηση της ηλεκτρονικής εκπαίδευσης έκτακτης ανάγκης» δεν αναφερόμαστε στην απόφαση επέκτασης των περιορισμών που τίθενται κατά τη φυσική εκπαίδευση με την προοπτική ενός νέου κύματος covid-19, οπότε η βελτίωση της ποιότητας των διαδικτυακών επιλογών μπορεί να είναι ένα απαραίτητο βήμα (Lederman, 2020). Αντίθετα, η ομαλοποίηση της ηλεκτρονικής εκπαίδευσης έκτακτης ανάγκης σχετίζεται με στρατηγικές που πλαισιώνουν την ευρεία υιοθέτηση της διαδικτυακής μάθησης στο πλαίσιο του Covid-19 ως μονοπάτι προς μια νέα κανονικότητα και όχι ως απόκριση έκτακτης ανάγκης.

Οπωσδήποτε οι τάσεις για την μετά τον Covid-19 εποχή συνοψίζονται σε μία φράση, «νέα κανονικότητα», που έχει εισβάλλει εσχάτως στη συνείδηση των επαγγελματιών της εκπαίδευσης και όχι μόνον. Η «νέα κανονικότητα» είναι αυτό που οι καταναλωτές, οι εργαζόμενοι, οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων και οι επιχειρησιακοί σχεδιαστές των εκπαιδευτικών λειτουργιών οφείλουν να λάβουν υπόψιν τους, προκειμένου να διατηρηθεί μια αίσθηση σταθερότητας σε έναν κόσμο που βρίσκεται σε κατάσταση απειλής εξαιτίας της πανδημίας. Η ίδια η ιδέα μιας νέας κανονικότητας κάνει τα πράγματα να φαίνονται ταυτόχρονα υπό έλεγχο και όμως, να είναι ταυτόχρονα μεταβλητά. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, ο όρος νέα κανονικότητα χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο για να αναφερθεί στις αλλαγές της ανθρώπινης συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της πανδημίας ή μετά την πανδημία (Hochman, 2020). Γιατροί του συστήματος υγείας του πανεπιστημίου του Κάνσας αναμένουν ότι η πανδημία θα αλλάξει την καθημερινή ζωή για τους περισσότερους ανθρώπους. Αυτό περιλαμβάνει τον περιορισμό της προσωπικής επαφής, δεδομένου ότι η διατήρηση της απόστασης από τους άλλους, ή η κοινωνική αποστασιοποίηση, πιθανότατα θα παραμείνει στην μετά τον Covid-19 εποχή (Griffith, 2020) και αυτό αναμένεται να έχει άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στην εκπαίδευση ενηλίκων ειδικότερα και στην εκπαίδευση γενικότερα.

Η διαδικτυακή τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι έτοιμη να κάνει το επόμενο βήμα στην ανάπτυξή της. Η κλιμάκωσή της είναι δεδομένη ως αποτέλεσμα της κρίσης της πανδημίας και έγινε λίγο-πολύ επικρατούσα τάση. Ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικά εμπόδια για την πλήρη υιοθέτηση της διαδικτυακής εκπαίδευσης, κυρίως το επίπεδο

αποδοχής των καθηγητών, τα οικονομικά ζητήματα και διάφορα διαρθρωτικά ζητήματα, όπως οι οργανωτικές δομές ή οι πολιτικές μονιμότητας και προαγωγής. Η online εκπαίδευση εξακολουθεί να μην είναι ευρέως αποδεκτή σε ορισμένα είδη ιδρυμάτων, για παράδειγμα σε πολλά από εκείνα όπου η έρευνα και η δημοσίευση αποτελούν υψηλότερες προτεραιότητες. Οι Cole, Lennon and Weber (2019) σχετικά πρόσφατα διερεύνησαν τη σχέση μεταξύ των αντιλήψεων των εκπαιδευομένων για τις διαδικτυακές πρακτικές μάθησης, την κοινωνική ένταξη και το μαθησιακό κλίμα, ελέγχοντας την ηλικία και το φύλο. Υποστηρίζουν ότι η επιτυχής διαδικτυακή μάθηση αντιμετωπίζει την κοινωνική διάσταση, την απουσία και την απόσταση. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι μια επιτυχημένη πλήρως διαδικτυακή μαθησιακή εμπειρία απαιτεί την αξιοποίηση στρατηγικών μάθησης για τη δημιουργία ευκαιριών σύνδεσης και ανταλλαγής. Επί του προκειμένου, υπάρχουν ερευνητικές αναφορές ότι οι μαθητές εκτιμούν περισσότερο τις στρατηγικές ενεργού μάθησης σε διαδικτυακά μαθησιακά περιβάλλοντα (Cole, Lennon, and Weber, 2019, επίσης Gómez-Rey, Barbera, and Fernández-Navarro, 2017, Koohang, Paliszkievicz, Klein, and Nord, 2016).

Αναγνωρίζεται στη βιβλιογραφία ότι η διαδικτυακή μάθηση παρουσιάζει ένα μαθησιακό περιβάλλον που είναι ξεχωριστό από τα περιβάλλοντα μάθησης πρόσωπο με πρόσωπο ή στην τάξη (Bazelais, Doleck, and Lemay, 2018). Οι μαθητές έχουν γενικά ευνοϊκές αντιλήψεις για την ηλεκτρονική μάθηση, αν και έχουν επιφυλάξεις όσον αφορά στην τεχνολογική επάρκεια και τον επαρκή σχεδιασμό των μαθημάτων (Song *et al.*, 2004). Σύμφωνα με πρόσφατη ανασκόπηση των Pokhrel και Chhetri (2021), ευρέως προσδιορισμένες προκλήσεις με την ηλεκτρονική μάθηση είναι η προσβασιμότητα, η οικονομική προσιτότητα, η ευελιξία, η παιδαγωγική μάθηση, η διά βίου μάθηση και η εκπαιδευτική πολιτική.

Αρκετά προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι επιτυχημένα και οι εκπαιδευόμενοι οφελούνται, όταν υποστηρίζονται επαρκώς. Ωστόσο, τα άניσα κοινωνικά αποτελέσματα και οι στέρησεις της πανδημίας σημαίνουν ότι πολλοί μαθητές έχουν στερηθεί αυτή την επαρκή εκπαιδευτική υποστήριξη (Flack *et al.*, 2020). Πολλοί εκπαιδευτικοί, επίσης, δηλώνουν δυσαρεστημένοι για τα χαμένα χρόνια της πανδημίας και τις επιπτώσεις στην κοινωνική ανάπτυξη των νέων (Allen *et al.*, 2020). Έτσι, δεν είναι σαφές πώς μια αναγκαστική μετάβαση στην εξ αποστάσεως διδασκαλία θα μπορούσε να επηρεάσει τις αντιλήψεις των μαθητών για την online μάθηση.

Οι εκπαιδευόμενοι αντιλαμβάνονται τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τα μειονεκτήματα της διαδικτυακής μάθησης (Ebner and Gegenfurtner, 2019). Αυτό που τονίζεται συχνά στη βιβλιογραφία, ωστόσο, είναι ο συναισθηματικός και ψυχολογικός αντίκτυπος της πλήρως απομακρυσμένης μάθησης. Η κοινωνική σύνδεση εγκαταλείπεται μετά από πολλούς μήνες αναγκαστικής κοινωνικής αποστασιοποίησης και απομόνωσης. Κάτι τέτοιο τονίζει τη σημασία της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της online μάθησης (León-Gómez *et al.*, 2021).

Η σχέση των κοινωνικών και συναισθηματικών αντιλήψεων των εκπαιδευόμενων για την ηλεκτρονική μάθηση δεν έχει διερευνηθεί σε σημαντικό βάθος στη λογοτεχνία. Υπό το φως των κοινωνικών επιπτώσεων της πανδημίας στη ζωή των εκπαιδευόμενων, τα αποτελέσματά μας τονίζουν τη σημασία των διαδικτυακών μαθησιακών καταστάσεων που δημιουργούν ευκαιρίες σύνδεσης και ανταλλαγής (Doleck *et al.*, 2017, επίσης Kaufmann and Vallade, 2020). Οι εκπαιδευτικοί και οι σχεδιαστές εκπαιδευτικών προγραμμάτων – εφόσον διαμορφώνουν το μέλλον της online εκπαίδευσης- δεν μπορούν να αγνοήσουν τις κοινωνικές και συναισθηματικές διαστάσεις κατά τον σχεδιασμό και την παροχή διαδικτυακών οδηγιών για την ευημερία πολλών εκπαιδευόμενων που υποφέρουν από την εξαναγκασμένη απομόνωση. Τα ευρήματά σχετικών ερευνών υποστηρίζουν, επίσης, την κοινωνική και γνωστική παρουσία σε επιτυχημένα διαδικτυακά μαθησιακά περιβάλλοντα (Akyol *et al.*, 2009) κάτι που έχει θετικές επιπτώσεις στην αποδοχή της online εκπαίδευσης στο μέλλον.

Κεφάλαιο IV: Ψηφιακές ανισότητες

Για ένα μεγάλο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού σε απομόνωση, η πρόσβαση στο Διαδίκτυο μετατρέπεται σε ανάγκη, καθώς γίνεται όχι μόνο ο κύριος τρόπος πρόσβασης σε πληροφορίες και υπηρεσίες, αλλά και ένας από τους μοναδικούς εναπομείναντες φορείς για εκπαιδευτική δραστηριότητα, και για την πραγμάτωση κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Από τεχνολογική άποψη, η πανδημία Covid-19 προκάλεσε μαζικές, άμεσες και άνευ προηγουμένου αλλαγές στη χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών και των μέσων ενημέρωσης. Η πρόσβαση και η χρήση του Διαδικτύου πριν από τον Covid-19 δεν ήταν απαραίτητα προτεραιότητα για όλους. Ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού λειτουργούσε κανονικά στις περισσότερες πτυχές της κοινωνικής ζωής, απλά επειδή δεν το απαιτούσε το κοινωνικό τους πλαίσιο (Lupac, 2018).

Πριν από μερικά χρόνια, σε άρθρο του ο Guilton (2013) επεσήμανε τη σημασία των ψηφιακών χώρων για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε καταστάσεις υπαρξιακού κινδύνου. Αυτό που ήταν τότε κυρίως θεωρητική στάση είναι πλέον πραγματικότητα για τον υπαρξιακό κίνδυνο του Covid-19. Ειδικότερα, μετά το παγκόσμιο lockdown που διέκοψε σημαντικούς διαπροσωπικούς δεσμούς για τη διατήρηση θεμελιωδών κοινωνικών δομών, το Διαδίκτυο μετατράπηκε σε επείγουσα ανάγκη επιβίωσης. Στο πλαίσιο της καραντίνας που σχετίζεται με τον Covid-19, οι εναλλακτικές λύσεις με τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας για την αντιμετώπιση της εκπαίδευσης ενηλίκων και άλλων τομέων, όπως είναι ο εργασιακός, είναι λιγότερες. Με την πίεση που επιβάλλεται στις ίδιες τις δομές και την αυξημένη εξάρτηση από την τεχνολογία, ο Covid-19 διόγκωσε τις υπάρχουσες ψηφιακές ανισότητες σε τέσσερις κύριους τομείς, που αφορούν στα τεχνικά μέσα, την αυτονομία χρήσης του διαδικτύου, τα δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης και την εμπειρία χρήσης ψηφιακών τεχνολογιών, όπως παρουσιάζονται παρακάτω στο σχετικό σχήμα (Σχ. 2).

Οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα, είναι πιθανώς λιγότερο εξοπλισμένες από άποψη τεχνολογικών συσκευών τόσο σε αριθμό όσο και σε ποιότητα. Συνεπώς, υποφέρουν περισσότερο από τις άμεσες και μακροπρόθεσμες οικονομικές συνέπειες της κρίσης Covid-19 πιο σοβαρά (βλ. Fernandes, 2020, επίσης Van Lancker and Parolin, 2020 και Wang and Tang, 2020). Επομένως, η ενημέρωση του τεχνολογικού εξοπλισμού είναι απίθανο να βρίσκεται ψηλά στον προϋπολογισμό αυτών των οικογενειών. Ωστόσο, η χρήση अपαρχαιωμένου εξοπλισμού δημιουργεί μεγαλύτερες καθυστερήσεις στην πρόσβαση σε διαδικτυακούς πόρους, κάτι που μπορεί να παράγει μη ικανοποιητική

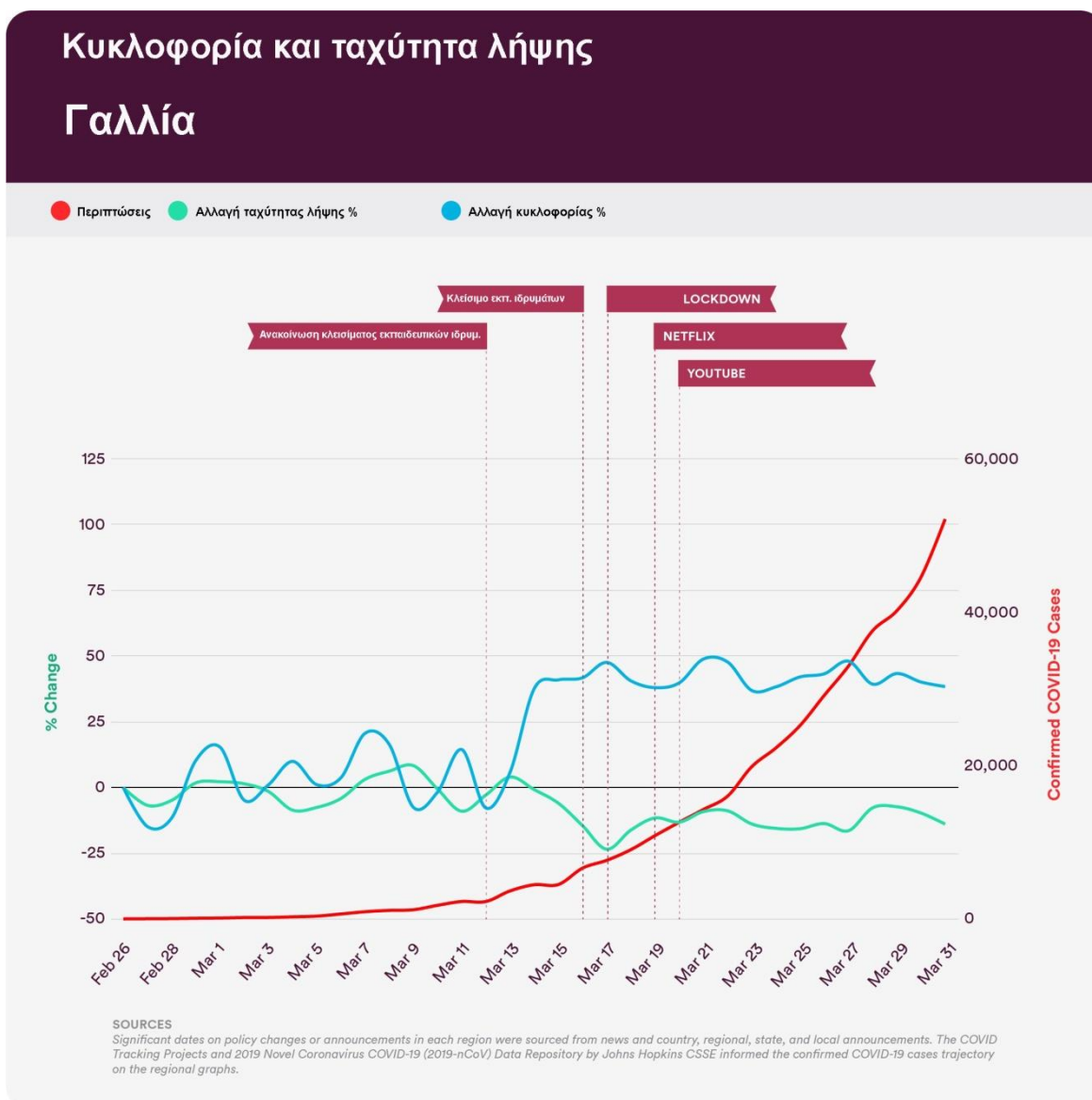
εμπειρία, με αποτέλεσμα λιγότερες ευκαιρίες χρήσης τεχνολογιών του Διαδικτύου και κατά συνέπεια λιγότερες ευκαιρίες ανάπτυξης δεξιοτήτων ψηφιακής παιδείας.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αν και απαραίτητη για τον μετριασμό του κινδύνου έκθεσης στον Covid-19, θα μπορούσε να σχετιστεί με ψηφιακές ανισότητες και ως εκ τούτου να επιδεινώσει τις υφιστάμενες ανισότητες. Όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο, η εκπαιδευτική ανισότητα σχετίζεται με τα οικιακά μέσα, τα ψηφιακά μέσα και τους καταρτισμένους ή μη εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους ως πόρους για ακαδημαϊκά επιτεύγματα. Με το σχολείο και τις βιβλιοθήκες να κλείνουν για να επιβραδύνουν την πανδημία, δεδομένης της ανομοιογένειας ή ανισότητας στις ευκαιρίες μάθησης, η μετάβαση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για την αντιμετώπιση του Covid-19 μπορεί να επιδεινώσει τα μαθησιακά κενά (Robinson *et al.*, 2020).

Βέβαια, όσον αφορά τα οικονομικά ευνοημένα νοικοκυριά τέτοιου είδους κρίσεις συνιστούν υψηλό κίνητρο αναβάθμισης εξοπλισμού –είτε πρόκειται για τηλεργασία, μάθηση ή ψυχαγωγία. Κάτι τέτοιο, όμως, έχει ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των προϋπαρχουσών ψηφιακών ανισοτήτων, που βασίζονται στον εξοπλισμό. Ο κατ' οίκον περιορισμός που προκαλείται από τον Covid-19 δημιουργεί ένα άνευ προηγουμένου φορτίο κυκλοφορίας στο Διαδίκτυο, το οποίο έχει ως αποτελέσματα πιο αργές συνδέσεις για πολλούς χρήστες του Διαδικτύου (Bergman and Iyengar, 2020).

Σύνολα δεδομένων από παρόχους υπηρεσιών Διαδικτύου, σημεία ανταλλαγής Διαδικτύου και ακαδημαϊκά δίκτυα, κυρίως στην Ευρώπη, παρέχουν μια μοναδική εικόνα για τις αλλαγές της κίνησης στο Διαδίκτυο λόγω της πανδημίας και του αποκλεισμού που ανάγκασε εκατοντάδες εκατομμύρια πολίτες να μείνουν και να εργαστούν από το σπίτι. Η ανάλυση δείχνει ότι η αύξηση της κίνησης στο Διαδίκτυο ήταν περίπου 15-20 % μέσα σε μερικές εβδομάδες, μια αύξηση που συνήθως αντιστοιχεί σε πολλούς μήνες τυπικής λειτουργίας του διαδικτύου. Ωστόσο, η κυκλοφορία κατά τις ώρες αιχμής κατ' την τυπική λειτουργία του διαδικτύου δεν αυξάνεται περισσότερο από 5 %. Η αύξηση μετά τον αναγκαστικό εγκλεισμό ήταν αισθητά υψηλότερη για συγκεκριμένες εφαρμογές – εφαρμογές απομακρυσμένης εργασίας, τηλεδιάσκεψη, βίντεο κατ' απαίτηση- έφθασε σε ορισμένες περιπτώσεις το 200%. (Feldmann *et al.*, 2021). Οι εφαρμογές νέφους έχουν αυξήσει τον όγκο, την ταχύτητα ή/και την ποικιλία των δεδομένων που παράγονται σε όλο τον κόσμο από διάφορες υπηρεσίες και εφαρμογές που διατίθενται στο Διαδίκτυο. Καθώς οι περισσότεροι, είτε εργαζόμενοι ενήλικες είτε φοιτητές, πρέπει να εργαστούν ή να μάθουν εξ αποστάσεως ως απάντηση στην εξάπλωση της πανδημίας COVID-19, υπάρχει

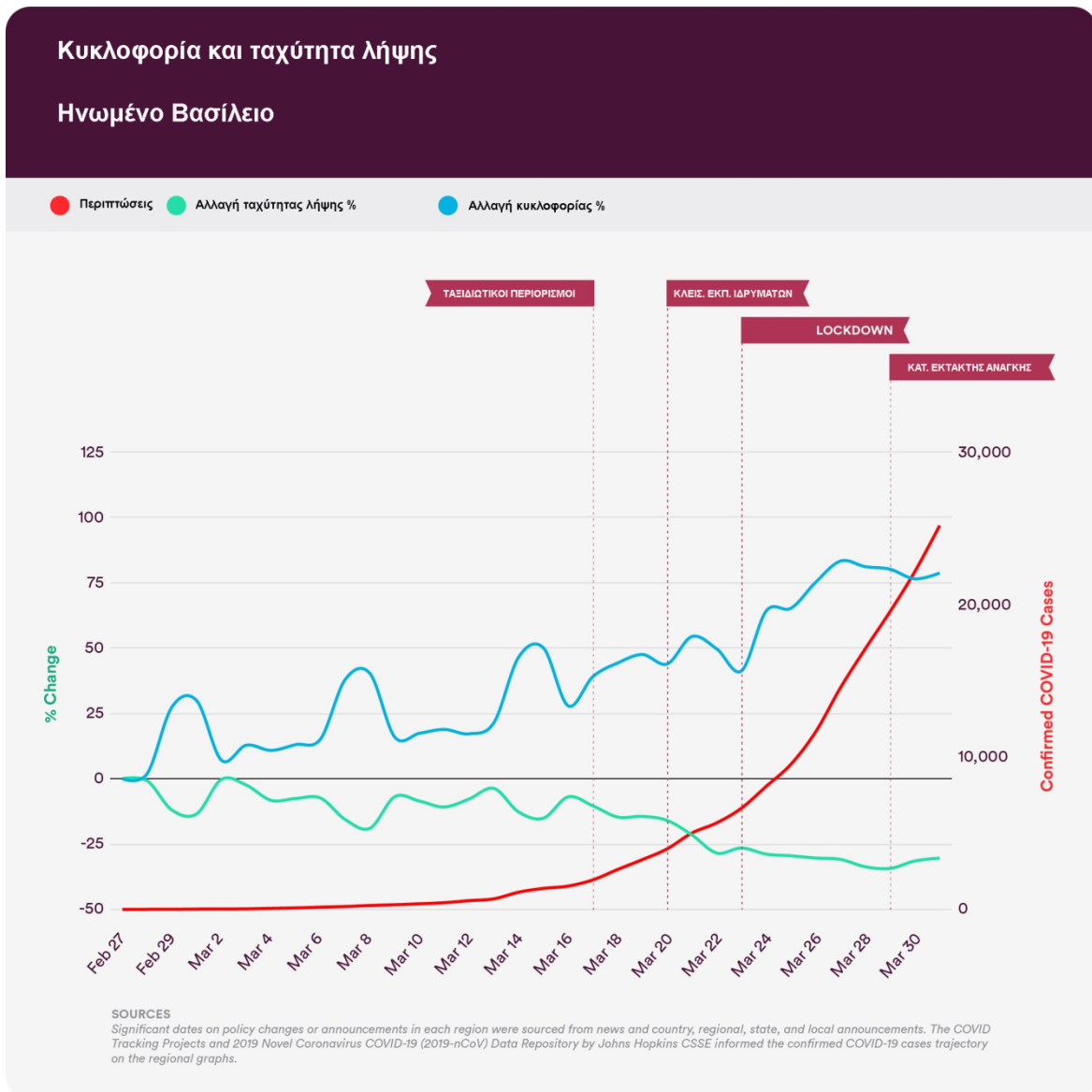
μεγάλη ζήτηση για δημοφιλείς υπηρεσίες νέφους. Για την εκπαίδευση ειδικότερα προτάθηκαν υπηρεσίες όπως το DingTalk, το Google Meet, το Microsoft Teams το Zoom το Webex κ.ά. ως πλατφόρμες επικοινωνίας με ζωντανό διαδραστικό βίντεο (Alashhab *et al.*, 2020). Τέτοιου είδους ψηφιακές απαιτήσεις είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση κυκλοφορίας και μείωση της ταχύτητας λήψης συνολικά.

Σχ. 2 Κυκλοφορία και ταχύτητα λήψης στη Γαλλία. Προσαρμογή από Bergman and Iyengar, 2020.

Για παράδειγμα, η κίνηση στη Γαλλία αυξήθηκε κατά 38,4% από τις 26 Φεβρουαρίου έως τις 31 Μαρτίου και η μέση ταχύτητα λήψης μειώθηκε κατά 13,9%. Η μεγαλύτερη αύξηση της κίνησης στη Γαλλία έγινε με ένα άλμα 45,4% και σημειώθηκε λίγο μετά την ανακοίνωση του κλεισίματος των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων το βράδυ της 12ης Μαρτίου. Στη συνέχεια, η ταχύτητα λήψης μειώθηκε, αλλά με ελαφρώς βραδύτερο ρυθμό,

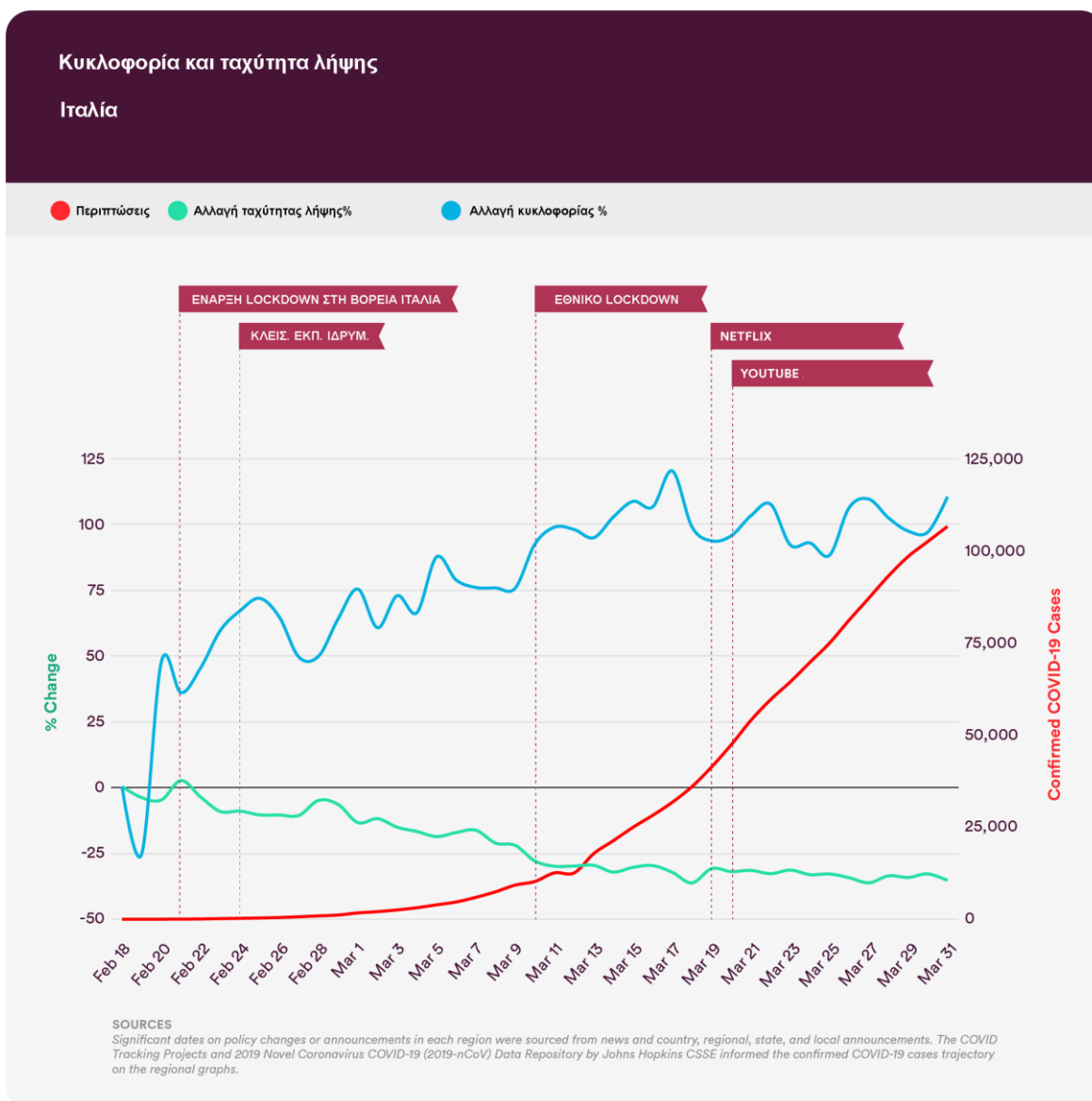
αγγίζοντας το χαμηλότερο επίπεδο, μείωση 20,6%, λίγο μετά το επίσημα κλείσιμο των σχολείων και την εφαρμογή της εθνικής εντολής για αναγκαστική παραμονή στο σπίτι. Στις 19 και 20 Μαρτίου αντίστοιχα, το Netflix και το YouTube ανακοίνωσαν ότι θα μειώσουν τα προεπιλεγμένα bitrate των ροών βίντεο στην Ευρώπη. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δε φαίνεται να προκάλεσε σημαντικές βελτιώσεις στην ταχύτητα του διαδικτύου στη Γαλλία, αλλά πιθανώς την εμπόδισε να επιδεινωθεί περαιτέρω (Bergman and Iyengar, 2020).

Σχ. 3 Κυκλοφορία και ταχύτητα λήψης στο Ηνωμένο Βασίλειο. Προσαρμογή από Bergman and Iyengar, 2020.

Όσον αφορά στην κίνηση και τη μέση ταχύτητα λήψης στις 27 Φεβρουαρίου η κίνηση στο Ηνωμένο Βασίλειο αυξήθηκε κατά 78,6% κατά τη διάρκεια της περιόδου σχεδόν ενός μηνός από τις 27 Φεβρουαρίου έως τις 31 Μαρτίου και η ταχύτητα λήψης μειώθηκε κατά

30,3%. Η αύξηση της κίνησης κατά 16,3% και η αντίστοιχη μείωση της ταχύτητας κατά 7,7% έγινε μετά τις ανακοινώσεις της κυβέρνησης σχετικά με τους περιορισμούς στις μετακινήσεις και τις κοινωνικές συναθροίσεις στις 17 Μαρτίου. Η εθνική εντολή παραμονής στο σπίτι στις 23 Μαρτίου φάνηκε να προκαλεί αύξηση της κυκλοφορίας κατά 14,5%, αλλά μόνο μείωση της ταχύτητας λήψης κατά 0,4%, υποδεικνύοντας ενδεχομένως ότι ο πληθυσμός είχε ήδη περιοριστεί σε μεγάλο βαθμό κατ' οίκον (Bergman and Iyengar, 2020).

Σχ. 4 Κυκλοφορία και ταχύτητα λήψης στην Ιταλία. Προσαρμογή από Bergman and Iyengar, 2020.

Στη γειτονική Ιταλία η κίνηση στην Ιταλία αυξήθηκε κατά 109,3% κατά τη διάρκεια της περιόδου περίπου ενός μηνός από τις 20 Φεβρουαρίου έως τις 31 Μαρτίου και η ταχύτητα λήψης μειώθηκε κατά 35,4%. Υπάρχουν δύο αξιοσημείωτες ανοδικές μεταβολές της

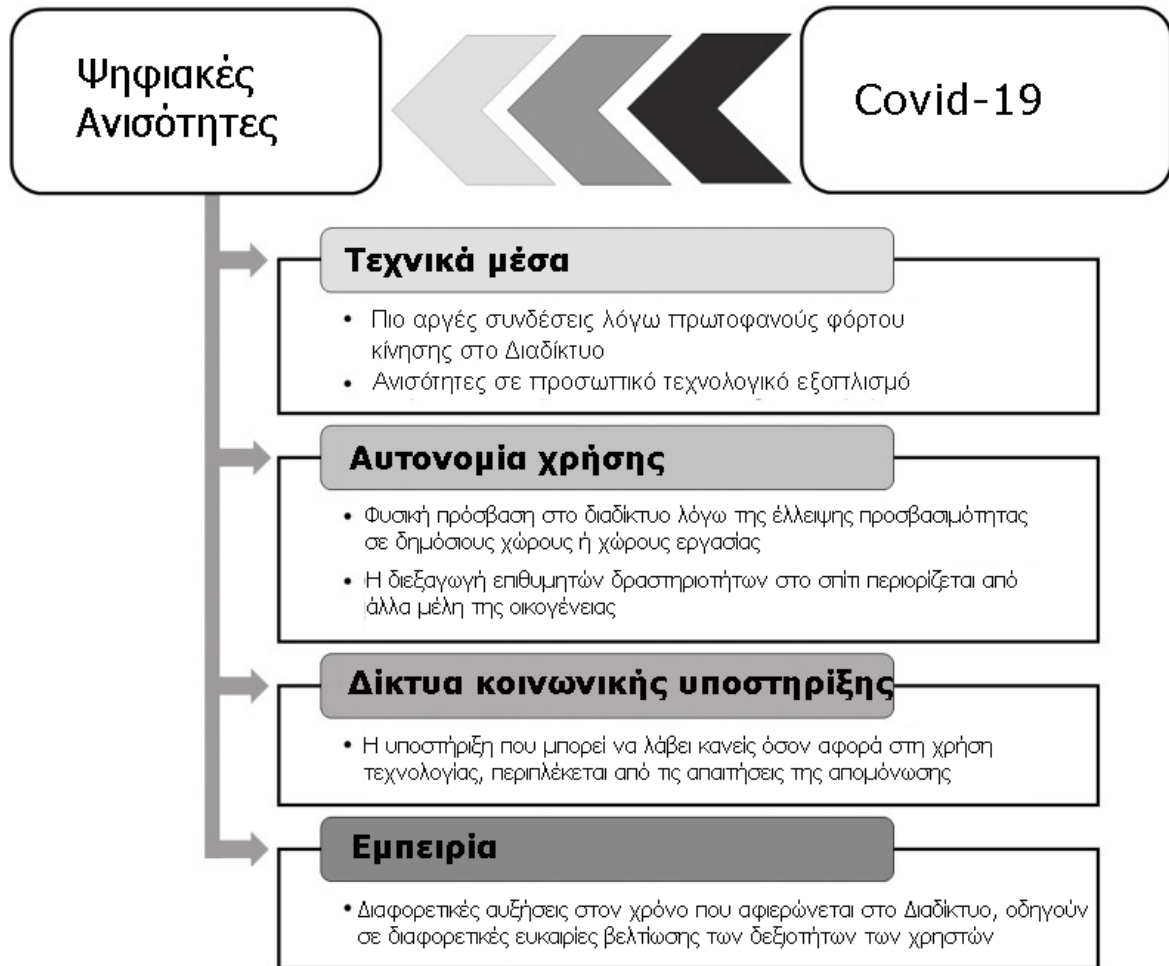
κυκλοφορίας στην Ιταλία με αισθητή μείωση της ταχύτητας λήψης. Η πρώτη σημειώθηκε μεταξύ 18 Φεβρουαρίου και 20 Φεβρουαρίου, όταν η κίνηση αυξήθηκε κατά 47%, πιθανότατα λόγω της ενημέρωσης του κοινού και της δραστηριότητας σχετικά με τις εντολές lockdown διαφόρων περιοχών της Βόρειας Ιταλίας.

Σε συνδυασμό με την ανακοίνωση του κλεισίματος των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε όλη τη χώρα, στις 22 Φεβρουαρίου, οι ταχύτητες λήψης μειώθηκαν κατά περίπου 9,2%, καθώς η κίνηση σε αυτό το τμήμα της χώρας πιθανότατα μετατοπίστηκε κυρίως στη χρήση του διαδικτύου από το σπίτι. Η δεύτερη αξιοσημείωτη αλλαγή συνέβη όταν ολόκληρη η χώρα εξέδωσε σε εθνικό επίπεδο εντολή lockdown στις 10 Μαρτίου. Σε αυτό το σημείο σχεδόν όλη η χρήση του διαδικτύου μετατοπίστηκε στις κατοικίες. Ως αποτέλεσμα, η κυκλοφορία αυξήθηκε κατά 23% και οι ταχύτητες λήψης μειώθηκαν κατά 7.8% μεταξύ της 9^{ης} και 11^{ης} Μαρτίου (Bergman and Iyengar, 2020).

Ωστόσο, οι διαφορές μεταβολές στις ταχύτητες λήψης δεν επηρεάζουν όλους με τον ίδιο τρόπο, ανάλογα με το τοπικό κόστος της συνδρομής στο Διαδίκτυο, που για την Ελλάδα είναι εξαιρετικά υψηλό, για την ακρίβεια το ακριβότερο στην Ε.Ε. (Τσουλάκης, 2021). Τα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα ενδέχεται να μην είναι σε θέση να αντέξουν οικονομικά την καλύτερη σύνδεση τόσο από την άποψη της ταχύτητας όσο και από την άποψη της χρήσης δεδομένων, χωρίς να θυσιάζονται οι βασικές δαπάνες. Αντίθετα, εκείνοι με τη μεγαλύτερη συνδρομή πακέτων Διαδικτύου πιθανότατα δε θα βιώσουν τις πιο αργές συνδέσεις στην ίδια κλίμακα. Επιπλέον, τα νοικοκυριά με περισσότερα μέλη θα πρέπει να μοιράζονται συσκευές Διαδικτύου, για το κατέβασμα δεδομένων που σχετίζονται με την εκπαίδευση ή την ψυχαγωγία (Beaunoyer *et al.*, 2020).

Η ετοιμότητα είναι κεντρικός άξονας για τη διαχείριση κρίσεων πολλών χωρών. Ωστόσο, η πανδημία COVID-19 δείχνει σαφώς ότι δεν είμαστε ακόμη πλήρως προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουμε τις κοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτούντα άτομα διατρέχουν μεγαλύτερους κινδύνους σε περιόδους κρίσης. Μια σειρά πολιτικών και κοινοτικών παρεμβάσεων με στόχο την εδραίωση του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας είναι απαραίτητες για τη στήριξη του πιο κοινωνικά ευάλωτου πληθυσμού και την πρόληψη της αύξησης τόσο της ευάλωτης θέσης τους στην πανδημία όσο και των κοινωνικών ανισοτήτων στον χώρο της εκπαίδευσης. Indeed, although vulnerabilities and social inequalities existed long before the COVID-19 crisis, there are getting exacerbated in the current context. This crisis is unmasking an

emerging form of technology-related social inequalities that were rampant since some times already, but did not receive the full attention it deserved.

Σχ. 5 Τέσσερις παράγοντες που διαμορφώνουν ψηφιακές ανισότητες. Προσαρμογή από Beaunoyer *et al.*, 2020, p. 3.

Προκειμένου να εξομαλυνθούν τέτοιες ανισότητες, η δια βίου εκπαίδευση πρέπει να εκ νέου θεωρηθεί δημόσιο και όχι ιδιωτικό αγαθό, επωφελές για την οικονομία και την ευρύτερη κοινωνία και χρηματοδοτούμενο από τα κράτη και όχι από τα άτομα. Η απόφαση για το ποιος θα χρηματοδοτήσει τις αλλαγές, είναι επιλογή σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Εάν οι δαπάνες για την δια βίου εκπαίδευση θεωρούνται ευκαιρία για την επανεκκίνηση των οικονομιών που πλήγησαν από την πανδημία, τότε σίγουρα αξίζει οι κοινωνίες σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο να χρηματοδοτήσουν τη δια βίου εκπαίδευση (Waller *et al.*, 2020)

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Στο *Adult Education Policy and the European Union: Theoretical and Methodological Perspectives* (2014) σε επιμέλεια των M. Milana και J. Holford, περιγράφεται, με τη βοήθεια αρκετών ειδικών, η εκπαιδευτική πολιτική της ΕΕ στο ιστορικό, κοινωνικό και φιλοσοφικό της πλαίσιο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί πλέον βασικό παράγοντα για τη χάραξη πολιτικής για τη διά βίου μάθηση και την εκπαίδευση ενηλίκων. Για την εκπαιδευτική πολιτική στο σύνολό της, η ανάδειξη της ΕΕ ως σημαντικού παράγοντα υπήρξε σημαντική και για την εκπαίδευση ενηλίκων ακόμα περισσότερο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ΕΕ έχει υιοθετήσει και προωθήσει τη γλώσσα της «διά βίου μάθησης» και το θεσμικό της πλαίσιο της δίνει ισχυρότερη εντολή παρέμβασης στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης, από ό,τι στην εκπαίδευση ενηλίκων. Ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει διαμορφώσει συγκεκριμένο προφίλ για την εκπαίδευση ενηλίκων και τη δια βίου μάθηση. Ωστόσο, ο αντίκτυπος που είχε αυτό το προφίλ στην εθνική πολιτική των κρατών μελών αναφέρεται ως ασαφής και σε μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητος.

Κατά τη διάρκεια των δύο περασμένων ετών, ο τομέας της εκπαίδευσης ενηλίκων επιχείρησε να ανταποκριθεί στις επαναλαμβανόμενες διακοπές μαθημάτων και των εκπαιδευτικών πρακτικών λόγω του COVID-19. Σκεπτόμενοι τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της κρίσης, είναι χρήσιμο –αν όχι επιβεβλημένο– να εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους επισημαίνονται οι αλλαγές και οι προτεινόμενες καινοτομίες έως τώρα στη βιβλιογραφία. Ορισμένες από τις καινοτομίες που αναπτύχθηκαν από προγράμματα και ιδρύματα αντιμετωπίζουν σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα στον προγραμματισμό της εκπαίδευσης ενηλίκων. Επιπλέον, η πανδημία έχει αυξήσει την ανάγκη για εκπαίδευση, καθώς όλο και περισσότεροι ενήλικες βίωσαν «διακοπόμενη ή ελλιπή εκπαίδευση» και κάποιες ομάδες-υποσύνολα ενηλίκων έμειναν αποσυνδεδεμένες από την εκπαίδευσή τους για διαφορετικούς λόγους.

Σύμφωνα με την Mortude (2021), καθώς ο COVID-19 κατέστησε αναγκαίο το κλείσιμο σε ολόκληρη την κοινότητα από τον Μάρτιο του 2020, η εκπαίδευση ενηλίκων εντάχθηκε στη διεθνή πρακτική της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και μάθηση έκτακτης ανάγκης. Πολλοί άλλοι εκπαιδευτικοί, οι εκπαιδευτές ενηλίκων αντιμετώπισαν προκλήσεις και ανέπτυξαν νέες δεξιότητες, στρατηγικές και μοντέλα προγραμμάτων. Ορισμένες από αυτές τις απαντήσεις στην πρόκληση τεκμηριώθηκαν από μια συνεργασία εκπαιδευτών

ενηλίκων, ερευνητών και επαγγελματιών που διεξήγαγαν συνεντεύξεις με επαγγελματίες, του χώρου μόλις λίγες εβδομάδες μετά το κλείσιμο των εκπαιδευτικών μονάδων, διαμορφώνοντας έτσι ένα στιγμιότυπο των άμεσων επιπτώσεων της πανδημίας στην εκπαίδευση ενηλίκων. Η Mortrude παρακολούθησε τις αρχικές μελέτες που προέκυψαν από αυτές τις συνεντεύξεις, προκειμένου να εντοπιστούν κοινά ζητήματα, που περιλαμβάνουν:

1. τη σημασία της έγκαιρης επικοινωνίας και υποστηρικτικής πολιτικής και πρακτικών από μέρους της πολιτικής ηγεσίας,
2. την ανάγκη για συμμετοχή των επαγγελματιών σε υψηλής ποιότητας, πολυεπίπεδη επαγγελματική ανάπτυξη,
3. στρατηγικές για την υποστήριξη της πρόσβασης σε συσκευές, συνδεσιμότητα και εκπαιδευτικούς πόρους για εκπαιδευόμενους και εκπαιδευτές,
4. τη δημιουργική επίλυση προβλημάτων που προέκυψαν μεταξύ των επαγγελματιών για την κάλυψη των άμεσων αναγκών των εκπαιδευομένων,
5. την αναγνώριση ότι αν και πολλά χάθηκαν με την έλλειψη της καθημερινής φυσικής αλληλεπίδρασης, πολλά κερδήθηκαν όσον αφορά στην εξ αποστάσεως υποστήριξη των εκπαιδευομένων.

Οι Beaupoyer *et al.* (2020) θεωρούν ότι η πανδημία COVID-19 δείχνει σαφώς ότι δεν είμαστε ακόμη έτοιμοι να αντιμετωπίσουμε τις κοινωνικές επιπτώσεις μιας τέτοιας κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Διερευνώντας προηγούμενες επιδημίες, οι συγγραφείς θεωρούν ότι τα κοινωνικά και οικονομικά ευάλωτα άτομα διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να νοσήσουν. Συνεπώς, είναι αναγκαία μια σειρά πολιτικών και κοινοτικών παρεμβάσεων με στόχο την εδραίωση ενός κοινωνικού δικτύου ασφαλείας για τη στήριξη του κοινωνικά ευάλωτου πληθυσμού και την υποστήριξη τόσο της ευάλωτης θέσης της στην πανδημία όσο και των κοινωνικών ανισοτήτων στον χώρο της υγείας και της εκπαίδευσης.

Οι συγγραφείς τονίζουν ότι η πανδημία COVID-19 αποτελεί το πρώτο γεγονός μεγάλης κλίμακας, για το οποίο οι ψηφιακές ανισότητες αποτελούν σημαντικό παράγοντα ευπάθειας – τόσο τις επιπτώσεις της έκθεσης και της εξάπλωσης του κορωνοϊού που σχετίζονται με την υγεία, όσο και τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες της πανδημίας. Οι ψηφιακές ανισότητες δεν αντανakλούν απλώς τη διχοτομική διαίρεση που συχνά περιγράφεται μεταξύ ανάμεσα στους ενήλικες που έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης και τους ενήλικες που δεν την έχουν. Περιγράφει το γεγονός ότι ο ψηφιακός εγγραμματισμός είναι συχνά απαραίτητος για την πρόσβαση σε υπηρεσίες, υποστήριξη και πληροφορίες

που παρέχονται από κυβερνήσεις, εταιρείες ή ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ο ψηφιακός αποκλεισμός έχει συνέπειες για την υγεία, την εκπαίδευση, την εργασία, οι οποίες συμβάλλουν στη διατήρηση περιορισμένης πρόσβασης και χρήσης τεχνολογιών.

Οι κυβερνήσεις και τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μπορούν να συνεργαστούν για την αποτελεσματική ανάπτυξη υλικού ψηφιακού εγγραμμτισμού και να καταστήσουν την πρόσβασή του ελεύθερη. Οι συγγραφείς προτείνουν ότι μια άλλη σειρά στρατηγικών θα μπορούσε να βοηθήσει στην αύξηση της απόκτησης ψηφιακών δεξιοτήτων στα σχολικά προγράμματα σπουδών, για τη μακροπρόθεσμη επίλυση του ζητήματος. Η παρούσα κρίση καταδεικνύει τη σημασία της εφαρμογής τέτοιων στρατηγικών στα εκπαιδευτικά συστήματα. Θεωρούν πως, αν και κάτι τέτοιο φαίνεται ως μακροπρόθεσμος στόχος, ορισμένες δράσεις μπορούν να αναληφθούν άμεσα.

Με τη σειρά τους οι James and Thériault (2020) εξετάζοντας έρευνες συγγραφέων στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, θεωρούν ότι ο COVID-19 έχει καταστήσει τις κοινωνικές ανισότητες –που σχετίζονται, αλλά δεν περιορίζονται στη φυσική αναπηρία, το καθεστώς απασχόλησης, το εισόδημα, τη γλώσσα, τη φυλή και την κοινωνική τάξη– περισσότερο ορατές και έντονες. Αυτές οι ανισότητες επηρέασαν, βαθιά την πρόσβαση και τη συμμετοχή στη διά βίου εκπαίδευση, η οποία με τη σειρά της είχε συνέπειες για την ευημερία και την ψυχική υγεία των ατόμων.

Ο ΟΟΣΑ συνιστά να σχεδιαστούν οι εκπαιδευτικές απαντήσεις στον Covid-19 για να αποφευχθεί η εμβάθυνση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών ανισοτήτων (βλ. Reimers and Schleicher, 2020). Αυτό που φαίνεται ελπιδοφόρο είναι ότι παρά την παγκόσμια πρόκληση του Covid-19, ο τομέας της εκπαίδευσης ενηλίκων, ενώ αντιμετωπίζει ιδιαίτερα δύσκολες οικονομικές συνθήκες, προσπαθεί να διαμορφώσει ευέλικτες, λύσεις, για να κρατήσει τους ενήλικες στην εκπαίδευση και να προσεγγίσει τις πιο ευάλωτες ομάδες. Η κοινωνική δικαιοσύνη είναι το επίκεντρο της ανάκαμψης από τον Covid-19.

Σύμφωνα με τους Schuller *et al.* (2004) η έρευνα στην εκπαίδευση ενηλίκων μπορεί να χρησιμεύσει ως πλατφόρμα για ομάδες ανθρώπων που γενικά δεν ακούγονται. Σε περιόδους πρόκλησης, οι άνθρωποι στρέφονται στη μάθηση για να κατανοήσουν τι συμβαίνει, να προσαρμοστούν σε αυτήν και, το πιο σημαντικό, να διαμορφώσουν την αλλαγή. Έτσι, αναδεικνύεται η αξία των υποστηρικτικών δικτύων και της αλληλεγγύης και της κοινότητας. Η διατήρηση της ιδιωτικής ζωής και της κοινοτικής συμμετοχής είναι εξίσου σημαντική λειτουργία της εκπαίδευσης ενηλίκων, όσο και η μεταμόρφωσή της ως

αποτέλεσμα της εκπαίδευσης. Όταν οι άτυπες και οι επίσημες δομές της εκπαίδευσης ενηλίκων αλληλεπιδρούν με εξωτερικές κοινωνικές δυνάμεις, μπορούν να διαδραματίσουν εποικοδομητικό και δυναμικό ρόλο στην παρούσα κρίση.

Για τις Kaiser and McKenna (2021), μία από τις πιο προφανείς και άμεσες επιπτώσεις της κρίσης covid-19 στην εκπαίδευση υπήρξε η ταχεία μετάβαση από την προσωπική στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Αυτό επηρέασε σχεδόν όλα τα διαμορφωμένα προγράμματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης ενηλίκων σε ιδιαίτερα σύντομο χρονικό διάστημα και συχνά με ελάχιστη υποστήριξη για τη διευκόλυνση της μετάβασης.

Αυτή η ταχεία μετάβαση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση έχει συνέπειες τόσο για τους ενήλικες εκπαιδευόμενους όσο και για τους εκπαιδευτές ενηλίκων προσφέρει συνέπειες για ενήλικες μαθητές και εκπαιδευτικούς (βλ. Boeren *et al.*, 2020). Οι συγγραφείς θεωρούν ότι παρόλο που είναι επιτακτική η κατανόηση και η αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων, το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων έχει και μια ευκαιρία για θετικά αποτελέσματα. Η στροφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευση δημιούργησε την ανάγκη μιας γνώσης για το πώς πρέπει να διδάσκουν οι εκπαιδευτές εξ αποστάσεως, κάτι που μεταφράζεται σε νέες διδακτικές προσεγγίσεις.

Οι συγγραφείς θεωρούν πως οι εκπαιδευτές ενηλίκων βρίσκονται σε ιδιαίτερα ευνοϊκή θέση για να γίνουν πρωτοπόροι σε αυτή την παγκόσμια στροφή προς την ηλεκτρονική εκπαίδευση, επειδή έχουν χρησιμοποιήσει σε ένα μεγάλο ποσοστό εκτενώς τη μέθοδο της εξ αποστάσεως παράδοσης πολύ πριν από την κρίση του Covid-19 (Johnston *et al.*, 2015 για εκπαιδευτές, της Mahlangu, 2017 για ενήλικες εκπαιδευόμενους).

Οι συγγραφείς καταλήγουν στα συμπεράσματά τους πως η μετάβαση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση λειτούργησε ως ώθηση για τους εκπαιδευτές σε όλους της κλάδους και τομείς να αναθεωρήσουν της πρακτικές τους, να κάνουν βελτιώσεις και να μάθουν νέες, καθώς επιστρέφουν σταδιακά στην προσωπική διδασκαλία (Cavanaugh, 2020). Παρατηρούν, πως οι εκπαιδευτές ενηλίκων δεν εξετάζουν τακτικά την αποτελεσματικότητα των μεθόδων διδασκαλίας που χρησιμοποιούν, σε ό,τι αφορά στην επίτευξη μαθησιακών αποτελεσμάτων.

Εξαιτίας της ανάγκης να ανανεωθούν πλήρως τα προγράμματα μαθημάτων στο διαδικτυακό περιβάλλον, οι εκπαιδευτικοί αναγκάστηκαν να σκεφτούν και να αλλάξουν την προσέγγισή τους στη διδασκαλία. Ορισμένοι προσπάθησαν να αναπαράγουν τις μεθόδους φυσικής διδασκαλίας σε εξ αποστάσεως περιβάλλον, χωρίς ωστόσο ιδιαίτερα

αποτελέσματα (βλ. Boettcher & Conrad, 2016). Άλλοι κατανόησαν ότι θα έπρεπε να βρουν νέους τρόπους για να οργανώσουν και να παραδώσουν περιεχόμενο στο διαδίκτυο και αναζήτησαν καθοδήγηση και πόρους. Το ενδιαφέρον για τη βελτίωση της διδασκαλίας σε όλες τις μορφές, σύμφωνα με της συγγραφείς, πιθανώς θα αποδειχθεί πραγματική ευκαιρία για την εκπαίδευση ενηλίκων.

Σύμφωνα με την έρευνα της Aguilera-Hermida (2020), που πραγματοποιήθηκε κατά την φάση του εγκλεισμού εξαιτίας της πανδημίας, τονίζεται ότι η συνέχιση της κοινωνικοεκπαιδευτικής δραστηριότητας στο μη τυπικό περιβάλλον της εκπαίδευσης ενηλίκων και της μόνιμης εκπαίδευσης έχει θετικό αντίκτυπο στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων, εξουδετερώνοντας και μειώνοντας τους παράγοντες κινδύνου, που συνδέονται με την απομόνωση και την κοινωνική κατάσταση που προκαλεί η πανδημία. Από τη μία είναι προφανές πώς η εμφάνιση του Covid-19 και τα μέτρα που υιοθετήθηκαν από την κυβέρνηση ώθησαν σε μια μεθοδολογική αλλαγή από τη φυσική εκπαίδευση σε μοντέλα ηλεκτρονικής μάθησης, χωρίς συστηματοποίηση, απαιτώντας τη χρήση διαφορετικών εργαλείων για την προσαρμογή της εκπαιδευτικής πράξης σε ένα εξατομικευμένο και εξατομικευμένο μοντέλο που ξεπερνά το ψηφιακό χάσμα.

Με μεθοδολογικό εργαλεία ανώνυμο ερωτηματολόγιο με ποσοτικά και ποιοτικά ερωτήματα και πλήθος $n=270$ (166 γυναίκες και 96 άνδρες), έγινε δυνατή η αποσαφήνιση της αξιολόγησης των φοιτητών τόσο για το ίδρυμα όσο και για τη διδακτική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού και τη συσχέτιση και των δύο αξιολογήσεων με μεταβλητές που σχετίζονται με τη μείωση των ψυχοκοινωνικών κινδύνων. Δηλαδή, η έρευνα της συγγραφέως δείχνει πώς, μέσω της εκπαιδευτικής παρέμβασης, οι εκπαιδευόμενοι κατόρθωσαν να μειώσουν τους παράγοντες ψυχολογικού κινδύνου, αυξάνοντας παράλληλα την ανθεκτικότητά της. Η συγκεκριμένη έρευνα επέτρεψε την αναγνώριση του κοινωνικοδημογραφικού προφίλ των μαθητών που συμμετείχαν σε αυτή την εκπαιδευτική μέθοδο και έδειξε τη χρήση, τη δημιουργία και την κατανομή τεχνολογικών πόρων από τους εκπαιδευτικούς κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Επίσης, αξιολόγησε τον βαθμό ικανοποίησης των φοιτητών σε σχέση με το εκπαιδευτικό ίδρυμα και το διδακτικό προσωπικό κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού.

Όσον αφορά τους περιορισμούς της έρευνας, η συγγραφέας τονίζει τη δυσκολία συλλογής δεδομένων εξαιτίας της κατάστασης που διαμορφώθηκε από τον Covid-19, πράγμα που σημαίνει ότι ναι μεν τα εργαλεία ήταν διαθέσιμα, αλλά μέρος του πληθυσμού που διερευνήθηκε δεν διέθετε τις απαραίτητες δεξιότητες. Επίσης, θεωρεί ότι η σημασία αυτού

του είδους έρευνας έγκειται στην έλλειψη πληροφοριών και αναλύσεων σχετικά με την εκπαίδευση γενικότερα και την εκπαίδευση ενηλίκων ειδικότερα, παρά το γεγονός ότι ο αντίκτυπός της στην ατομική ανάπτυξη και την ανάπτυξη των κοινοτήτων είναι κάτι περισσότερο από αξιοσημείωτος.

Ανάλογη –σχετικά εστιασμένη σε ποσοτικά χαρακτηριστικά- μελέτη, από τις λιγοστές που απαντώνται στο ελληνικό ερευνητικό πλαίσιο, είναι εκείνη των Ζαϊμάκη και Παπαδάκη (2021) σε έρευνα για την Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Οι συγγραφείς περιγράφουν τη διαδικασία προσαρμογής στην ηλεκτρονική μάθηση, διαδικασία που τυπικά ακολούθησαν όλα τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα στην Ελλάδα. Με μεθοδολογικό εργαλείο το ερωτηματολόγιο που αναρτήθηκε στον ιστότοπο της σχολής συνέλεξαν απαντήσεις από πλήθος $n=328$ (75,3% (247) φοιτήτριες και 24,7% (81) φοιτητές).

Οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι είναι δυνατόν να αποτιμηθεί θετικά η ενίσχυση της ενσωμάτωσης της τεχνολογίας στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αν και αυτή η στροφή στην τηλεεκπαίδευση δεν ήταν αποτέλεσμα στρατηγικής επιλογής των πανεπιστημίων, αλλά αναγκαιότητα που προέκυψε ως *«απάντηση στα προβλήματα που έθετε η δυστοπική εμπειρία της πανδημίας»*. Θεωρούν πως η ψηφιακή εκπαίδευση δεν καταργεί την επικοινωνία, αλλά την τροποποιεί και τη μεταλλάσσει σε ψηφιακή βάση, χωρίς ωστόσο να επιτρέπει μια ολιστική αίσθηση της κοινής εμπειρίας στον φυσικό χώρο της διδασκαλίας.

Η συγκεκριμένη μελέτη φέρνει στην επιφάνεια εγγενείς αδυναμίες της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που σχετίζονται με τον ψηφιακό εγγραμματισμό εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων και την έλλειψη κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού, δεδομένου ότι υπήρξε ανεπαρκής προετοιμασία για τη διαχείριση τέτοιου είδους κρίσεων. Σε κάθε περίπτωση οι συγγραφείς θεωρούν πως η διαδικασία της τηλεεκπαίδευσης σε συνθήκες πανδημίας φέρνει ξανά στο προσκήνιο τη συζήτηση για τον ρόλο της τεχνολογίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και τις προκλήσεις του ψηφιακού μετασχηματισμού των πανεπιστημίων.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο V: Η έρευνα

5.1. Μεθοδολογικά εργαλεία

Ως μεθοδολογικό εργαλείο για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη συγχρονική ή ασύγχρονη, ανάλογα με τις προτιμήσεις των ερωτώμενων, ώστε να υπάρχει η μέγιστη δυνατή ευελιξία για τη συλλογή δεδομένων. Η ημιδομημένη συνέντευξη είναι μια διερευνητική διαδικασία, που χρησιμοποιείται συχνότερα στις κοινωνικές επιστήμες για ποιοτικούς ερευνητικούς σκοπούς. Ενώ ακολουθεί γενικά έναν οδηγό ή πρωτόκολλο που διαμορφώνεται πριν από τη συνέντευξη και επικεντρώνεται σε ένα βασικό θέμα για την παροχή μιας γενικής δομής, στην περίπτωση της συγχρονικής συνέντευξης, κυρίως, επιτρέπει την ανακάλυψη περισσότερων στοιχείων, καθώς ξεδιπλώνεται η συζήτηση (Magaldi and Berler, 2018), μια διαδικασία που στην περίπτωση της ασύγχρονης συνέντευξης εξελίσσεται σχετικά αργά.

Η ημιδομημένη συνέντευξη ξεκινά με ένα πρωτόκολλο συνέντευξης που αποτελείται από ανοιχτές ερωτήσεις που τίθενται σε κάθε συμμετέχοντα (Knox και Burkard 2014). Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ημιδομημένης συνέντευξης είναι η ικανότητα του ερευνητή να διερευνά και να ακολουθεί διαφορετικές κατευθύνσεις, όταν προκύπτουν νέα δεδομένα, συμπεριλαμβανομένης της ευελιξίας στη σειρά ερωτήσεων, διατηρώντας παράλληλα την οργανωτική εστίαση, που καθορίζεται εκ των προτέρων (Knox and Burkard, 2014).

Η ασύγχρονη συνέντευξη μέσω email υπήρξε επιβεβλημένη, αφενός εξαιτίας της πανδημίας και της νέας κανονικότητας, σύμφωνα με την οποία συνίσταται η αποφυγή της δια ζώσης επαφής, εφόσον μπορεί να εξυπηρετηθεί με ψηφιακά μέσα ο σκοπός. Αφετέρου οι ερωτηθέντες δεν είχαν τον χρόνο για τις απαιτούμενες video τηλεδιασκέψεις. Οι ισχύουσες για την περίοδο υγειονομικές διατάξεις ενισχύουν τη χρήση των ψηφιακών εργαλείων (Υπουργείο εσωτερικών, 2021, Εγκ. 70).

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι διαδικτυακές, ασύγχρονες, συνεντεύξεις, οι οποίες συνήθως διεξάγονται μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με ημιδομημένο ερωτηματολόγιο περιλαμβάνουν ενίοτε ανταλλαγές ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μεταξύ του συντονιστή της έρευνας και του ερωτώμενου για κάποιο χρονικό διάστημα. Οι διαδικτυακές, ασύγχρονες συνεντεύξεις διαφέρουν, επίσης, από τις εικονικές ομάδες εστίασης,

δεδομένου ότι οι πληροφορίες που προσφέρονται εθελοντικά από μεμονωμένους συμμετέχοντες δεν κοινοποιούνται, δεν προβάλλονται ή επηρεάζονται από άλλους συμμετέχοντες (Schneider *et al.*, 2002).

Οι συνεντεύξεις μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου είναι ευκολότερες ως προς τη διαχείρισή τους από τις τηλεφωνικές, τις διαδικτυακές ή τις συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο. Οι ερευνητές μπορούν να προσκαλέσουν τη συμμετοχή μεγάλου, ακόμη και γεωγραφικά διασκορπισμένου δείγματος με μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Η χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στην έρευνα μειώνει, επίσης, το χρονικό κόστος μεταγραφής. Τα δεδομένα από συνεντεύξεις μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου δημιουργούνται σε ηλεκτρονική μορφή και απαιτούν ελάχιστη επεξεργασία ή μορφοποίηση πριν υποβληθούν σε επεξεργασία για ανάλυση. Η διάρκεια της περιόδου συλλογής δεδομένων εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων ο αριθμός των συμμετεχόντων σε κάθε μελέτη, ο αριθμός των ερωτημάτων, ο βαθμός δέσμευσης ή τα κίνητρα των συμμετεχόντων, η ποσότητα και η ποιότητα των δεδομένων που συλλέγονται, ο χρόνος που τόσο οι συμμετέχοντες όσο και οι συντονιστές μπορούν να διαθέσουν και η πρόσβαση στο Διαδίκτυο, που δεν είναι πάντα δεδομένη (Bowker and Tuffin, 2004, επίσης Walther *et al.* 1994).

5.2. Στόχος και ερευνητικά ερωτήματα ή υποθέσεις

Ο στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι η ανάδειξη των προβλημάτων που εμφανίστηκαν στην περίοδο της πανδημίας Covid-19.

Τα ερευνητικά ερωτήματα για την παρούσα έρευνα έχουν ως εξής:

1. Σε ποιο βαθμό και ποιά προβλήματα προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων σε εθνικό επίπεδο;
2. Σε ποιο βαθμό και τι είδους προβλήματα προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στους επαγγελματίες εκπαιδευτές της εκπαίδευσης ενηλίκων;
4. Σε ποιο βαθμό και τι είδους προβλήματα προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στους εκπαιδευόμενους;
5. Ποιές είναι οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που επηρεάστηκαν και επηρεάζονται στη συγκεκριμένη πανδημία στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων;
6. Η μετάπτωση της εκπαιδευτικής λειτουργίας σε διαδικτυακές αποκλειστικά λύσεις, επηρέασε την εκπαίδευση ενηλίκων;

7. Σε ποιό βαθμό ταυτίζονται –αν ταυτίζονται- οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την πανδημία Covid-19 με τις συνθήκες που παράγονται από άλλες κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις;

8. Σε ποιό βαθμό έχουν αντιληφθεί το πρόβλημα οι εθνικοί, οργανισμοί (Υπουργείο Παιδείας ή άλλοι) και ποιές είναι οι προτάσεις τους;

9. Με ποιόν ή ποιούς τρόπους είναι δυνατόν να ομαλοποιηθεί η εκπαίδευση ενηλίκων σε κρίσεις πανδημίας ή σε περιόδους κοινωνικών κρίσεων;

Ακολούθως συστάθηκε ομάδα εστίασης (*focus group*) για διερευνηθούν οι απόψεις εκπαιδευτών ενηλίκων σε σχέση με τα διατυπωμένα ερευνητικά ερωτήματα.

5.3. Περιορισμοί, ζητήματα δεοντολογίας, αξιοπιστία και σημασία της έρευνας μέσω συνεντεύξεων

Σημαντικός περιορισμός στη διεξαγωγή της έρευνας υπήρξαν οι συνθήκες της πανδημίας και ειδικότερα η έξαρση της μετάλλαξης Omikron, που περιόρισε ακόμη περισσότερο τις δια ζώσης επαφές και δυσκόλεψε τη συγχρονική διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Οι δυσκολίες, κατόπιν συνεννοήσεων και λεπτομερούς εναλλακτικού σχεδιασμού με χρήση των δυνατοτήτων που δίνουν οι νέες τεχνολογίες (χρήση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, και σε κάποιες περιπτώσεις *Viber* βιντεοσκοπήσεις) αμβλύθηκαν και έδωσαν τη δυνατότητα να ολοκληρωθεί η έρευνα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Όσον αφορά στα ζητήματα δεοντολογίας και την αξιοπιστία της έρευνας, η επιστημονική έρευνα έχει ως στόχο τη μετάδοση της γνώσης επί του θέματος, παρέχοντας συγκεντρωμένη πληροφόρηση γνώση μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, αλλά και την αναφορά νέων προσεγγίσεων. Σημαντικός παράγοντας στην έρευνα υπήρξε η εφαρμογή των κανόνων δεοντολογίας, που θεωρείται ως η εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για την αντικειμενική στάση του ερευνητή σε σχέση με όλους τους εμπλεκόμενους (Hopf, 2004).

Στη διαδικασία της έρευνας τηρήθηκε η δεοντολογία για τη διασφάλιση της αξιοπιστίας. Από την αρχική τηλεφωνική επικοινωνία οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για την

εκούσια συμμετοχή τους στην έρευνα και βεβαίως οποιαδήποτε στιγμή μπορούσαν να αλλάξουν γνώμη και να μη συμμετάσχουν. Επειδή η συνέντευξη διεξήχθη μέσω ηλεκτρονικών ταχυδρομείων ήταν σαφές ότι καταχωρήθηκαν οι απαντήσεις και διατηρήθηκαν σε αρχείο για τους σκοπούς της έρευνας. Επιπλέον, στην εισαγωγική παράγραφο του ερωτηματολογίου αναφέρθηκε ότι οι απαντήσεις θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της έρευνας και βεβαίως ακολούθησαν οι επιβαλλόμενες ευχαριστίες για τη σημαντική συμβολή τους στην έρευνα.

Η σημασία της έρευνας τονίζεται από το γεγονός ότι δεν υφίστανται επί του παρόντος ποιοτικές έρευνες επικεντρωμένες στις επιπτώσεις της Covid-19 εποχής σχετικές με την εκπαίδευση ενηλίκων, ειδικότερα υπό την οπτική γωνία των ίδιων των εκπαιδευτών. Μια νέα έρευνα θα μπορούσε ως φυσική συνέχεια να εξετάσει συγκριτικά την εξέλιξη και την πρόοδο στη διαχείριση της πανδημίας από μέρους των εκπαιδευτών ενηλίκων και την πρόσληψη των πιθανών αλλαγών και εξελίξεων στον συγκεκριμένο επαγγελματικό χώρο

6. ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

6.1. Ευρήματα που προκύπτουν από την ανάλυση κειμένου

Η ανάλυση κειμένου είναι μέθοδος μελέτης που χρησιμοποιείται από τους ερευνητές για την εξέταση των μηνυμάτων που εμφανίζονται σε διάφορα μέσα. Τα δεδομένα που παράγονται για ανάλυση κειμένου μπορούν να προέρχονται από έγγραφα όπως το παρόν ερωτηματολόγιο, εφημερίδες, πίνακες ζωγραφικής, ιστοσελίδες κ.ά. Οι μορφές δεδομένων χρησιμεύουν ως «κείμενα» υπό μελέτη και χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση εννοιών, αξιών και μηνυμάτων που αποστέλλονται μέσω των κειμένων (Smith, 2017). Στην ποιοτική ανάλυση κειμένου το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη συγκέντρωση πληροφοριών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα σε συγκεκριμένα πλαίσια έχουν νόημα για τον κόσμο γύρω τους. Η προσέγγισή του αναγνωρίζει την ποικιλία των τρόπων με τους οποίους ένα κείμενο μπορεί να ερμηνευθεί και να χρησιμοποιηθεί από εκείνους που το βλέπουν (McKee, 2003). Η κριτική για τις ποιοτικές προσεγγίσεις στην ανάλυση κειμένου επικεντρώνεται στο ότι η εστίαση σε πολλαπλές αναγνώσεις κειμένων είναι πολύ ευρεία και περιλαμβάνει πάρα πολλές απόψεις. Επίσης, αναφέρεται η ενδεχόμενη προκατάληψη των ερευνητών στην ίδια την κειμενική ανάλυση. Ωστόσο και οι δύο επικρίσεις μπορούν να αντιμετωπιστούν με την τοποθέτηση της ανάλυσης σε ένα συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα και την παράθεση λογικών ερμηνειών (Lindlof and Taylor, 2011).

Εστιάζοντας στην ανάλυση κειμένου είναι δυνατόν να αντληθούν λέξεις ή φράσεις-κλειδιά, βάσει των οποίων ανακατασκευάζονται κεντρικά νοήματα για τη διαδικασία της ποιοτικής ανάλυσης του περιεχομένου των απαντήσεων στον Οδηγό Ημιδομημένης Συνέντευξης.

Πίνακας 1 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 5 (ΟΗΣ)

Ε.Ε 1.2. Σε ποιά βαθμό και ποιά προβλήματα προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων σε εθνικό επίπεδο; Σε ποιά βαθμό και τι είδους προβλήματα προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στους επαγγελματίες εκπαιδευτές της εκπαίδευσης ενηλίκων;	
1	[...]υπήρξαν προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσω ως εκπαιδεύτρια[...] [...]η εξ αποστάσεως διδασκαλία μου δημιουργεί μεγαλύτερη κόυραση , καθώς καθίσταται δυσκολότερη η κινητοποίηση των εκπαιδευομένων[...] [...] η μετάπτωση στο διαδίκτυο δεν ωφελεί τους εκπαιδευόμενους , δεν τους παρέχει τις γνώσεις που απαιτούνται και δεν βοηθά κι εμάς ως εκπαιδευτές .[...]
2	[...]παρόλο που είχα διάθεση προς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (σύγχρονη αλλά και ασύγχρονη) δεν είχα την εξοικείωση [...] [...] μειωμένη επαφή/επικοινωνία με τον κόσμο [...] [...] δυσκολία ανάπτυξης της ομαδικής συνεργασίας/ομαδικότητας [...]
3	[...]η πανδημία επηρέασε και σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο όλους τους εκπαιδευτές .[...] [...]έπρεπε να ανανεώσω τον εξοπλισμό μου της πληροφορικής κάτι που δεν καλύφθηκε από κάποια κρατική επιχορήγηση [...] [...] απαιτήθηκε περίοδος προσαρμογής η οποία δημιούργησε δυστοκίες και γενικά δυσκολίες[...] [...]η κρίση μου έδωσε την ευκαιρία να εξοικειωθώ με νέες τεχνολογίες και πρακτικές [...]

4	<p>[...]σε προσωπικό επίπεδο η πανδημία δημιούργησε θέμα άγχους και ανασφάλειας[...].</p> <p>[...]όλο αυτό το διάστημα ήμασταν εκτός εκπαίδευσης, δεν γίνονταν προγράμματα[...].</p> <p>[...]μας επηρέασε όλους ήταν η απραξία και ο φόβος [...].</p>
5	<p>[...]η πανδημία έχει επηρεάσει και έχει προκαλέσει προβλήματα όχι μόνο σε προσωπικό επίπεδο αλλά και σε επαγγελματικό.[...]</p> <p>[...]σε επαγγελματικό επίπεδο επηρεάστηκε ο τρόπος προσέγγισης την γνώσης [...]</p> <p>[...]η δια βίου μάθηση μεταβλήθηκε σε πιο απρόσωπη πίσω από την οθόνη ενός υπολογιστή[...].</p> <p>[...]νέα δεδομένα για τα οποία δεν είμασταν επαρκώς καταρτισμένοι, ούτε λάβαμε κάποια επιμόρφωση. [...]</p> <p>[...]μόνη μου έμαθα την πλατφόρμα που δημιουργήσε το ΕΚΔΔΑ[...]</p>
6	<p>[...]η πανδημία μας βρήκε όλους απροετοίμαστους[...]</p> <p>[...]τα μαθήματα διακόπηκαν, όταν μας έκλεισαν[...]</p> <p>[...]για ένα διάστημα 6 μηνών είμασταν χωρίς δουλειά με αναστολή εργασίας.[...]</p> <p>[...]χρειάστηκε να εξοικειωθώ με την τεχνολογία και να μπορώ να κάνω τα μαθήματά μου από απόσταση. [...]</p> <p>[...]είχα να ξεπεράσω προβλήματα σύνδεσης με το διαδίκτυο, να αποκτήσω καλό υπολογιστή που δεν είχα.[...]</p> <p>[...]στα τεχνικά θέματα είχα βοηθό τον γιο μου και έτσι μπόρεσα να ξεπεράσω τα όποια προβλήματα. [...]</p> <p>[...]συνάδελφος που δεν μπόρεσε να επιμορφωθεί σε τεχνικά ζητήματα, παραιτήθηκε[...]</p> <p>[...]η πανδημία έδωσε ένα νέο τρόπο διδασκαλίας που πολλές φορές με βολεύει[...].</p> <p>[...]είναι πολύ πιο κουραστικό να μιλάς σε μια οθόνη και να μην «πιάνεις» το μαθητή που δεν σε παρακολουθεί ή δεν καταλαβαίνει.[...]</p>
7	<p>[...]ο πληθυσμός των διδασκομένων είναι εξαιρετικά ανομοιογενής τόσο σε επίπεδο δυνατότητας πρόσβασης, όσο και σε επίπεδο χρήσης της τεχνολογίας.[...]</p> <p>[...]κατά τη διάρκεια του αναγκαστικού εγκλεισμού σε προσωπικό επίπεδο ένα μεγάλο μέρος της εκπαιδευτικής δραστηριότητας επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το γεγονός ότι πλατφόρμες online διδασκαλίας, όπως το BigBlueButton, αποδείχθηκαν ανεπαρκείς [...]</p>
8	<p>[...]πρόβλημα υπήρξε η έλλειψη γνώσης, από εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, της διαχείρισης τεχνικών προβλημάτων που εμφανίστηκαν με την υπερφόρτωση των server του πανεπιστημίου.</p> <p>[...]οι χρησιμοποιούμενες πλατφόρμες τηλεεκπαίδευσης, που λίγο-πολύ ήταν ανεπαρκείς σε ζητήματα διάδρασης εκπαιδευτικού και εκπαιδευομένου.[...].</p>
9	<p>[...]Με την πανδημία δυστυχώς πάθαμε πανωλεθρία.[...]</p> <p>[...]Διαλοθήκαμε ως ομάδα αφού με την πρώτη καραντίνα σταμάτησαν τα μαθήματα σε όλους τους δήμους, [...]</p> <p>[...]Δυστυχώς τόσο η ηλικία των μαθητών -ήταν πάνω από 55 ετών όλοι τους- η σχέση τους με την τεχνολογία που ήταν ανεπαρκής [...]</p> <p>[...]το έλλειμμα του εργαστηρίου αποθάρρυνε τους μαθητές και σταμάτησαν να συμμετέχουν [...]</p>
10	<p>[...]χρειάστηκε άλλη προετοιμασία για την τηλεεκπαίδευση και την προσαρμογή της ύλης (πολύς περισσότερος χρόνος για τον εκπαιδευτή) [...].</p> <p>[...]Έλλειψη της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας των καταρτιζόμενων [...]</p> <p>[...]Στα θετικά είναι η οικονομία χρόνου, γιατί δεν υπήρχε η μετακίνηση.[...]</p>

Βάσει της παραπάνω ανάλυσης στο ερώτημα 5 του Οδηγού Ημιδομημένης Συνέντευξης (ΟΗΣ) αναδεικνύονται ευρήματα που σχετίζονται αρχικά με την έλλειψη προετοιμασίας των εκπαιδευτών για μια εσπευσμένη μετάβαση στην ψηφιακή εκπαίδευση. Ακολουθεί η έλλειψη γνώσης τεχνικών ζητημάτων, καθώς οι εκπαιδευτές αναγκάστηκαν να μάθουν και να επιλύσουν προβλήματα συνδεσιμότητας, εξοικείωσης και χρήσης της εκάστοτε πλατφόρμας επικοινωνίας, την οποία οι εκπαιδευτές της τυπικής εκπαίδευσης τουλάχιστον χαρακτηρίζουν ανεπαρκή. Η υποχρέωση μη επιχορηγούμενης αγοράς σχετικού εξοπλισμού, προκειμένου να γίνει η μετάβαση είναι ένα άλλο ζήτημα, που συνδυάζεται με την έλλειψη προετοιμασίας των εκπαιδευτικών και την ανάγκη αυτοσχεδιασμού, προκειμένου να προετοιμαστούν τα μαθήματα για την ψηφιακή μετάβαση.

Ορισμένοι εκπαιδευτές αναφέρουν πως η ψηφιακή μετάβαση τούς οδήγησε στην ανεργία για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς εκπαιδευτικά προγράμματα φορέων έκλεισαν αναγκαστικά και συνδυαστικά με το πρόβλημα του ψηφιακού χάσματος που παρατηρείται σε εκπαιδευόμενους μεγάλης ηλικίας. Το φαινόμενο του ψηφιακού χάσματος συνδυάζεται με την ψηφιακή ανισότητα, που αναφέρεται και σε διαφορετικό ερώτημα, ακόμη και για νεαρότερες ηλικίες. Στα αρνητικά της ψηφιακής μετάβασης αναφέρεται η έλλειψη διάδρασης και επικοινωνίας εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου, ενώ στα θετικά αναφέρεται η οικονομία χρόνου εξαιτίας της έλλειψης μετακινήσεων, αλλά και η δυνατότητα άσκησης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας από οποιοδήποτε σημείο εξασφαλίζει διασύνδεση με τις πλατφόρμες επικοινωνίας.

Πίνακας 2 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 6 (ΟΗΣ)

Ε.Ε.3.4. Σε ποιά βαθμό και τι είδους προβλήματα προκάλεσε η πανδημία Covid-19 στους εκπαιδευόμενους; Ποιες είναι οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που επηρεάστηκαν και επηρεάζονται στη συγκεκριμένη πανδημία στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων;	
1	[...]θεωρώ ότι επηρεάστηκαν και οι εκπαιδευόμενοι από τη νέα τάξη πραγμάτων[...]. [...]Το αντικείμενο της διδασκαλίας δεν ήταν εύκολα κατανοητό από το σύνολο των εκπαιδευομένων. [...] [...]δημιουργούνταν δύο ταχύτητες εκπαιδευομένων. [...]
2	[...]επηρεάστηκαν αλλά όχι πάρα πολύ. [...] [...]στην αρχή της πανδημίας υπήρχε μια γενική εικόνα ανασφάλειας [...] [...]στην περίπτωση όμως των ΙΕΚ διαπιστώνεται εκ των υστέρων ότι (ίσως λόγω ηλικίας ή κακής οργάνωσης) δεν αναπτύχθηκαν ή αναπτύχθηκαν πολύ λίγο απαραίτητες δεξιότητες των καταρτιζομένων [...] [...]όσον αφορά τη μεταφορά γνώσεων θα μπορούσα να πω ότι είναι αποδεκτή. [...] [...]τα μαθησιακά αποτελέσματα ανα μάθημα θα μπορούσα να εκτιμήσω ότι δεν επιτεύχθηκαν [...]
3	[...]σε προσωπικό επίπεδο επηρεάστηκαν , όπως και οι εκπαιδευτές, αυτό είναι αδιαμφισβήτητο. [...] [...]προβλήματα δημιουργήθηκαν στους εκπαιδευόμενους ως προς την εργασία τους. [...] [...]η μεγάλη πλειοψηφία εκπαιδευομένων αναγκάστηκε να σταματήσει την εκπαίδευση , γιατί δεν μπορούσε να μετέχει στα μαθήματα. [...] [...]ως προς τα θέματα του υλικού ήταν μεγάλο έξοδο για τους εκπαιδευόμενους, γιατί έπρεπε να συγκεντρώσουν τον εξοπλισμό που χρειάζεται για την εκπαίδευση. Πάρα πολλοί, δεν είχαν τη δυνατότητα ή δυσκολεύτηκαν πάρα πολύ. [...] [...]η εξοικείωση με την απαιτούμενη τεχνολογία δεν ήταν για όλους ίδια, ειδικά στους μεγαλύτερους στην ηλικία. [...]
4	[...]οι εκπαιδευόμενοι αφού ήταν και αυτοί υπάλληλοι ναι θεωρώ ότι επηρεάστηκαν [...] [...]υπήρχαν παράπονα που μας πίεζαν για να γίνουν προγράμματα αλλά δεν ήμασταν οργανωμένοι για άμεση ανταπόκριση [...]. [...]το πρώτο διάστημα της πανδημίας λες και πάγωσε ο χρόνος, για τουλάχιστον ένα χρόνο δεν κινούνταν τίποτα. [...] [...]μέχρι να δουν ότι η πανδημία είχε έρθει για να μείνει, πέρασε ένα μεγάλο διάστημα απραξίας. [...]
5	[...]σε αυτό το πλαίσιο σίγουρα επηρεάστηκαν και οι εκπαιδευόμενοι, τόσο σε προσωπικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο. [...] [...]Και αυτοί θα έπρεπε να μάθουν να χρησιμοποιούν την πλατφόρμα. [...] [...]Αν ρωτάς για την ποιότητα της εκπαίδευσης θεωρώ ότι είναι κατώτερου επιπέδου. [...] [...] Δεν έχω άμεση επαφή μαζί τους και δεν μπορώ να ξέρω αν καταλαβαίνουν αυτά που τους λέω [...]. [...] Ωστόσο πρέπει να αναφέρω ότι τώρα με την τηλεεκπαίδευση παρακολουθούν το πρόγραμμα συνάδελφοι από όλα τα μέρη της Ελλάδας, με την τηλεεκπαίδευση έχουμε μεγάλη συμμετοχή εκπαιδευομένων [...].
6	[...]οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι έχουν καλή σχέση με την τεχνολογία και δέχθηκαν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση [...] [...] συνεχίζονται για πολλούς λόγους και τα εξ αποστάσεως μαθήματα. [...] [...]τα μαθήματα τους παρέχουν και άδεια διαμονής, επιδιώκουν και γράφονται στο σχολείο, έτσι δεν είχαμε μεγάλες μειώσεις μαθητών. [...] [...]όπως καταλαβαίνεις, τους περισσότερους από αυτούς δεν τους απασχολούν τα χρήματα [...]
7	[...]Επηρεάστηκαν, κάτι που αποδείχθηκε στις τελικές τους εργασίες εξαμήνων [...]. [...]Πολλοί απλώς έμπαιναν στην πλατφόρμα για τις παρουσίες [...] [...]Άλλοι είχαν σοβαρά ζητήματα προσβασιμότητας από αργές συνδέσεις, άλλοι από έλλειψη τεχνογνωσίας. [...]

8	<p>[...]γενικά παρατηρήθηκε ψηφιακό χάσμα δυσανάλογο προς τις ηλικίες των εκπαιδευομένων. [...]</p> <p>[...]σαφώς επηρεάστηκαν[...].</p> <p>[...]σε μεταπτυχιακά προγράμματα παρατηρήθηκε αυτό που θα αποκαλούσαμε ψηφιακή ανισότητα, δεδομένου ότι οι ηλικίες ποικίλλουν. [...]</p> <p>[...]άτομα μεγαλύτερης ηλικίας χρειάστηκαν ειδική μέριμνα, προκειμένου να ολοκληρώσουν ικανοποιητικά το πρόγραμμα σπουδών τους, κυρίως ασύγχρονες μέθοδοι μέσω email. [...]</p>
9	<p>[...] στους Δήμους συμμετέχουν άτομα μεγάλης ηλικίας που θέλουν να μάθουν την τέχνη του κοσμήματος. [...]</p> <p>[...]Το μάθημα είναι εργαστηριακό, χρησιμοποιούμε εργαλεία και πρέπει να τους δείχνω από κοντά, κάτι που δεν επέτρεψε ο κορωνοϊός. [...]</p> <p>[...]όλοι οι εκπαιδευόμενοι επηρεάστηκαν και σταμάτησαν το μάθημα. [...]</p> <p>[...]η διακοπή των εκθέσεων ήταν μεγάλο πλήγμα αφού οι εκπαιδευόμενοι δεν μπορούσαν να δείξουν τη δουλειά τους. [...]</p> <p>[...]οι εκπαιδευόμενοι απομονώθηκαν λόγω του είδους των μαθημάτων που δεν μπορούσαν να γίνουν με εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αλλά και επειδή φοβούνταν μην κολλήσουν. [...]</p>
10	<p>[...]για πολλούς ήταν οικονομία χρόνου και είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν περισσότερες εκπαιδεύσεις. [...]</p> <p>[...]για τα ΑΜΕΑ ήταν πολύ δύσκολο, γιατί έλειψε η ζωντανή επικοινωνία με τους φίλους τους και ένιωθαν απομονωμένοι.[...]</p>

Τα ευρήματα που προκύπτουν από το συγκεκριμένο ερώτημα σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο αναφέρεται ότι επηρεάστηκαν οι εκπαιδευόμενοι. Σχετίζεται με τις γνωστικές δυσχέρειες που προκάλεσε, αλλά και τη δημιουργία εκπαιδευομένων δύο ταχυτήτων, όπως επίσης και από το γεγονός ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν έγιναν καθόλου μαθήματα από ορισμένους φορείς. Η άποψη ότι δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα, συνδυάζεται με την εκ των υστέρων παραδοχή του ίδιου συνεντευξιαζόμενου ότι δεν αναπτύχθηκαν ή αναπτύχθηκαν πολύ λίγο οι απαραίτητες δεξιότητες των εκπαιδευομένων, κάτι που αποδίδεται στην ηλικία τους ή στην κακή οργάνωση της διαδικασίας της μεταφοράς της γνώσης. Εδώ προκύπτει πιθανώς αντίφαση, καθώς αναφέρεται ότι είναι μεν αποδεκτή η μεταφορά των γνώσεων, αλλά δεν επιτεύχθηκαν τα σχετικά μαθησιακά αποτελέσματα.

Η γενική τάση στις απαντήσεις του συγκεκριμένου ερωτήματος είναι ότι οι εκπαιδευόμενοι, επηρεάστηκαν ή σαφώς επηρεάστηκαν από τη μετάβαση στην online εκπαίδευση, αλλά διατυπώνεται και η άποψη ότι οι εκπαιδευόμενοι –ειδικής κατηγορίας που σχετίζεται με άδεια παραμονής- έχοντας καλή σχέση με την τεχνολογία δεν επηρεάστηκαν καθόλου. Στη συνέχεια αναφέρεται σαφώς ότι υπήρξαν εκπαιδευόμενοι σε φορείς που αναγκάστηκαν να διακόψουν παντελώς την εκπαίδευσή τους, ιδιαίτερα σε εργαστηριακό μάθημα. Στο σχετικό ερώτημα αναδεικνύεται και το πρόβλημα της έλλειψης προσωπικής επαφής στην εκπαίδευση μιας ευάλωτης κοινωνικής ομάδας, όπως είναι τα ΑΜΕΑ. Ως θετική άποψη για την online εκπαίδευση αναφέρεται η οικονομία χρόνου που επιτρέπει σε εκπαιδευόμενους να παρακολουθούν περισσότερες εκπαιδεύσεις, κάτι που είναι αποτρεπτικό σε μια αναγκαστικά δια ζώσης εκπαίδευση, με τη σχετική υποσημείωση ότι για πολλούς λόγους συνεχίζεται η μεθοδολογία της ερξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Πίνακας 3 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 7 (ΟΗΣ)

Ε.Ε.7. Σε ποιο βαθμό ταυτίζονται –αν ταυτίζονται- οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την πανδημία Covid-19 με τις συνθήκες που παράγονται από άλλες κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις;	
1	[...]στην πλειοψηφία των εκπαιδύσεων που συμμετέχω δεν υπάρχει οικονομική επιβάρυνση των εκπαιδευόμενων, δεν μπορώ να απαντήσω[...]
2	[...] Όχι σε καμία περίπτωση .[...] [...]η πανδημία οδήγησε σε μια κατάσταση αλλαγής εκπαιδευτικών διαδικασιών και τεχνικών για τις οποίες δεν ήμασταν προετοιμασμένοι [...] [...] η οικονομική κρίση εμφανίστηκε σταδιακά και έτσι οι αλλαγές έγιναν επίσης σταδιακά.[...]
3	[...]υπήρξαν προβλήματα και στην οικονομική κρίση και στην πανδημία, το θέμα είναι ότι τα προβλήματα που υπήρχαν πριν οικονομικά πολλαπλασιάστηκαν με την εμφάνιση της πανδημίας.[...] [...]οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα που ήδη υπάρχουν, δηλαδή θέματα οργάνωσης διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού και υλικών υποδομών.[...] [...]επίσης δημιουργούν και καινούργια προβλήματα, τα οποία έρχονται να προστεθούν σε αυτά τα οποία υπήρχαν πριν.[...]
4	[...]η οικονομική κρίση δεν επηρέασε τη λειτουργία των δημοσίων οργανισμών[...]. [...]ούτε η πανδημία ούτε η οικονομική κρίση άλλαξαν το μέγεθος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων[...]. [...]επειδή η πανδημία μας βρήκε απροετοίμαστους και δεν ξέραμε πόσο και αν θα διαρκέσει για μεγάλο διάστημα δεν γίνονταν προγράμματα.[...]
5	[...]όλες οι κρίσεις δημιουργούν προβλήματα και επηρεάζουν αρνητικά σε όλα τα επίπεδα [...]. [...]στο πρόγραμμα επειδή είναι ενδοεπιχειρησιακό δεν είχαμε κάποιο πρόβλημα [...]συνάδελφοι με οικογενειακές υποχρεώσεις από την επαρχία που δεν θα παρακολουθούσαν το πρόγραμμα τώρα εύκολα μπορούν να συμμετέχουν.[...]
6	[...]πριν την οικονομική κρίση είχα πάρα πολλά μαθήματα [...]. [...]από το 2009 άρχισαν να μειώνονται τα μαθήματα με έξαρση στην εποχή της πανδημίας[...]. [...]ναι σίγουρα οι κρίσεις αναδεικνύουν και διογκώνουν προβλήματα.[...]
7	[...]η οικονομική κρίση επηρέασε περισσότερο την δια ζώσης εκπαίδευση, ειδικά τα περιφερειακά πανεπιστήμια, μειώνοντας τις δυνατότητες μετακίνησης και εγκατάστασης των φοιτητών [...] [...]η υγειονομική κρίση επηρέασε την ποιότητα της εκπαίδευσης, παρόλο που θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένη η εκπαιδευτική ηγεσία σε εθνικό επίπεδο για τέτοιου είδους κρίσεις.[...]
8	[...]τα προβλήματα είναι διαφορετικά, κυρίως οικονομικής φύσης για τους φοιτητές στην πρώτη περίπτωση[...] [...]αναδεικνύουν ζητήματα διαμονής, σίτισης και την ανάγκη διεύρυνσης της φοιτητικής εστίας στο νησί.[...] [...]με την εστία κλειστή στην περίοδο της πανδημίας, όπως και την αδυναμία πρόσβασης στη βιβλιοθήκη, δημιουργήθηκαν προβλήματα παραμονής στον τόπο, αλλά και γνωστικής επάρκειας.[...] [...]το πρόβλημα στην περίοδο της πανδημίας είναι ευρύτερο και πιθανώς μη επιλύσιμο με τις παρούσες μεθόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης[...].
9	[...]θεωρώ ότι τα προβλήματα ξεκίνησαν με την οικονομική κρίση και με την πανδημία ήρθε το τελειωτικό κτύπημα. [...] [...]με την πανδημία υπήρξε αρχικά αυτή η παύση εργασιών και μετά επειδή το μάθημα είναι εργαστηριακό, σταμάτησε και αυτό.[...] [...]δεν μπορείς να δείξεις από την οθόνη πώς να δέσουν το κόσμημα, ίσως με βιντεάκια, αλλά αυτά δεν είναι για ανθρώπους μεγάλης ηλικίας που δεν έχουν και τον ανάλογο εξοπλισμό.[...]
10	[...]έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης και στις δυο περιπτώσεις.[...]

Οι συμμετέχοντες στο ανωτέρω ερώτημα απάντησαν ποικιλοτρόπως και τα ευρήματα διαφοροποιούνται. Άλλοι δεν ταυτίζουν τα προβλήματα που προκάλεσε η οικονομική με εκείνα της παρούσας υγειονομικής κρίσης. Άλλοι θεωρούν ότι τα προβλήματα που υπήρξαν κατά την οικονομική κρίση επιδεινώθηκαν κατά την περίοδο Covid-19. Άλλοι, επίσης, θεωρούν ότι η οικονομική κρίση δεν επηρέασε τη λειτουργία των δημοσίων οργανισμών, ούτε και το μέγεθος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όπως και η πανδημία, με την αντιφατική επισήμανση, ωστόσο, ότι η πανδημία βρήκε την εκπαιδευτική κοινότητα απροετοίμαστη και για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν γίνονταν μαθήματα. Σε άλλη περίπτωση αναφέρεται ότι όλες οι κρίσεις δημιουργούν προβλήματα,

αλλά αποτιμάται θετικά το γεγονός ότι με την μέθοδο της εξ αποστάσεως διδασκαλίας είναι ευκολότερη η πρόσβαση σε περισσότερες εκπαιδεύσεις στελεχών

Σε άλλη περίπτωση αναφέρεται ότι όλες οι κρίσεις δημιουργούν προβλήματα ή ότι η πανδημία διόγκωσε τα προβλήματα –σε άλλη περίπτωση έδωσε το τελειωτικό χτύπημα. Οι απαντήσεις στο ερώτημα αναδεικνύουν και εξειδικευμένα προβλήματα που σχετίζονται με τα εργαστηριακά μαθήματα, συσχετισμένα με εκπαιδευόμενους μεγάλης ηλικίας, που δεν κατέχουν την απαραίτητη τεχνογνωσία για να συμμετέχουν ικανοποιητικά στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ένα άλλο πρόβλημα που αναδεικνύεται είναι οι επιπτώσεις της οικονομικής και υγειονομικής κρίσης σε περιφερειακό πανεπιστήμιο, καθώς αναφέρεται ότι μεν η οικονομική κρίση καθιστά προβληματική την παρουσία του φοιτητή στις πόλη που εδράζεται το ανώτατο ίδρυμα, η δε υγειονομική κρίση έφερε προβλήματα γνωστικής επάρκειας, τα οποία δεν αντιμετωπίζονται, ή καλύτερα δεν επιλύονται με τις παρούσες μεθόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, δεδομένης της έλλειψης τεχνογνωσίας και υλικοτεχνικού εξοπλισμού. Εντέλει, αναφέρεται ότι τα προβλήματα και στα δύο είδη κρίσεων συσχετίζονται με την έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης.

Πίνακας 4 Φράσεις ή λέξεις-κλειδιά ερωτήματος 8 (ΟΗΣ)

Ε.Ε.8.9. Σε ποιο βαθμό έχουν αντιληφθεί το πρόβλημα οι εθνικοί, οργανισμοί (Υπουργείο Παιδείας ή άλλοι) και ποιές είναι οι προτάσεις τους; Με ποιόν ή ποιούς τρόπους είναι δυνατόν να ομαλοποιηθεί η εκπαίδευση ενηλίκων σε κρίσεις πανδημίας ή σε περιόδους κοινωνικών κρίσεων;	
1	[...]οι οργανισμοί απέκτησαν πολύ γρήγορα πρόσβαση σε πλατφόρμες τηλεεκπαίδευσης [...]. [...]θα μπορούσαν να εξασφαλιστούν μαθήματα για τους εκπαιδευτές, προκειμένου να αναπτύξουν τις απαραίτητες τεχνικές δεξιότητες που απαιτεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση- πράγμα που δεν έγινε.[...] [...]μόνη μου χρειάστηκε να μάθω την πλατφόρμα εκπαίδευσης[...].
2	[...] εκτιμώ ότι η αναπόκριση ήταν άμεση, παρόλο που αιφνιδίασε και πίεσε τους εκπαιδευτές και κρίνω το αποτέλεσμα επαρκές.[...] [...]θα έπρεπε να είμαστε προετοιμασμένοι πάντα με εναλλακτικές [...] [...]να υπάρχει σχέδιο από τον εκάστοτε τοπικό ή εθνικό αρμόδιο φορέα για τη δυνατότητα συνέχισης του έργου του σε συνθήκες κρίσης.[...]
3	[...]οι φορείς προσπάθησαν να ανταπεξέλθουν όσο γινόταν στις προκλήσεις που εμφάνισαν αυτές οι δύο κρίσεις. [...] [...]ανταπεξήλθαν μάλλον με πιο αργό ρυθμό από ότι επέτασσε η εκπαιδευτική πραγματικότητα.[...] [...]το webex δεν «άντεχε» όταν ήταν συνδεδεμένη και η τοπική εκπαίδευση. [...] [...] τεχνική υποστήριξη, κυριολεκτικά ανύπαρκτη. [...] [...]τραγικά αυτοδίδακτοι[...] [...] έλλειψη χρηματοδότησης και υποστελέχωση [...].
4	[...]δεν υπήρξε άμεση ανταπόκριση.[...] [...]για ένα χρόνο σχεδόν δεν γίνονταν προγράμματα [...] [...]κανείς δεν μας εκπαίδευσε πώς να διαχειριστούμε την πλατφόρμα[...] [...]υπήρχε τεχνικός ... αλλά μόνο σε θέματα σύνδεσης.[...] [...]έπρεπε να προσαρμόσω κάποιες ασκήσεις που έκανα στην τάξη στον νέο απρόσωπο τρόπο εκπαίδευσης. [...] [...]θα βοηθούσε η επιμόρφωση στον νέο τρόπο εκπαίδευσης και εκμάθηση συγκεκριμένων τεχνικών.[...]
5	[...]ο φορέας γρήγορα ενεργοποιήθηκε [...] [...]αν είχα κάποιο πρόβλημα που συνήθως είχα ερχόταν τεχνικός του φορέα, αλλά μόνο για θέματα σύνδεσης. [...] [...]εκπαίδευση εκπαιδευτών στην τηλεεκπαίδευση. [...]μόνη μου έμαθα ότι ξέρω [...] [...]ήταν μια πρωτόγνωρη κατάσταση που μας βρήκε απροετοίμαστους αλλά μας έδωσε ώθηση στο να

	μάθουμε νέα πράγματα. [...]
6	[...]ο φορέας ανταποκρίθηκε και εφάρμοσε την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αλλιώς θα έπρεπε να κλείσει. [...] [...]έπρεπε να μάθουμε προγράμματα και να ενημερώσουμε τους μαθητές. [...] [...]έπρεπε να μας εκπαιδεύσουν για να μπορούμε να ανταποκριθούμε καλύτερα, πράγμα που δεν έγινε. [...] [...]ό,τι έμαθα, το έμαθα μόνη μου[...] [...]δεν μας έγραψε ο φορέας σε επιμορφωτικό πρόγραμμα και αυτός ήταν ο λόγος που συνάδελφοι παρατηρήθηκαν[...]
7	[...] ανέπτυξε πρόγραμμα online εκπαίδευσης, ... κρίνεται ανεπαρκές. [...] [...]δεν στάθηκε δυνατή η μετάβαση σε καλύτερες πλατφόρμες παρά τις σχετικές εισηγήσεις εκπαιδευτικών. [...] [...] χρήση της πλατφόρμας έγινε δυνατή μόνο μέσα από αλληλοβοήθειες συναδέλφων και πειραματισμούς, [...] [...]δεν υπήρξε η σχετική εκπαιδευτική βοήθεια από τον φορέα. [...] [...]ανάπτυξη ή υιοθέτηση ενιαίας πλατφόρμας με διαφορετικές δυνατότητες σε εθνικό επίπεδο, [...] [...]χρηματοδότηση για επαρκή εξοπλισμό (server) [...] [...]εκπαίδευση των εκπαιδευτικών σε κατάλληλες ψηφιακές δεξιότητες, [...] [...] παρατηρήθηκε ψηφιακό χάσμα. [...]
8	[...]ο φορέας εξαναγκάστηκε στη μεταβολή των προγραμμάτων ... χωρίς προετοιμασία και δοκιμασία μεθόδων. [...] [...]αυτοσχεδιασμός εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, για την επίλυση προβλημάτων[...] [...]ύπαρξη ψηφιακού χάσματος. [...] [...]αναγκαία η μελέτη των προβλημάτων και η κατάλληλη κρατική επιχορήγηση [...] [...]αναβάθμιση των ψηφιακών δεξιοτήτων εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, [...] [...]εκπτώσεις στην ποιότητα των προγραμμάτων σπουδών, ειδικά σε εργαστηριακά μαθήματα [...]
9	[...]όχι δεν θεωρώ ότι ανταποκρίθηκε [...] [...]δεν μπορούσες να βρεις κάποιον να συνεννοηθείς. [...] [...]δεν μας βοήθησαν καθόλου στο πώς εμείς που είχαμε εργαστηριακά μαθήματα θα μπορούσαμε να τα στήσουμε. [...] [...]μετά τη δεύτερη καραντίνα, δεν υπήρχαν συμμετέχοντες. [...] [...]προσπάθησα να κρατήσω την επαφή με τους μαθητές, αλλά καταλαβαίνω ότι επειδή είναι μεγάλης ηλικίας φοβούνται να έρθουν [...]
10	[...]ο φορέας ανέπτυξε πρόγραμμα τηλεεκπαίδευσης μέσω πλατφόρμας η οποία λειτούργησε άμεσα[...]. [...]σταδιακή δημιουργία και προσαρμογή προγραμμάτων [...]. [...]να υπάρξουν χρηματοδοτήσεις από το κράτος για επαρκή εξοπλισμό [...] [...]ανάπτυξη και αναβάθμιση των ψηφιακών δεξιοτήτων εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων. [...]

Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς φορείς, τα ευρήματα υποδεικνύουν πως οι περισσότερες απαντήσεις εστιάζουν στην γρήγορη ανταπόκριση και την ενεργοποίηση πλατφορμών επικοινωνίας, με την επισήμανση, όμως, ότι δεν υπήρξε βοήθεια προς τους εκπαιδευτές ή ότι χρειάζεται εκπαίδευση από τους φορείς στους εκπαιδευτές για την ανάπτυξη ή και την αναβάθμιση ψηφιακών δεξιοτήτων. Μια δεύτερη επισήμανση είναι ότι οι πλατφόρμες επικοινωνίας δεν ήταν ικανοποιητικές ή έπεφταν όταν αυξανόταν υπέρμετρα η συμμετοχή εκπαιδευομένων από την τυπική εκπαίδευση.

Το *μόνη μου έμαθα* ό,τι έμαθα ή το *είμαστε τραγικά αυτοδίδακτοι*, ο αυτοσχεδιασμός των εκπαιδευτών, η έλλειψη βοήθειας, οι αλληλοβοήθειες εκπαιδευτών υποδηλώνουν ότι οι φορείς ήταν απόντες σε ζητήματα βοήθειας και προσαρμογής των δεξιοτήτων των εκπαιδευτών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, επίσης αναφέρεται εξαναγκασμός εκπαιδευτών σε παραίτηση εξαιτίας της έλλειψης επιμόρφωσης. Το συγκεκριμένο ερώτημα ανέπτυξε και ορισμένες παθογένειες του συστήματος που προσάρμοσε εκπαιδευτικά προγράμματα χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία και χωρίς να δοκιμάσει τις μεθόδους του, που

αναφέρονται ως υπεύθυνες για την έλλειψη ποιότητας προγραμμάτων και για τη γνωστική ανεπάρκεια εκπαιδευομένων σε εργαστηριακά μαθήματα.

6.2. Συμπεράσματα

Η συνολική θεώρηση των απαντήσεων στον *Οδηγό Ημιδομημένης Συνέντευξης* καθιστά προφανή προβλήματα που ανέδειξε η πανδημία Covid-19, σε ό,τι αφορά στην εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα. Εκπαιδευτές τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης, γυναίκες ή άνδρες σε ένα ευρύ ηλικιακό φάσμα, επισημαίνουν ότι το σύστημα εκπαίδευσης λειτούργησε μεν με εξ αποστάσεως προγράμματα, αποκαλύπτοντας, ωστόσο, αδυναμίες και προβλήματα, ανεπάρκεια ως προς την προετοιμασία των εκπαιδευτών και τη στήριξή τους, τόσο σε ζητήματα ψηφιακού εγγραμματος, όσο και της αναπροσαρμογής της διδακτέας ύλης με μεθοδολογίες της online εκπαίδευσης.

Στις περισσότερες των περιπτώσεων και σε διαφορετικά ερωτήματα οι εκπαιδευτές χαρακτήρισαν τον εαυτό τους αυτοδίδακτο, σε ζητήματα προσαρμογής της ύλης και της εκμάθησης διαφορετικών πλατφορμών που χρησιμοποίησαν στη διάρκεια του υποχρεωτικού εγκλεισμού και της επιβεβλημένης κοινωνικής απόστασης (lockdown). Κάτι τέτοιο φέρνει στο προσκήνιο την ανυπαρξία ενός συστήματος αντιμετώπισης είτε οικονομικών ή υγειονομικών κρίσεων

Ένα άλλο σοβαρό ζήτημα που αναδεικνύεται κατά την άποψή μας είναι η διαπίστωση ύπαρξης ψηφιακού χάσματος ή ψηφιακών ανισοτήτων και όχι μόνον για τις μεγάλες ηλικίες. Παρόλο που οι νέοι ενήλικες θεωρούνται περισσότερο κατατοπισμένοι σε ψηφιακά ζητήματα διαπιστώθηκαν προβλήματα τόσο τεχνικής φύσης –που δεν αφορούν βέβαια τις ψηφιακές τους γνώσεις- αλλά και έκπτωσης της γνωστικής τους επάρκειας, κάτι που θα μπορούσε ενδεχομένως να σημαίνει –εκτός από την ανεπάρκεια της ψηφιακής προσαρμογής ενός μαθήματος- και αδιαφορία στην εφαρμογή των νέων μεθόδων διδασκαλίας. Η παρακολούθηση μαθημάτων από το κινητό δεν είναι και ο καλύτερος τρόπος μάθησης και φαίνεται ότι σχετίζεται απλά και μόνο με την παρουσία, όπου αυτή είναι υποχρεωτική (βλ. μεταπτυχιακά προγράμματα).

Σε μία τουλάχιστον περίπτωση αναφέρεται η δυσχέρεια που προκαλείται σε ΑΜΕΑ εξαιτίας της έλλειψης προσωπικής επαφής κατά τη μετάβαση σε ψηφιακή εκπαίδευση. Τα ΑΜΕΑ είναι αδιαμφισβήτητα ευάλωτη κοινωνική ομάδα, αλλά εδώ αναφέρεται και αναδεικνύεται και το πρόβλημα των εκπαιδευομένων μεγάλης ηλικίας, που δεν διαθέτουν την αναγκαία προσαρμοστικότητα που απαιτεί ψηφιακή μετάβαση. Οποσδήποτε σε μια

μελλοντική πορεία οι σημερινοί νέοι ενήλικες ως μεγάλης ηλικίας άτομα θα μπορούν να είναι περισσότερο ευέλικτοι σε ζητήματα ψηφιακής μετάβασης και αυτό υποδηλώνει την ανάγκη ψηφιακού εγγραμματισμού με μέριμνα των εκπαιδευτικών φορέων σε σχετικά νεαρές ηλικίες, κάτι που σταδιακά θα επιλύσει τέτοιου είδους προβλήματα.

Παρόλο που σε ένα βαθμό αποτιμάται αρνητικά η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, υπάρχουν και θετικές αποτιμήσεις που σχετίζονται με την οικονομία χρόνου και τις δυνατότητες ευρύτερης εκπαίδευσης, αρκετά σημαντικές κατά την άποψή μας. Οπωσδήποτε, δεν φταίει η online εκπαίδευση για την έλλειψη προετοιμασίας σε πανελλήνιο επίπεδο και για τις υλικοτεχνικές ελλείψεις. Και επειδή απ' ό,τι φαίνεται η εξ αποστάσεως εκπαίδευση και η μεθοδολογία της θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο μέλλον ως κύρια ή βοηθητική μορφή εκπαίδευσης, έχει ιδιαίτερη σημασία για την εκπαίδευση ενηλίκων ο προγραμματισμός της ως ανεξάρτητη εκπαιδευτική δραστηριότητα και μια συντονισμένη προσπάθεια από τους εθνικούς φορείς για το κλείσιμο της ψαλίδας των ψηφιακών ανισοτήτων.

Ενδεχομένως, το πρόβλημα δεν εμφανίζεται μόνον στην Ελλάδα και αυτό τεκμηριώνεται επαρκώς. Οι διάφοροι εκπαιδευτικοί φορείς συνεχίζουν να διαμορφώνουν προγράμματα για ενήλικες εκπαιδευόμενους και διάφορα ανώτατα ιδρύματα πολλαπλασιάζουν ενότητες και μαθήματα σε ψηφιακό επίπεδο. Πιθανώς, θα έπρεπε να στρέψουν την προσοχή τους και σε προγράμματα ψηφιακής εκπαίδευσης υπό την εποπτεία και οικονομική ενίσχυση της Ε.Ε. Στην ίδια ενίσχυση θα πρέπει βέβαια να στρέφονται όλοι οι φορείς, όταν προκύπτουν προβλήματα στην ψηφιακή τους μετάβαση. Γενικώς στην περίοδο της πανδημίας η εκπαίδευση ενηλίκων υπέστη τραυματισμό. Για παράδειγμα τα μουσεία ως παράγοντες εναλλακτικής εκπαίδευσης, κυρίως εκπαίδευσης ενηλίκων, απέτυχαν παταγωδώς στην περίοδο των lockdown εξαιτίας της έλλειψης ψηφιακής μετάβασης. Συνεπώς, η διαδικασία της μετάβασης της εκπαίδευσης σε ψηφιακό επίπεδο είναι ένα θέμα που θα πρέπει να απασχολήσει ενδελεχώς την ακαδημαϊκή ή μη εκπαιδευτική κοινότητα στο άμεσο μέλλον και εφόσον βέβαια γίνουν οι σχετικές έρευνες, που φαίνεται να απουσιάζουν από την ελληνική πραγματικότητα.

7. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Τα περισσότερα νοήματα που προκύπτουν από την παραπάνω ποιοτική ανάλυση στερεώνονται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, ωστόσο δεν μπορούν να θεωρηθούν γενικευμένες τάσεις, κάτι τέτοιο θα ήταν εξαιρετικά απλουστευτικό. Η καταγραφή τάσεων

και στάσεων για κάθε εκπαιδευτικό φορέα, τουλάχιστον για τους εκπαιδευτές ενηλίκων – γιατί όχι και για τους εκπαιδευόμενους- θα μπορούσε πιθανώς να γίνει σε ενδεχόμενη ποσοτική ανάλυση με αντιπροσωπευτικό πληθυσμό, ικανό για την εξαγωγή στέρεων συμπερασμάτων. Η ποσοτική ανάλυση θα μπορούσε να γίνει σε επίπεδο εκπαιδευτικών φορέων ή σε πανελλαδική κλίμακα από τον αρμόδιο για την εκπαίδευση ενηλίκων φορέα.

Η εκπαίδευση γενικότερα και η εκπαίδευση ενηλίκων ειδικότερα χρειάζεται συγκροτημένο σχέδιο αντιμετώπισης κρίσεων, είτε αυτές είναι οικονομικές ή υγειονομικές. Στις πιο πάνω απαντήσεις των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα διαφαίνεται ένας εφησυχασμός ότι η πανδημία υπήρξε κρίση που πέρασε και αντιμετωπίστηκε όπως αντιμετωπίστηκε, καλώς ή κακώς. Ωστόσο, όπως διακρίνεται από τις αλληπάλληλες διαβουλεύσεις ειδικών δεν βρισκόμαστε σε meta-covid εποχή και πιθανώς θα αργήσουμε να βρεθούμε. Αν αυτή η συνεχιζόμενη κρίση συνδυαστεί με την αναδυόμενη οικονομική κρίση σε επίπεδο Ε.Ε. εξαιτίας του συνεχιζόμενου πολέμου, το μείγμα που παράγεται είναι εκρηκτικό και σαφώς θα επηρεάσει ικανό πληθυσμό της εκπαιδευτικής κοινότητας ενηλίκων και όχι μόνο. Από αυτή την άποψη η έρευνα σε πανελλήνιο επίπεδο θα μπορούσε ενδεχομένως να καταστεί οδηγός αντιμετώπισης κρίσεων και ανακούφισης των πιθανών προβλημάτων που πρόκειται να αναδυθούν.

Ένα άλλο ζήτημα που αναδεικνύεται στην παρούσα έρευνα είναι το μέλλον της online διδασκαλίας στα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Ήδη στην ελληνική επικράτεια η online εκπαίδευση είναι μια πραγματικότητα τουλάχιστον σε μεταπτυχιακά προγράμματα πανεπιστημίων, με ένα συνδυασμό δια ζώσης και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Είναι, επίσης, πραγματικότητα σε προγράμματα πανεπιστημίων και άλλων φορέων για περαιτέρω κατάρτιση ενηλίκων. Σε ποιό βαθμό, λοιπόν, και σε ποιά κατεύθυνση θα επεκταθεί η online διδασκαλία; Μπορεί να καλύψει εργαστηριακά μαθήματα σαν και αυτά που περιγράφονται στις απαντήσεις της έρευνας;

Μια σημαντική ανησυχία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι πώς να ξεπεραστούν τα προβλήματα που σχετίζονται με τα εργαστηριακά μαθήματα. Τα εργαστήρια είναι σημαντικά σε πολλούς τομείς της εκπαίδευσης όχι μόνο για τους ενήλικες, αλλά για το σύνολο των εκπαιδευόμενων. Συνεπώς, η διαδικασία μετάβασης απαιτεί και την ανάπτυξη εναλλακτικών κατάλληλων τεχνολογιών, που θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν την ανάγκη φυσικής παρουσίας, ακόμη και για εργαστήρια που σχετίζονται με τέχνες ή αθλητικές δραστηριότητες.

Ωστόσο, οι νέες τεχνολογίες με τη σειρά τους απαιτούν εκπαίδευση στη χρήση τους και ένα βαθμό εμπειρίας στη διαχείρισή τους, κάτι που εν μέρει αποκλείει ενήλικες που δεν κατέχουν την ανάλογη τεχνογνωσία. Κάτι τέτοιο βέβαια μας φέρνει πίσω στον φαύλο κύκλο του ψηφιακού χάσματος που παρατηρείται ανάμεσα σε διαφορετικές γενιές, αλλά και ανάμεσα σε ισχυρές και ασθενείς οικονομικές τάξεις. Αναμφίβολα, η μετάβαση σε μια πλήρως εξ αποστάσεως εκπαίδευση φαίνεται να είναι αναπόφευκτη στο μέλλον και αναμφίβολα θα διαμορφωθούν οι κατάλληλες τεχνολογίες για τις πλήρεις εφαρμογές εργαστηριακών μαθημάτων. Προς το παρόν, όμως, η δια ζώσης εκπαίδευση είναι η μόνη που μπορεί να καλύψει ένα πλήρες εκπαιδευτικό φάσμα, μέρος του οποίου μπορεί εναλλακτικά να αντιμετωπιστεί με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας φαίνεται πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση έχει αρκετό δρόμο να διανύσει σε ό,τι αφορά εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, προκειμένου να καλύψει όλες τις πτυχές που εξασφαλίζει η δια ζώσης εκπαίδευση, είτε αυτό συμβεί σε περιόδους κρίσης σαν την παρούσα ή ως αυτοσκοπός στην μελλοντική πορεία της εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφία

- Akyol, Z., Garrison, D.R., Ozden, M.Y. (2009). Development of a community of inquiry in online and blended learning contexts. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 1(1), pp. 1834-1838. Doi: [10.1016/j.sbspro.2009.01.324](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.324).
- Alashhab, Z.R., Anbar, M., Singh, M.M., Leau, Y.B., Al-Sai, Z.A., and S.A. Alhayja'a, (2020). Impact of coronavirus pandemic crisis on technologies and cloud computing applications. *Journal of Electronic Science and Technology*, pp. 1-12. doi.org/10.1016/j.jnlest.2020.100059.
- Allen, I.E, and Seaman, J. (2010). *Learning on demand: Online education in the United States*. Babson Park: Babson Survey Research Group.
- Allen, J., Mahamed, F., Williams, K. (2020). Disparities in education: E-Learning and COVID-19, who matters? *Child & Youth Services*, 41(3), pp. 208-210. Doi: [10.1080/0145935x.2020.1834125](https://doi.org/10.1080/0145935x.2020.1834125).
- Ali. W. (2020). Online and remote learning in higher education institutes: A necessity in light of COVID-19 pandemic. *Higher Education*, 10(3) pp. 16-24. doi.org/10.5539/hes.v10n3p16.
- Aguilera-Hermida, A.P. (2020). College students' use and acceptance of emergency online learning due to COVID-19, *International Journal of Educational Research Open*, Volume 1, 2020, 100011. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100011>.
- Asher, S. (2021). COVID-19, Distance Learning, and the Digital Divide: A Comparative Study of Higher Education Institutions in the US and Pakistan. *International Journal of Multicultural Education*, 23(3), pp. 112-133. doi.org/10.18251/ijme.v23i3.2921.
- Bazelais, P., Doleck, T., Lemay, D.J. (2018). Investigating the predictive power of TAM: A case study of CEGEP students' intentions to use online learning technologies. *Education and Information Technologies*, 23(1), pp. 93-111, doi: [10.1007/s10639-017-9587-0](https://doi.org/10.1007/s10639-017-9587-0).
- Beaunoyer, E., Dupéré, S., & Guitton, M.J. (2020). COVID-19 and digital inequalities: Reciprocal impacts and mitigation strategies. *Computers in human behavior*, 111, 106424. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106424>.
- Boeren, E., Roumell, E. A., and Roessger, K. M. (2020). COVID-19 and the future of adult education: An editorial. *Adult Education Quarterly*, 70(3), pp. 201-204. <https://doi.org/10.1177/0741713620925029>.

- Bowker, N., and Tuffin, K. (2004). Using the online medium for discursive research about people with disabilities. *Social Science Computer Review*, 22(2), pp. 228-241. <https://doi.org/10.1177/0894439303262561>.
- Brammer, S., & Clark, T. (2020). COVID-19 and management education: Reflections on challenges, opportunities, and potential futures. *British Journal of Management*, 31(3), 453-456. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12425>.
- Council of the European Union (CEU). (2001). *Report from the Education Council to the European Council – The concrete future objectives of education and training systems*. Brussels: EU.
- Cole, A.W., Allen, M., Anderson, C., Bunton, T., Cherney, M.R., Draeger Jr, R, et al. (2017) Student predisposition to instructor feedback and perceptions of teaching presence predict motivation toward online courses. *Online Learning*, 21, pp. 245-262, [10.24059/olj.v21i4.966](https://doi.org/10.24059/olj.v21i4.966).
- Cole, A.W., Lennon, L.N., and Weber, N.L. (2019). Student perceptions of online active learning practices and online learning climate predict online course engagement. *Interactive Learning Environments*, 29, 866-880. Doi:[10.1080/10494820.2019.1619593](https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1619593).
- Doleck, T., Bazalais, P., Lemay, D.J. (2017). Examining the antecedents of facebook use via structural equation modeling: A case of CEGEP students. *Knowledge Management & E-Learning*, 9(1), pp. 69-89, doi:[10.34105/j.kmel.2017.09.005](https://doi.org/10.34105/j.kmel.2017.09.005).
- Ebner, C., Gegenfurtner A. (2019). Learning and satisfaction in webinar, online, and face-to-face instruction: A meta-analysis. *Frontiers in Education*, 4, pp. 1-11. Doi: [10.3389/feduc.2019.00092](https://doi.org/10.3389/feduc.2019.00092)
- Esteban Jr, A.M. (2021). Digital Divide in Times of Pandemic among Teacher Education Students. *Open Access Library Journal*, 8(04), 1. [doi:/10.4236/oalib.1107323](https://doi.org/10.4236/oalib.1107323).
- Evans, T. (2000). Flexible delivery and flexible learning: Developing Flexible Learners? In V. Jakupec and J. Garrick (Eds). *Flexible learning, human resource and organizational development: Putting theory to work*, (211-224), London: Routledge.
- Fernandes, N. (2020), Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy (March 22). *IESE Business School Working Paper No. WP-1240-E*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3557504>.
- Feldmann, A. et al., (2021). Implications of the COVID-19 Pandemic on the Internet Traffic, *Broadband Coverage in Germany; 15th ITG-Symposium*, pp. 1-5.

- Gagnon, N. (2021). COVID-19 Pandemic and Possible Futures of Adult Online Learning in Higher Education: Six Trends That Could Shape the Future. *Médiations & Médiatisations*, 8, pp. 72-85. <https://doi.org/10.52358/mm.vi8.266>.
- Gómez-Rey,P., Barbera, E., Fernández-Navarro, F. (2017). Student voices on the roles of instructors in asynchronous learning environments in the 21st century. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(2), pp. 234-250. [10.19173/irrodl.v18i2.2891](https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i2.2891).
- Guitton M.J. (2013). Developing tools to predict human behavior in response to large-scale catastrophic events. *Computers in Human Behavior*.29, pp. 2756–2757.
- Hopf, C. (2004). *Research ethics and qualitative research. A companion to qualitative research*. London: Sage Publications.
- Ibn-Mohammed, T., Mustapha, K. B., Godsell, J., Adamu, Z., Babatunde, K. A., Akintade, D. D., Acquaye, A., Fujii, H., Ndiaye, M. M., Yamoah, F. A., & Koh, S. (2021). A critical analysis of the impacts of COVID-19 on the global economy and ecosystems and opportunities for circular economy strategies. *Resources, conservation, and recycling*, 164, 105169. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105169>.
- James, N., & Thériault, V. (2020). Adult education in times of the COVID-19 pandemic: Inequalities, changes, and resilience. *Studies in the Education of Adults*, 52(2), pp. 129-133. <https://doi.org/10.1080/02660830.2020.1811474>.
- Holmberg, R.G. & Bakshi, T.S. (1982) Laboratory work in distance education, *Distance Education*, 3:2, pp. 198-206, <https://doi.org/10.1080/0158791820030203>.
- Kaiser, L. M. R., and McKenna, K. (2021). COVID-19 and the Shift to Remote Education: Opportunity and Obligation for Adult Educators. *Adult Learning*, 32(4), pp. 181-183. <https://doi.org/10.1177/1045159520984547>.
- Kapplinger, B., and Lichte, N. (2020). “The lockdown of physical co-operation touches the heart of adult education”: A 51elphi study on immediate and expected effects of COVID-19. *International Review of Education*, 66(5-6), pp. 777-819. <https://doi.org/10.1007/s11159-020-09871-w>.
- Kaufmann, R., Vallade, J. (2020). Exploring connections in the online learning environment: Student perceptions of rapport, climate, and loneliness. *Interactive Learning Environments*, pp. 1-15, doi: [10.1080/10494820.2020.1749670](https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1749670).
- Knox, S., & Burkard, A. W. (2014), Qualitative research interviews: An update, in W. Lutz, S. Knox,W. Lutz, & S. Knox (Eds.), *Quantitative and qualitative methods in psychotherapy research*, (342-354), New York: Routledge/Taylor & Francis Group.

- Koohang, A., Paliszkievicz, J., Klein, D., and J.H. Nord (2016). The importance of active learning elements in the design of online courses *Online Journal of Applied Knowledge Management*, 4, pp. 17-28. [doi.org/10.36965/OJAKM.2016.4\(2\)17-28](https://doi.org/10.36965/OJAKM.2016.4(2)17-28).
- McKee, A. (2003). *Textual analysis: A beginner's guide*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Lai, J., and Widmar, N.O. (2021). Revisiting the Digital Divide in the COVID-19 Era. *Applied economic perspectives and policy*, 43(1), pp. 458-464. <https://doi.org/10.1002/aepp.13104>.
- Lawn, M., and Grek, S. (2012). *Europeanizing education. Governing a new policy space*. Oxford, UK: Symposium Books.
- León-Gómez, A., Gil-Fernández, R., Calderón-Garrido, D. (2021) Influence of COVID on the educational use of social media by students of teaching degrees. *Education In The Knowledge Society*, 22, e23623,doi: [10.14201/eks.23623](https://doi.org/10.14201/eks.23623).
- Li, K.C., and Wong, B.Y.Y. (2018). Revisiting the definitions and implementation of flexible learning, in: Li, K., Yuen, K., Wong, B. (Eds) *Innovations in open and flexible education*, (3-13). Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-7995-5_1.
- Lindlof, T. R., & Taylor, B. C. (2011). *Qualitative communication research methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Lorenzo, G. (2008). The Sloan semester. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 12(2), pp. 5-40. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ837474.pdf>.
- Lupač, P. (2018). *Beyond the digital divide: Contextualizing the information society*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing.
- Magaldi, D., Berler, M. (2018). Semi-structured Interviews, in Zeigler-Hill, V., Shackelford, T. (Eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, (4825-4829), Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_857-1
- Mahlangu, V.P. (2017). Professional Development of Adult Learners through Open and Distance Learning, in Renes, S. (ed.) *Global Voices in Higher Education*, (131-145), IntechOpen. <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.68818>.
- Murphy, M. (2020). COVID-19 and emergency eLearning: Consequences of the securitization of higher education for post-pandemic pedagogy. *Contemporary Security Policy*, 41(3), pp. 492-505 <https://doi.org/10.1080/13523260.2020.1761749>.

- Mortrude, J. (2021) Adult Education – Facing the Future. Forum: COVID-19 and the Future of Adult Education *Adult Literacy Education*, 3(2) pp. 55-60 doi:[10.35847/Jmortrude.3.2.55](https://doi.org/10.35847/Jmortrude.3.2.55).
- Negt, O. (2012). *Gesellschaftsentwurf Europa. Plädoyer für ein gerechtes Gemeinwesen Europe, a societal model. A plea for a just community*. Göttingen: Steidl/ifa.
- Pépin, L. (2006). *The history of European cooperation in education and training*. Brussels: EU Publications Office.
- Pokhrel, S., Chhetri, R. (2021). A literature review on impact of COVID-19 pandemic on teaching and learning. *Higher Education For The Future*, 8(1), pp. 133-141. [10.1177/2347631120983481](https://doi.org/10.1177/2347631120983481).
- Rasmussen P. (2014). Adult Learning Policy in the European Commission: Development and Status. In Milana, M. and John Holford, J. (Eds) *Adult Education Policy and the European Union: Theoretical and Methodological Perspectives* (18-34), Leiden: BRILL.
- Robinson, L., Schulz, J., Khilnani, A., Ono, H., Cotten, S. *et al.* (2020). Digital inequalities in time of pandemic: COVID-19 exposure risk profiles and new forms of vulnerability. *First Monday*, University of Illinois at Chicago Library, 25(7), doi:[10.5210/fm.v25i7.10845](https://doi.org/10.5210/fm.v25i7.10845)
- Schneider, S.J., Kerwin, J., Frechtling, J., and Vivari, B.A. (2002). Characteristics of the discussion in online and face to face focus groups. *Social Science Computer Review*, 20(1), pp. 31-42. doi.org/10.1177/089443930202000104.
- Smith, J.A. (2017). Textual Analysis. In *The International Encyclopedia of Communication Research Methods* (eds J. Matthes, C.S. Davis and R.F. Potter). doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0248.
- Song, L., Singleton, E.S., Hill, J.R., Koh, M.H. (2004). Improving online learning: Student perceptions of useful and challenging characteristics. *The Internet and Higher Education*, 7(1), pp. 59-70. [10.1016/j.iheduc.2003.11.003](https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2003.11.003).
- Stöter, J., Bullen, M., Zawacki-Richter, O., and von Prümmer, C. (2014). From the Back Door into the Mainstream: The Characteristics of Lifelong Learners. In O. Zawacki-Richter and T. Anderson (Eds). *Online Distance Education*, pp. 421-458. doi.org/10.15215/aupress/9781927356623.01.
- Stroud, D.A. and Fairbrother, P. (2008). Training and workforce transformation in the European steel industry: questions for public policy. *Policy Studies* 29(2) , pp. 145-161. doi:[10.1080/01442870802033423](https://doi.org/10.1080/01442870802033423).

- Van Lancker, W., and Parolin, Z. (2020). COVID-19, school closures, and child poverty: A social crisis in the making. *The Lancet Public Health* 5(5), pp. e243–e244. doi: [0.1016/S2468-2667\(20\)30084-0](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30084-0).
- Wallace, H., Pollack, M., & Young, A. (2010). *Policy-making in the European Union* (6th ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Waller, R., Hodge, S., Holford, J., Milana, M., Webb, S. (2020). Lifelong education, social inequality and the COVID-19 health pandemic, *International Journal of Lifelong Education*, 39(3) pp. 243-246. [doi:10.1080/02601370.2020.1790267](https://doi.org/10.1080/02601370.2020.1790267).
- Walther, J.B., Anderson, J.F., and Park, D.W. (1994). Interpersonal effects in computer-mediated communication: A meta-analysis of social and antisocial communication. *Communication Research*, 21, 460-487, doi.org/10.1177/009365094021004002.
- Weise, M.R. (2021). *Long-life learning preparing for jobs that do not even exist yet*. Hoboken: John Wiley.
- Weeden, K.A., and Cornwell, B. (2020). The small-world network of college classes: implications for epidemic spread on a university campus. *Sociological science*, 7, pp. 222-241. [doi: 10.15195/v7.a9](https://doi.org/10.15195/v7.a9).
- Zayabalaradjane, Z. (2020). COVID-19: Strategies for Online Engagement of Remote Learners. *Online Submission*, 9:246 doi.org/10.7490/f1000research.1117835.1.

Διαδίκτυο

- Bergman A., Iyengar J. (2020). How COVID-19 is affecting internet performance. Διαθέσιμο στο <https://www.fastly.com/blog/how-covid-19-is-affecting-internet-performance>. Ανάκτηση 06/02/2022.
- Cahapay, M. B. (2020). A Reconceptualization of Learning Space as Schools Reopen amid and after COVID-19 Pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 269-276. Διαθέσιμο στο <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1289928.pdf>. Ανάκτηση 06/01/2022.
- CEDEFOP (2012). *Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*, Strasbourg. Διαθέσιμο στο <https://www.cedefop.europa.eu/>. Ανάκτηση 05/01/2022.
- Corlatean, T. (2020). Risks, discrimination and opportunities for education during the times of COVID-19 Pandemic. Research. *Association for Interdisciplinary Studies*. Διαθέσιμο στο <http://rais.education/wp-content/uploads/2020/06/004TC.pdf>. Ανάκτηση 06/01/2022.
- EAEA (2006). *Adult education trends and issues in Europe*. Διαθέσιμο στο <https://eaea.org/2006.pdf>. Ανάκτηση 03/01/2022.
- European Commission (2010). *Communication from the Commission: Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Brussels, Διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf>. Ανάκτηση 07/01/2022.
- European Commission (2012). *Education and Training in a smart, sustainable and inclusive Europe*, Brussels Διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/>. Ανάκτηση 07/01/
- Flack, C. B., Walker, L., Bickerstaff, A., and Margetts, C. (2020). *Socioeconomic disparities in Australian schooling during the COVID-19 pandemic*. Melbourne, Australia: Pivot Professional Learning. Διαθέσιμο στο <https://docs.pivotpl.com/research/COVID-19/>. Ανάκτηση 07/01/2022.
- Fox, K., Bryant, G., Lin, N., Khedkar, N., Nguyen, A., (2021). *Time for Class – COVID-19 Edition Part 3: The Impact of 2020 on Postsecondary Teaching and Learning of Introductory Faculty*. Tyton Partners. Διαθέσιμο στο <https://www.everylearnereverywhere.org/wp-content/uploads/Time-for-Class-Covid-Part-3-V2.pdf>. Ανάκτηση 06/01/2022.

- EAEA (2021) Adult Education and Covid-19: A pledge for more Adult Learning and Education in and after the Coronavirus Pandemic, March 2021, Διαθέσιμο στο <https://eaea.org/wp-content/uploads/2021/03/A-pledge-for-more-Adult-Learning-and-Education-in-and-after-the-Coronavirus-Pandemic.pdf>, Ανάκτηση 30/12/2021.
- Ζαϊμάκης, Γ. – Παπαδάκη, Μ. (2020) Τηλεκπαίδευση εκτάκτου ανάγκης σε συνθήκες πανδημίας (COVID 19): Τεχνοφιλικές και τεχνοσκεπτικιστικές στάσεις των φοιτητών/τριών της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης, Διαθέσιμο στο <https://www.soc.uoc.gr/wp-content/uploads/2021/03/erevna.pdf>. Ανάκτηση 10/12/2021.
- Griffith, K. (2020). The ‘new normal’ after coronavirus. *Kansas Capitol Bureau*. Διαθέσιμο στο <https://www.ksn.com/news/capitol-bureau/the-new-normal-after-coronavirus/>. Ανάκτηση 07/01/2022.
- Hochman, D. (2020). The New Normal: What Comes After COVID-19?, *AARP*, (June 8). Διαθέσιμο στο <https://www.aarp.org/health/conditions-treatments/info-2020/daily-life-after-pandemic-predictions.html>. Ανάκτηση 05/01/2022.
- Johnson, N., Seaman, J. and Veletsianos, G. (2021). Teaching during a pandemic: Spring Transition, Fall Continuation, Winter Evaluation. *Bay View Analytics*: Oakland, CA. <https://www.bayviewanalytics.com/reports/teachingduringapandemic.pdf>. Ανάκτηση 05/01/2022.
- Johnston, G., Hart, S., Long, D., & Vanek, J. (2015). A professional development resource for adult educators: New models for distance classes in adult education [Project IDEAL]. Διαθέσιμο στο <https://edtech.worlded.org/wp-content/uploads/2017/07/NewModelsForAdultDistanceEd.pdf>, Ανάκτηση 11/01/2022.
- Kolko, J. (2021, February 22). The jobs the pandemic may devastate. *New York Times*. Διαθέσιμο στο <https://www.nytimes.com/2021/02/22/upshot/jobs-future-pandemic.html>. Ανάκτηση 02/11/2021.
- Lederman, D. (2020). Preparing for a fall without in-person classes. *Inside Higher Ed*. Διαθέσιμο στο <https://www.insidehighered.com/digital-learning/article/2020/04/01>. Ανάκτηση 06/01/2022.
- Meyer, K.A. & Wilson, J.L. (2011). The Role of Online Learning in the Emergency Plans of Flagship Institutions. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 14(1). Διαθέσιμο στο <https://www.learntechlib.org/p/52628/>. Ανάκτηση 05/01/2022.

- Ong, P. (2020). COVID-19 and the Digital Divide in Virtual Learning. Διαθέσιμο στο <https://escholarship.org/content/qt07g5r002/qt07g5r002.pdf>. Ανάκτηση 05/01/2022.
- Pelletier, K., Brown, M., Brooks, D.C., McCormack, M., Reeves, J., Arbino, N., Bozkurt, A., Crawford, S., Czerniewicz, L., Gibson, R., Linder, K., Mason, J. & Mondelli, V. (2021). *2021 EDUCAUSE Horizon Report: Teaching and Learning Edition*. EDUCAUSE Publications. Διαθέσιμο στο <https://library.educause.edu/-/media/files/library/2021/4/2021hrteachinglearning.pdf>. Ανάκτηση 03/01/2022.
- Rimers, F., and Scheicher, A. (2020). A framework to guide an education response to the COVID-19 Pandemic of 2020. *OECD*, Διαθέσιμο στο https://iccittadichiari.edu.it/wp-content/uploads/2020/07/COVID19_LG-settore-istruzione_OCSE_maggio-2020 ESTRATTO.pdf. Ανάκτηση 6/01/2022.
- Συνθήκη ΕΟΚ, άρθρο 128. Διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A12002E151>, ανάκτηση 07/01/2022.
- Toland, T., & Huddart, G. (2021). *Robots vs. COVID-19: How the pandemic is accelerating automation*. Kearney. Διαθέσιμο στο <https://www.de.kearney.com/web/global-business-policy-council/article/?%2Fa%2Frobots-vs-covid-19-how-the-pandemic-is-accelerating-automation>. Ανάκτηση 30/12/2021.
- Τσουλάκης, Στ. (2021). Greece has the most expensive internet in the EU. *Business Daily*, (30 Ιουνίου, 2021). Διαθέσιμο στο https://www.businessdaily.gr/english-edition/45159_greece-has-most-expensive-internet-eu. Ανάκτηση 20/02/2022.
- UIL (2016). 3rd Global Report on Adult Learning and Education: The impact of adult learning and education on health and well-being; employment and the labour market; and social, civic and community life. Hamburg, Germany. Διαθέσιμο στο <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245917> Ανάκτηση 28/12/2021.
- UNESCO (2015). Recommendation on Adult Learning and Education. Hamburg, Germany. Διαθέσιμο στο <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179>. Ανάκτηση 27/12/2021
- UNESCO (2020) *Responding to COVID-19 and beyond: The Global Education Coalition in action*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, διαθέσιμο στο <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374364>, ανάκτηση 23/10/2021

UNESCO (2020) *COVID-19 Educational Disruption and Response*, διαθέσιμο στο <https://en.unesco.org/news/covid-19-educational-disruption-and-response>, ανάκτηση 25/10/2021.

UNESCDOC (2020). *Adult learning and education and COVID-19, Issue note no 2.6*. Διαθέσιμο στο <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374636>, ανάκτηση 13/01/2022.

Υπουργείο Εσωτερικών (2021). Μέτρα και ρυθμίσεις στο πλαίσιο της ανάγκης περιορισμού της διασποράς του κορωνοϊού. Διαθέσιμο στο <https://www.ypes.gr/cat-eguklioi/odigies-gia-covid-19>, ανάκτηση 02/01/2022

Παράρτημα

Π1. Οδηγός ημιδομημένης συνέντευξης

Η παρούσα συνέντευξη διενεργείται στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και διερευνά τις επιπτώσεις της πανδημίας στην εκπαίδευση ενηλίκων κατά την covid-19 εποχή, καθώς και το ζήτημα της διαχείρισης της κρίσης σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Οι απαντήσεις σας θα χρησιμοποιηθούν αυστηρά για τις ανάγκες της έρευνας. Τέλος, θα θέλαμε να σας ευχαριστήσουμε θερμά για τη συμβολή σας στη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Ερωτήσεις

1. Φύλο: Άνδρας - Γυναίκα

2. Σε ποια δεκαετία ηλικίας βρίσκεστε;

30-40 - 41-50 - 51-60 – 61-70.

3. Μορφωτικό επίπεδο

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Τριτοβάθμια εκπαίδευση

Μετατριτοβάθμια εκπαίδευση

4. Ποιές είναι οι αρμοδιότητες σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

5. Σε ποιόν τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

6. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πώς σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο;

7. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν; Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο;

8. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας; Γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα;

9. Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε, ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε; Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε;...).

Π2. Απαντήσεις ερωτηματολογίων

Π2.1. Αφροδίτη

1. Φύλο: Γυναίκα

2. Σε ποια δεκαετία ηλικίας βρίσκεστε;

51-60.

3. Μορφωτικό επίπεδο: Μετατριτοβάθμια

4. Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

Απασχολούμαι ως εκπαιδευτής ενηλίκων στο πλαίσιο της μη τυπικής μάθησης από το 2012, έχω 11 χρόνια προϋπηρεσίας δηλαδή και έχω πιστοποιηθεί από τον ΕΟΠΕΠ. Είμαι εκπαιδύτρια του ΕΚΔΔΑ, σεμιναρίων της Νομικής με θέμα τις συνταξιοδοτήσεις και ενδοεπιχειρησιακής εκπαίδευσης των εργαζομένων του e- ΕΦΚΑ.

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Ναι μετά από ένα μικρό διάστημα απραξίας, λίγους μήνες, το σύστημα εκπαίδευσης σε όλους τους φορείς που διδάσκω λειτούργησε με εξ αποστάσεως προγράμματα. Τότε υπήρξαν προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσω ως εκπαιδύτρια. Χρειάστηκε να προσαρμόσω το υλικό προκειμένου να είναι εύληπτο και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Κάποιες ενότητες χρειάστηκε να απαλειφθούν κατά την περίοδο της πανδημίας, καθώς δεν ήταν προσαρμόσιμες. Σε κάθε περίπτωση η εξ αποστάσεως διδασκαλία μου δημιουργεί μεγαλύτερη κούραση καθώς καθίσταται δυσκολότερη η κινητοποίηση των εκπαιδευομένων. Επίσης χρειάζομαι περισσότερες γνώσεις ώστε να ανεβάσω το επίπεδο των παρεχόμενων μαθημάτων. Δυστυχώς θεωρώ ότι η τηλεεκπαίδευση μείωσε την αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης ενηλίκων και απλώς διευκόλυνε την κατάσταση ανάγκης που προέκυψε στην πανδημία. Επειδή όμως η τηλεεκπαίδευση συνεχίζεται, τουλάχιστον στους φορείς που διδάσκω, θεωρώ ότι αυτή η μετάπτωση στο διαδίκτυο δεν ωφελεί τους εκπαιδευόμενους, δεν τους παρέχει τις γνώσεις που απαιτούνται και δεν βοηθά κι εμάς ως εκπαιδευτές.

6. *Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.*

Ναι θεωρώ ότι επηρεάστηκαν και οι εκπαιδευόμενοι από τη νέα τάξη πραγμάτων. Το αντικείμενο της διδασκαλίας δεν ήταν εύκολα κατανοητό από το σύνολο των εκπαιδευομένων. Ως εκ τούτου δημιουργούνταν δύο ταχύτητες εκπαιδευομένων. Στη διαζώσης εκπαίδευση έχεις τη δυνατότητα να εντοπίσεις αυτόν που δυσκολεύεται και να δουλέψεις μαζί του, κάτι που δεν είναι εύκολο στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

7. *Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).*

Δεν έχω δεδομένα, μπορώ να απαντήσω επί της συγκεκριμένης ερώτησης καθώς στη πλειοψηφία των εκπαιδύσεων που συμμετέχω δεν υπάρχει οικονομική επιβάρυνση των εκπαιδευόμενων.

8. *Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση... (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).*

Όλοι οι οργανισμοί στους οποίους απασχολούμαι υιοθέτησαν απέκτησαν πολύ γρήγορα πρόσβαση σε πλατφόρμες τηλεκπαίδευσης προκειμένου να μην ανασταλεί το πρόγραμμα εκπαίδευσεων. Θα μπορούσαν να εξασφαλιστούν μαθήματα για τους εκπαιδευτές, προκειμένου να αναπτύξουν τις απαραίτητες τεχνικές δεξιότητες που απαιτεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση- πράγμα που δεν έγινε. Να φανταστείς μόνη μου χρειάστηκε να μάθω την πλατφόρμα εκπαίδευσης, πώς να ανασύρω τις παρουσιάσεις μου, πώς να ορίζω τους εκπαιδευόμενους σε ομάδες κ.ά.

Π2.2 Γιώργος

1. Φύλο: Άνδρας
2. Ηλικία 50-60
3. Μορφωτικό επίπεδο Τριτοβάθμια εκπαίδευση

4. Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

Εργάζομαι στην μη τυπική εκπαίδευση σε διαφορετικές δομές (α) Ενδοϋπηρεσιακή εκπαίδευση, (β) Υπηρεσιακή εκπαίδευση (μέσω ΕΚΔΔΑ), (γ) Κατάρτιση (ΙΕΚ του ΙΝΕΔΙΒΙΜ) και δ) ως μέλος της Ομάδας εργασίας με αντικείμενο «Σύμπραξη του e-ΕΦΚΑ με πιστοποιημένους επαγγελματίες (Δικηγόρους – Λογιστές) για την επιτάχυνση της απονομής συνταξιοδοτικών παροχών», η οποία είναι υπηρεσιακή αλλά αφορά ιδιώτες.

Εργάζομαι ως εκπαιδευτής ενηλίκων από το 1996 (αρχικά στην Research International) ως παράλληλη απασχόληση με άλλα διοικητικά καθήκοντα.

Οι ομάδες ενηλίκων είναι:

α) Υπάλληλοι του Φορέα

β) Δημόσιοι Υπάλληλοι

γ) Καταρτιζόμενοι σε δημόσια ΙΕΚ, συνήθως νεαρής ηλικίας, ειδικότητες: Τουρισμού

δ) Δικηγόροι - Λογιστές

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Προέρχομαι από τη δια ζώσης εκπαίδευση και παρόλο που είχα διάθεση προς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (σύγχρονη αλλά και ασύγχρονη) δεν είχα την εξοικείωση που θα ήθελα οπότε η πανδημία επιτάχυνε υποχρεωτικά την ενασχόλησή μου με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Προσωπικά η μειωμένη επαφή/επικοινωνία με τον κόσμο δεν με διευκόλυνε ούτε στο έργο μου και δεν με ικανοποιούσε το αποτέλεσμα. Ειδικότερα είχα δυσκολία στο να μπορώ να αναπτύξω στους εκπαιδευόμενους την ομαδική συνεργασία/ομαδικότητα και ενώ όταν εφάρμοζα ως τεχνική τη διάλεξη αισθανόμουν ότι μιλάω σε έναν τοίχο.

6. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.

Πράγματι επηρεάστηκαν αλλά όχι πάρα πολύ. Ειδικότερα στην αρχή της πανδημίας υπήρχε μια γενική εικόνα ανασφάλειας κατά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και έτσι όσον αφορά τον φορέα δόθηκε έμφαση στο on the job training κατά την επιστροφή τους

στην εργασία, το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέθηκε με follow-up εργαστήρια. Στην περίπτωση όμως των ΙΕΚ διαπιστώνεται εκ των υστέρων ότι (ίσως λόγω ηλικίας ή κακής οργάνωσης) δεν αναπτύχθηκαν ή αναπτύχθηκαν πολύ λίγο απαραίτητες δεξιότητες των καταρτιζομένων ενώ όσον αφορά τη μεταφορά γνώσεων θα μπορούσα να πω ότι είναι αποδεκτή. Τα μαθησιακά αποτελέσματα ανα μάθημα θα μπορούσα να εκτιμήσω ότι δεν επιτεύχθηκαν όμως επειδή σήμερα στο τέλος της πανδημίας έχουμε επιστρέψει στη διαζώσης εκπαίδευση, γίνεται προσπάθεια αναπλήρωσης των κενών μέσω μαθημάτων όπως Πρακτική Εφαρμογή στην Ειδικότητα ή Πρακτική Άσκηση

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Όχι σε καμία περίπτωση. Η πανδημία μας οδήγησε σε μια κατάσταση αλλαγής εκπαιδευτικών διαδικασιών και τεχνικών για τις οποίες δεν ήμασταν προετοιμασμένοι, ενώ η οικονομική κρίση εμφανίστηκε σταδιακά και έτσι οι αλλαγές έγιναν επίσης σταδιακά.

8. Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση... (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).

Όσον αφορά τον Φορέα (e-ΕΦΚΑ), αλλά και το ΕΚΔΔΑ, εκτιμώ ότι η αναπόκριση ήταν άμεση, παρόλο που αιφνιδίασε και πίεσε τους εκπαιδευτές και κρίνω το αποτέλεσμα επαρκές. Στα ΔΙΕΚ αρχικά εμφανίστηκε μια καθυστέρηση ανταπόκρισης και κρίνω το αποτέλεσμα οριακά επαρκές (τόσο όσο, θα έλεγα).

Πιστεύω ότι θα έπρεπε να είμαστε προετοιμασμένοι πάντα με εναλλακτικές και πάντα να υπάρχει σχέδιο από τον εκάστοτε τοπικό ή εθνικό αρμόδιο φορέα για τη δυνατότητα συνέχισης του έργου του (no matter what) ακόμα και σε συνθήκες κρίσης ή δύσκολες (πανδημία, πόλεμος κ.λπ)

Π2.3 Δημήτρης

1. Φύλο: Άνδρας

2. 51-60

3. Μορφωτικό επίπεδο: Μετατριτοβάθμια εκπαίδευση

4. Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

Διδάσκω στην μη τυπική εκπαίδευση ενηλίκων. Είμαι καθηγητής σε δημόσια και ιδιωτικά ΙΕΚ από το 2007 μέχρι σήμερα, με περίπου 2000 ώρες εκπαιδευτικής εμπειρίας.

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Σίγουρα η πανδημία επηρέασε και σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο όλους τους εκπαιδευτές. Ως προς εμένα, σε επαγγελματικό επίπεδο έπρεπε, επειδή τα μαθήματα γινόντουσαν με τηλεεκπαίδευση, να ανανεώσω τον εξοπλισμό μου της πληροφορικής, δηλαδή να αγοράσω νέο μικρόφωνο, κάμερες, ακουστικά κτλ, το οποίο δεν καλύφθηκε από κάποια κρατική επιχορήγηση και έτσι έπρεπε να γίνει από προσωπικά έξοδα. Αυτό ήταν ένα σημαντικό θέμα, γιατί οφείλεις να είσαι αποτελεσματικός στα καθήκοντα σου. Σίγουρα η τηλεεκπαίδευση είναι τελείως διαφορετική από την δια ζώσης διδασκαλία και χρειάστηκε εκεί περίοδος προσαρμογής η οποία δημιούργησε δυστοκίες και γενικά δυσκολίες στην επικοινωνία μου και στην συνεργασία μου με τους σπουδαστές. Ένα θετικό στο επαγγελματικό τομέα, ήταν ότι δεδομένου της τηλεεκπαίδευσης, μπορούσες να αναλάβεις ώρες διδασκαλίας σε διαμετρικά αντίθετα ΙΕΚ. Δηλαδή κάποιος που έπρεπε να διανύσει μεγάλη απόσταση από το ένα ΙΕΚ στο άλλο, κάτι το οποίο δεν μπορούσε να γίνει με την με την δια ζώσης διδασκαλία. Πχ. όταν είχες ένα μάθημα 4:00 με 6:00 σε ένα ΙΕΚ δεν μπορούσες να πας 6:00 με 8:00 σε άλλο ΙΕΚ το οποίο ήταν σε πολύ μακρινή απόσταση, ενώ τώρα με την τηλεεκπαίδευση μπορούσε να γίνει. Είναι επίσης θετικό η εξοικείωση με την τεχνολογία (το οποίο ισχύει και για τους εκπαιδευτές και για τους σπουδαστές), ότι αυτή η κρίση μου έδωσε την ευκαιρία να εξοικειωθώ με νέες τεχνολογίες και πρακτικές στον τομέα της εκπαίδευσης, δηλαδή απόκτησα προσόντα και εμπειρίες, τα οποία θα μπορούσα να αξιοποιήσω και στο μέλλον.

Σε προσωπικό επίπεδο η πανδημία δημιούργησε θέμα άγχους και ανασφάλειας (του άγχους να μην κολλήσεις). Δημιούργησε και θέματα απομόνωσης το οποίο ήταν σίγουρα αρνητικό στον ψυχολογικό τομέα. Εκεί με βοήθησε πολύ η οικογενειακή μου σταθερότητα.

6. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.

Σε προσωπικό επίπεδο επηρεάστηκαν, όπως και οι εκπαιδευτές, αυτό είναι αδιαμφισβήτητο. Τα προβλήματα τα ψυχολογικά και τα προσωπικά είναι τα ίδια, είτε για εκπαιδευτές είτε για εκπαιδευόμενους. Αυτό σαν εκπαιδευτής το έβλεπα, αλλά δεν είχα περιθώρια δράσης, μόνο παρατήρησης.

Προβλήματα δημιουργήθηκαν στους εκπαιδευόμενους ως προς την εργασία τους. Αυτοί που είχαν εργασίες, οι οποίες πήραν αναστολή ήτανε πιθανώς πιο εύκολο να παρακολουθούν τηλεεκπαίδευση. Αντιθέτως στα τμήματα τα οποία δίδασκα κατά τη διάρκεια της πανδημίας (που ήτανε τουλάχιστον πέντε, σύνολο περίπου 100 σπουδαστές) εκπαιδευόμενοι π.χ. που ήταν σε εργασίες που συνέχισαν να λειτουργούν και όχι μόνο αυτό ,αλλά είχαν και διευρυμένο ωράριο όπως τα σούπερ μάρκετ και οι διανομείς, μεγάλη πλειοψηφία από αυτούς αναγκάστηκαν να σταματήσουν την εκπαίδευση γιατί δεν μπορούσε να μετέχει στα μαθήματα. Ως προς τα θέματα του υλικού ήταν ένα μεγάλο έξοδο για τους εκπαιδευόμενους, γιατί και αυτοί έπρεπε να φτιάξουν τον εξοπλισμό που χρειάζεται για την εκπαίδευση. Πάρα πολλοί, δεν είχαν τη δυνατότητα ή δυσκολεύτηκαν πάρα πολύ. Επίσης η εξοικείωση με την απαιτούμενη τεχνολογία δεν ήταν με όλους το ίδιο, ειδικά στους μεγαλύτερους στην ηλικία. Όλα αυτά είχαν επίδραση στη λειτουργία του τμήματος.

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Είναι επίσης δεδομένο ότι υπήρξαν προβλήματα και στην οικονομική κρίση και στην πανδημία, το θέμα είναι ότι η πανδημία, ουσιαστικά διαδέχτηκε την άλλη κρίση (με μία μικρή διακοπή ενδιάμεσα). Τα προβλήματα που υπήρχαν πριν οικονομικά κτλ δεν προλάβανε να <<γιατρευτούν>>, αλλά στην ουσία πολλαπλασιάστηκαν με την εμφάνιση της πανδημίας. Άρα σαν απάντηση στο ότι γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα, σίγουρα αναδεικνύουν προβλήματα που ήδη υπάρχουν, δηλαδή θέματα οργάνωσης διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού και υλικών υποδομών, αλλά επίσης δημιουργούν και καινούργια προβλήματα τα οποία έρχονται να προστεθούν σε αυτά τα οποία υπήρχαν πριν.

8. Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση... (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).

Ο ΙΝΕΔΙΒΙΜ και ο ΕΟΠΠΕΠ προσπάθησαν να ανταπεξέλθουν όσο γινότανε στις προκλήσεις που εμφάνισαν αυτές οι δύο κρίσεις. Εκ των πραγμάτων αποδείχθηκε ότι ανταπεξήλθαν μάλλον με πιο αργό ρυθμό από ότι επίτασσε η εκπαιδευτική πραγματικότητα. Όσοι εργαζόμαστε υπό την εποπτεία αυτών των οργανισμών, τα προβλήματα οργάνωσης, διαχείρισης κτλ, που είχαν αυτοί οι οργανισμοί, περάσανε με την λογική των συγκοινωνούντων δοχείων δοχείου και σε μας τους εκπαιδευτές. Αυτό επηρέασε την εργασία μας. Είναι χαρακτηριστικό ότι το webex δεν «άντεχε» όταν ήταν συνδεδεμένη και η τυπική εκπαίδευση (δημοτικά γυμνάσια λύκεια κτλ), με ότι αυτό συνεπάγεται στην ποιότητα της προσφερόμενης διδασκαλίας. Η τεχνική υποστήριξη, κυριολεκτικά ανύπαρκτη. Σε αυτή, όπως και σε άλλες περιπτώσεις στην Ελλάδα ταιριάζει πλήρως η ρήση του Σεφέρη: «Είμαστε τραγικά αυτοδίδακτοι»

Το τι πρέπει να γίνει είναι γνωστό: Υπάρχει έλλειψη χρηματοδότησης και υποστελέχωσης στους αναφερθέντες οργανισμούς. Δεν γίνεται να υπάρξει αναβάθμιση της παρεχόμενης ποιότητας εκπαίδευσης, χωρίς την λύση αυτών των θεμάτων. Ειδικά σήμερα που με την εξέλιξη των παλιών ΤΕΙ σε Πανεπιστήμια, δημιουργήθηκε ένα κενό στην επαγγελματική εκπαίδευση, που θα καλυφθεί από τα ΔΙΕΚ. Θα πρέπει να τους δώσουν τα εφόδια για να το πετύχουν.

Π2.4 Ζωή

1. Φύλο: Γυναίκα
2. Ηλικία σε ποια δεκαετία βρίσκεστε 60 και άνω
3. Μορφωτικό επίπεδο μετατριτοβάθμια εκπαίδευση
4. Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

Είμαι εκπαιδύτρια ενηλίκων μη τυπικής εκπαίδευσης από το έτος 2012. Έχω πιστοποιηθεί στον ΕΟΠΕΠ και έχω μεταπτυχιακό στην εκπαίδευση ενηλίκων. Η ομάδα που εκπαιδεύω είναι υπάλληλοι του ΕΦΚΑ. Το πρόγραμμα είναι πενθήμερο και εγώ έχω

μια ημέρα εκπαίδευσης. Επειδή υπάρχει ενδιαφέρον το πρόγραμμα πραγματοποιείται κάθε μήνα και η συμμετοχή των υπαλλήλων είναι αρκετά μεγάλη.

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Ως εκπαιδύτρια από τον 12/2018 το πρώτο πρόγραμμα που έκανα ήταν το 04/2020. Αυτό τα λείει όλα. Όπως καταλαβαίνεις όλο αυτό το διάστημα είμασταν εκτός εκπαίδευσης, δεν γίνονταν προγράμματα. Αυτό που θεωρώ μας επηρέασε όλους ήταν η απραξία και ο φόβος τι θα γίνει πώς θα εξελιχθούν τα πράγματα.

6. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρέαστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρέαστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.

Οι εκπαιδευόμενοι αφού ήταν και αυτοί υπάλληλοι ναι θεωρώ ότι επηρέαστηκαν αφού έμεναν μακριά από τη γνώση. Υπήρχαν παράπονα που μας πίεζαν για να γίνουν προγράμματα αλλά δεν είμασταν οργανωμένοι για άμεση ανταπόκριση. Γενικά το πρωτο διάστημα της πανδημίας λες και πάγωσε ο χρόνος. Οι υπάλληλοι είχαν μεγάλο διάστημα τηλεργασίας -δύο εβδομάδες σπίτι τους και μια στη δουλειά στην αρχή μετά λιγόστεψαν οι ημέρες αλλά για τουλάχιστον ένα χρόνο δεν κινούταν τίποτα. Θεωρώ λοιπόν ότι και στο ΕΚΔΔΑ έτσι θα έγινε και μέχρι να δουν ότι η πανδημία είχε έρθει για να μείνει πέρασε ένα μεγάλο διάστημα απραξίας.

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Η οικονομική κρίση θεωρώ ότι δεν επηρέασε τη λειτουργία των δημοσίων οργανισμών όπως είναι αυτός της εργασίας μου και της εκπαίδευσης. Έτσι ούτε η πανδημία ούτε η οικονομική κρίση δεν άλλαξαν το μέγεθος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, μια και αυτά δρομολογούνται μέσω συμφωνιών με τις διοικήσεις των δύο οργανισμών. Εμείς συνάψαμε σύμβαση μηνιαίων προγραμμάτων το έτος 2018 και θεωρώ ότι αυτό ήταν θέμα προσώπων και όχι λόγω άλλων συγκυριών. Βέβαια όπως προανέφερα επειδή η πανδημία μας βρήκε απροετοίμαστους και δεν ξέραμε πόσο και αν θα διαρκέσει για μεγάλο διάστημα δεν γίνονταν προγράμματα.

8. Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε

Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).

Όχι όπως σου είπα δεν υπήρξε άμεση ανταπόκριση. Για ένα χρόνο σχεδόν δεν γίνονταν προγράμματα και όταν άρχισε η τελεκπαίδευση έπρεπε να πηγαίνω στο ΕΚΔΔΑ για να κάνω το μάθημα σε δικό τους υπολογιστή. Κανείς δεν μας εκπαίδευσε πώς να διαχειριστούμε την πλατφόρμα, υπήρχε κάποιος τεχνικός που φωνάζαμε να μας βοηθήσει αλλά μόνο σε θέματα σύνδεσης. Θυμάμαι μια φορά κάποιος εκπαιδευτής από διπλανή αίθουσα μου ζητούσε εναγωνίως να του ανεβάσω την παρουσίασή του. Εκτός από το στενάχωρο να κάνεις μάθημα σε μια άδεια αίθουσα μόνος σου είχαμε και το πρόβλημα να μάθουμε τη διαχείριση των εγγράφων, εικόνων κλπ. Επίσης έπρεπε να προσαρμόσω κάποιες ασκήσεις που έκανα στην τάξη στο νέο απρόσωπο τρόπο εκπαίδευσης. Κανείς δεν με επιμόρφωσε πώς να χωρίζω τους εκπαιδευόμενους σε ομάδες ή άλλες τεχνικές που κάνουν κάποιοι συνάδελφοι μου. Αυτό που σίγουρα θα βοηθούσε είναι επιμόρφωση στο νέο τρόπο εκπαίδευσης και εκμάθηση συγκεκριμένων τεχνικών.

Π2.5 Κωνσταντίνα

1. ΓΥΝΑΙΚΑ

2. Ηλικία: 40-50

3. Μορφωτικό επίπεδο: Μετατριτοβάθμια εκπαίδευση

4. *Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;*

Ανήκω στη Μη τυπική εκπαίδευση ενηλίκων , έχω 6-7 έτη εμπειρίας ως εκπαιδύτρια και η ομάδα ενηλίκων που απευθύνομαι προέρχεται από τον εργασιακό χώρο της κοινωνικής ασφάλισης. Εκπαιδεύω εργαζόμενους του ΕΦΚΑ σε θέματα κυρίως συνταξιοδότησης λόγω αναπηρίας και θανάτου , θεμελίωση, ωρίμανση φακέλου, νομοθεσία κλπ.

5. *Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).*

Σίγουρα η πανδημία έχει επηρεάσει και έχει προκαλέσει προβλήματα όχι μόνο σε προσωπικό επίπεδο αλλά και σε επαγγελματικό. Σε προσωπικό επίπεδο έχει επηρεάσει την ψυχοσύνθεση της προσωπικότητας μου ώστε να μπορέσω να λειτουργήσω συγκροτημένα με αισιοδόξια, δίχως φόβο και ανασφάλεια. Σε επαγγελματικό επίπεδο επηρεάστηκε ο τρόπος προσέγγισης την γνώσης καθώς πρακτικά από δια βίου μάθηση, μέσω της προσωπικής αλληλεπίδρασης με τους εκπαιδευόμενους μεταβλήθηκε σε πιο απρόσωπη πίσω από την οθόνη ενός υπολογιστή εκπαίδευση. Επιπλέον, καθορίστηκαν νέες τεχνικές μετάδοσης της γνώσης με τα νέα δεδομένα για τα οποία δεν είμασταν επαρκώς καταρτισμένοι, ούτε λάβαμε κάποια επιμόρφωση. Μόνη μου έμαθα την πλατφόρμα που δημιούργησε το ΕΚΔΔΑ πώς να τη χειρίζομαι και πάντα έχω μεγάλη αγωνία πώς θα συνδεθώ, αν με ακούνε κλπ.

6. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν; Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο;

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο σίγουρα επηρεάστηκαν και οι εκπαιδευόμενοι. Το μεγαλύτερο μέρος επηρεάστηκε θα έλεγα σε μεγάλο βαθμό τόσο σε προσωπικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο. Και αυτοί θα έπρεπε να μάθουν να χρησιμοποιούν την πλατφόρμα. Αν ρωτάς για την ποιότητα της εκπαίδευσης θεωρώ ότι είναι κατώτερου επιπέδου. Δεν έχω άμεση επαφή μαζί τους και δεν μπορώ να ξέρω αν καταλαβαίνουν αυτά που τους λέω. Δεν μπορώ να κάνω ομάδες και δεν έχω τη συμμετοχή που θα ήθελα στις ασκήσεις. Δεν μπορώ να τους ρωτώ με τα ονόματά τους, δεν ξέρω αν με παρακολουθούν οπότε δουλεύω συνήθως με αυτούς που θέλουν. Ωστόσο πρέπει να αναφέρω ότι επειδή το πρόγραμμά μας διαρκεί μια ολόκληρη εβδομάδα, τώρα με την τηλεεκπαίδευση το παρακολουθούν συνάδελφοι από όλα τα μέρη της Ελλάδας. Πριν επειδή θα έπρεπε να μετακινηθούν, να αφήσουν πιθανόν την οικογένειά τους δεν επέλεξαν να το παρακολουθήσουν. Τώρα με την τηλεεκπαίδευση έχουμε μεγάλη συμμετοχή εκπαιδευομένων.

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Θεωρώ ότι όλες οι κρίσεις δημιουργούν προβλήματα και επηρεάζουν αρνητικά τον άνθρωπο σε όλα τα επίπεδα είτε πρόκειται για οικονομική, κοινωνική (κρίση αξιών κα), υγειονομική, κλιματολογική ή οποιαδήποτε άλλη κρίση. Στο πρόγραμμα επειδή είναι

ενδοεπιχειρησιακό και δεν καταβάλλουν χρήματα οι εκπαιδευόμενοι δεν είχαμε κάποιο πρόβλημα αντιθέτως όπως σου είπα συνάδελφοι με οικογενειακές υποχρεώσεις από την επαρχία που δεν θα παρακολουθούσαν το πρόγραμμα τώρα εύκολα μπορούν να συμμετέχουν.

8. *Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).*

Το ΕΚΔΔΑ γρήγορα ενεργοποιήθηκε για τη συνέχιση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με εξ αποστάσεως προγράμματα. Θυμάμαι στην αρχή πήγαινα σε χώρους εκπαίδευσης του ΕΚΔΔΑ και από εκεί συνδεόμουν για το πρόγραμμα. Αν είχα κάποιο πρόβλημα που συνήθως είχα ερχόταν τεχνικός του ΕΚΔΔΑ και με βοηθούσε, όχι να μου δείξει πώς λειτουργεί η πλατφόρμα, αλλά μόνο για θέματα σύνδεσης. Μετά από 2-3 μήνες συνδεόμασταν από το σπίτι μας.

Τι θα μπορούσε να γίνει; Μα εκπαίδευση εκπαιδευτών στην τηλεεκπαίδευση. Μόνη μου έμαθα ότι ξέρω και όχι όσα ξέρουν κάποιοι συνάδελφοι όπως πώς δημιουργείς ομάδες στο πρόγραμμα κ.ά Η αντιμετώπιση της πανδημίας (τηλεργασία, ειδικές άδειες, ενημέρωση κ.ά.) ήταν μια πρωτόγνωρη κατάσταση που μας βρήκε απροετοίμαστους αλλά μας έδωσε ώθηση στο να μάθουμε νέα πράγματα.

Π2.6 Ρόζα

Φύλο: Γυναίκα

1. Ηλικία 60 και άνω

2. Μορφωτικό επίπεδο Τριτοβάθμια εκπαίδευση

3. *Ποιες είναι οι αρμοδιότητές σας στην Εκπαίδευση Ενηλίκων;*

4. *Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;*

Εργάζομαι στο Athens Center εδώ και 30 χρόνια ως εκπαιδευτρια ενηλίκων διδάσκοντας Ελληνικά σε ξένους διπλωμάτες, εφοπλιστές, αλλοδαπές συζύγους Ελλήνων, ηθοποιούς κ.ά. που επιδιώκουν να μάθουν τα ελληνικά. Μη τυπική εκπαίδευση λοιπόν.

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Φυσικά η πανδημία μας βρήκε όλους απροετοίμαστους, τα μαθήματα διακόπηκαν όταν μας έκλεισαν και για ένα διάστημα 6 μηνών είμασταν χωρίς δουλειά με αναστολή εργασίας. Στη συνέχεια αρχίσαμε να δουλεύουμε μέσω skype και Zoom. Εγώ όπως καταλαβαίνεις χρειάστηκε να εξοικειωθώ με την τεχνολογία και να μπορώ να κάνω τα μαθήματά μου από απόσταση. Είχα να ξεπεράσω προβλήματα σύνδεσης με το διαδίκτυο να αποκτήσω καλό υπολογιστή που δεν είχα, να προσαρμόσω τα μαθήματα ώστε να γίνονται πιο εύληπτα. Ευτυχώς στα τεχνικά θέματα είχα βοηθό τον γιο μου και έτσι μπόρεσα να ξεπεράσω τα όποια προβλήματα. Κάποια συνάδελφος που δεν μπόρεσε να επιμορφωθεί σε τεχνικά ζητήματα, παραιτήθηκε. Φυσικά κάποια ιδιαίτερα μαθήματα που είχα και δεν ήθελαν οι μαθητές την εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναγκάστηκα να τα χάσω. Η πανδημία έδωσε ένα νέο τρόπο διδασκαλίας που πολλές φορές με βολεύει μια και κάνω μάθημα τις Κυριακές και αργίες από το εξοχικό μου, που στην αντίθετη περίπτωση δεν θα μπορούσα. Σίγουρα είναι πολύ πιο κουραστικό να μιλάς σε μια οθόνη και να μην «πιάνεις» το μαθητή που δεν σε παρακολουθεί ή δεν καταλαβαίνει. Ωστόσο, επειδή είναι ενήλικες και οι περισσότεροι θέλουν εναγωνίως να μάθουν τα Ελληνικά, προσπαθούν να είναι συνεπείς στο μάθημα και να με παρακολουθούν.

6. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν; Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.

Οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι έχουν καλή σχέση με την τεχνολογία και δέχθηκαν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Σίγουρα προτιμούν να κάνουμε μάθημα στο σχολείο και φυσικά υπάρχουν τώρα πολλές τάξεις που λειτουργούν. Αλλά συνεχίζονται για πολλούς λόγους και τα εξ αποστάσεως μαθήματα. Για παράδειγμα έχω μαθήτρια που όταν λείπει στο εξωτερικό κάνουμε εξ αποστάσεως και όταν επιστρέφει, κάνουμε σπίτι της. Επειδή τα μαθήματα τους παρέχουν και άδεια διαμονής επιδιώκουν και γράφονται στο σχολείο, έτσι δεν είχαμε μεγάλες μειώσεις μαθητών. Επίσης, όπως καταλαβαίνεις, τους περισσότερους από αυτούς δεν τους απασχολούν τα χρήματα.

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Πριν την οικονομική κρίση είχα πάρα πολλά μαθήματα τόσο στο σχολείο όσο και ιδιαίτερα. Από το 2009 άρχισαν να μειώνονται τα μαθήματα. Τότε σταμάτησε και ένα καλοκαιρινό πρόγραμμα που είχαμε και διεξαγόταν στις Σπέτσες, κάθε καλοκαίρι για δεκαπέντε ημέρες. Μέναμε σε ξενοδοχείο κάναμε μαθήματα για 6 ώρες και στη συνέχεια είμασταν ελεύθεροι για τις διακοπές μας. Το πρόγραμμα αυτό δεν ξανάγινε από το 2009 και μετά λόγω της κρίσης και φυσικά και λόγω της πανδημίας. Τι με ρώτησες αν ναι σίγουρα οι κρίσεις αναδεικνύουν και διογκώνουν προβλήματα.

8. *Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).*

Το Athens Center θεωρώ ότι ανταποκρίθηκε στη ζήτηση των μαθητών του και εφάρμοσε την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αλλιώς θα έπρεπε να κλείσει. Δεν ήταν εύκολη η επιλογή καθώς έπρεπε να μάθουμε προγράμματα και να ενημερώσουμε τους μαθητές για το νέο τρόπο λειτουργίας του σχολείου. Ίσως να έπρεπε να μας εκπαιδεύσουν ώστε κι εμείς οι εκπαιδευτές να μπορούμε να ανταποκριθούμε καλύτερα, πράγμα που δεν έγινε. Ό,τι έμαθα, το έμαθα μόνη μου, δυστυχώς ποτέ δεν μας έγραψε το σχολείο σε επιμορφωτικό πρόγραμμα και αυτός ήταν ο λόγος που συνάδελφοι παραιτήθηκαν, αφού δεν μπορούσαν τεχνικά να ανταπεξέλθουν.

Π2.7. Κωνσταντίνος

1. Φύλο: Άνδρας

2. Ηλικία σε ποια δεκαετία βρίσκεστε, 60 και άνω

3. Μορφωτικό επίπεδο Μετατριτοβάθμια εκπαίδευση

4. *Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;*

Εργάζομαι σε μεταπτυχιακά προγράμματα πανεπιστημίου επί σειρά ετών, με δια ζώσης διαλέξεις και εσχάτως με πλήρως online εκπαίδευση εξαιτίας της πανδημίας και της αλλαγής σχετικών πρωτοκόλλων του Ιδρύματος.

5. *Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πώς σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).*

Προφανώς η δια ζώσης εκπαίδευση είναι ο καταλληλότερος τρόπος μετάδοσης της γνώσης. Ωστόσο, σε καιρούς κρίσης ένα μεγάλο τμήμα της διδασκαλίας είναι δυνατόν να υποκατασταθεί με μεθόδους εκπαίδευσης από απόσταση, υπό ιδανικές βέβαια συνθήκες ομοιογενούς πληθυσμού σε ζητήματα πρόσβασης στην τεχνολογία και δυνατότητας χρήσης της. Σε πραγματικό επίπεδο, ωστόσο, ο πληθυσμός των διδασκομένων είναι εξαιρετικά ανομοιογενής τόσο σε επίπεδο δυνατότητας πρόσβασης, όσο και σε επίπεδο χρήσης της τεχνολογίας. Συνεπώς, κατά τη διάρκεια του αναγκαστικού εγκλεισμού σε προσωπικό επίπεδο ένα μεγάλο μέρος της εκπαιδευτικής δραστηριότητας επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το γεγονός ότι πλατφόρμες online διδασκαλίας, όπως το *BigBlueButton*, αποδείχθηκαν ανεπαρκείς για την υποκατάσταση της δια ζώσης διδασκαλίας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εκπαιδευτική μου δραστηριότητα

6. *Οι εκπαιδευόμενοί σας επηρεάστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.*

Επηρεάστηκαν, κάτι που αποδείχθηκε στις τελικές τους εργασίες εξαμήνων. Πολλοί απλώς έμπαιναν στην πλατφόρμα για τις παρουσίες, αλλά εκτιμάται ότι δεν παρακολούθησαν ουσιαστικές εισηγήσεις για θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα. Άλλοι είχαν σοβαρά ζητήματα προσβασιμότητας από αργές συνδέσεις, άλλοι από έλλειψη τεχνογνωσίας. Γενικά παρατηρήθηκε ψηφιακό χάσμα δυσανάλογο προς τις ηλικίες των εκπαιδευομένων, που συνήθως είναι εξοικειωμένοι με τη χρήση άλλων δημοσίων πλατφορμών επικοινωνίας.

7. *Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας; (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).*

Θα έλεγα ότι η προγενέστερη οικονομική κρίση επηρέασε περισσότερο την δια ζώσης εκπαίδευση, ειδικά τα περιφερειακά πανεπιστήμια, μειώνοντας τις δυνατότητες μετακίνησης και εγκατάστασης των φοιτητών στις ανάλογες πόλεις. Η παρούσα υγειονομική κρίση επηρέασε την ποιότητα της εκπαίδευσης, παρόλο που θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένη η εκπαιδευτική ηγεσία σε εθνικό επίπεδο για τέτοιου είδους κρίσεις, αντλώντας από σχετικά παραδείγματα σε υπερεθνικό επίπεδο.

8. *Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).*

Το πανεπιστήμιο ανέπτυξε πρόγραμμα online εκπαίδευσης, τα οποία ωστόσο, κρίνονται – όχι μόνο από εμένα- ανεπαρκή. Δεν στάθηκε δυνατή η μετάβαση σε πλατφόρμες περισσότερο ικανοποιητικές από αυτή που χρησιμοποιήθηκε, παρόλες τις σχετικές εισηγήσεις εκπαιδευτικών. Η δε χρήση της πλατφόρμας έγινε δυνατή μόνο μέσα από αλληλοβοήθειες συναδέλφων και πειραματισμούς, καθώς δεν υπήρξε η σχετική εκπαιδευτική βοήθεια από το Ίδρυμα. Προφανώς χρειάζεται ανάπτυξη ή υιοθέτηση ενιαίας πλατφόρμας με διαφορετικές δυνατότητες σε εθνικό επίπεδο, κάτι που απαιτεί βέβαια και την ανάλογη χρηματοδότηση για επαρκή εξοπλισμό (server) του πανεπιστημίου και την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών σε κατάλληλες ψηφιακές δεξιότητες, όπου παρατηρήθηκε εξίσου μεγάλο ψηφιακό χάσμα.

Π2.8. Μανόλης

1. Φύλο: Γυναίκα

2. Ηλικία σε ποια δεκαετία βρίσκεστε, 50-60.

3. Μορφωτικό επίπεδο Μετατριτοβάθμια εκπαίδευση

4. Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

Προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα πανεπιστημίων (τυπική εκπαίδευση ενηλίκων), από το 2000.

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πώς σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Το βασικότερο πρόβλημα υπήρξε η ανάγκη αναδιαμόρφωσης των προπτυχιακών προγραμμάτων και η μετατροπή τους σε προγράμματα μαθημάτων εξ αποστάσεως. Η παρουσίαση power point δεν αρκεί ως εκπαιδευτικό εργαλείο για να εξασφαλίσει οποιδήποτε είδους διάδραση. Δεύτερο μεγάλο συγκριτικά πρόβλημα υπήρξε η έλλειψη γνώσης, από εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, της διαχείρισης τεχνολογικών προβλημάτων που εμφανίστηκαν με την υπερφόρτωση των server του πανεπιστημίου. Ένα τρίτο πρόβλημα αποδείχθηκαν οι χρησιμοποιούμενες πλατφόρμες τηλεεκπαίδευσης, που λίγο-πολύ ήταν ανεπαρκείς σε ζητήματα διάδρασης εκπαιδευτικού και εκπαιδευομένου. Η ίδια ανεπάρκεια παρατηρήθηκε σε μεταπτυχιακά προγράμματα, όπου το ακροατήριο ήταν σαφώς μεγαλύτερο.

6. *Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.*

Σαφώς επηρεάστηκαν. Κυρίως σε μεταπτυχιακά προγράμματα παρατηρήθηκε αυτό που θα αποκαλούσαμε ψηφιακή ανισότητα, δεδομένου ότι οι ηλικίες ποικίλλουν. Για άτομα μεγαλύτερης ηλικίας χρειάστηκε ειδική μέριμνα, προκειμένου να ολοκληρώσουν ικανοποιητικά το πρόγραμμα σπουδών τους, κυρίως ασύγχρονες μέθοδοι μέσω email.

7. *Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας; (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).*

Όχι, τα προβλήματα είναι διαφορετικά, κυρίως οικονομικής φύσης για τους φοιτητές στην πρώτη περίπτωση, αλλά αναδεικνύουν νομίζω ευρύτερους προβληματισμούς για τη λειτουργία των περιφερειακών πανεπιστημίων, όπως είναι τα ζητήματα διαμονής, σίτισης και η ανάγκη διεύρυνσης της φοιτητικής εστίας στο νησί. Υπό μία άλλη οπτική γωνία και με την εστία κλειστή στην περίοδο της πανδημίας, όπως και την αδυναμία πρόσβασης στη βιβλιοθήκη, δημιουργήθηκαν προβλήματα κυρίως παραμονής στον τόπο φοίτησης, αλλά και γνωστικής επάρκειας. Το πρόβλημα στην περίοδο της πανδημίας είναι ευρύτερο και πιθανώς μη επιλύσιμο με τις παρούσες μεθόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

8. *Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).*

Το πανεπιστήμιο εξαναγκάστηκε στη μεταβολή των προγραμμάτων σπουδών του χωρίς προετοιμασία και δοκιμασία μεθόδων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον αυτοσχεδιασμό εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, για την επίλυση προβλημάτων, κάτι που δείχνει όπως ανέφερα πιο πάνω, προς την κατεύθυνση ύπαρξης ενός ψηφιακού χάσματος. Οπωσδήποτε είναι αναγκαία η μελέτη των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν και η κατάλληλη κρατική επιχορήγηση για την ενίσχυση των υποδομών με επαρκή εξοπλισμό και την αναβάθμιση των ψηφιακών δεξιοτήτων εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, προκειμένου να είναι αφενός έτοιμη η ακαδημαϊκή κοινότητα σε περίπτωση παλινδρόμησης σε καταστάσεις εγκλεισμού, αφετέρου να μην κάνει αναγκαστικές εκπτώσεις στην ποιότητα των προγραμμάτων σπουδών της, ειδικά σε εργαστηριακά μαθήματα.

Π2.9. Μαρία

1. Φύλο: Γυναίκα

2. Ηλικία 50 -60

3. Μορφωτικό επίπεδο δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

4. *Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;*

Έχω τελειώσει μια σχολή αργυροχρυσοχοΐας και διατηρώ εργαστήριο δικό μου στον Πειραιά, όπου και κάνω ιδιαίτερα μαθήματα σε όσους θέλουν να μάθουν για το κόσμημα. Για πάνω από 20 χρόνια ασχολούμαι με την εκπαίδευση ενηλίκων άτυπης εκπαίδευσης καθώς δίδασκα στους δήμους του Κερατσινίου και Πειραιά, και λέω ότι δίδασκα, γιατί πλέον δεν δραστηριοποιούμαι σε αυτόν τον τομέα. Έχω κρατήσει μόνο δύο ιδιαίτερα μαθήματα που τα κάνω στο εργαστήριο.

5. *Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πως σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).*

Με την πανδημία δυστυχώς πάθαμε πανωλεθρία. Διαλυθήκαμε ως ομάδα αφού με την πρώτη καραντίνα σταμάτησαν τα μαθήματα σε όλους τους δήμους, τα μαγαζιά κλείσανε και όλοι μας κλειστήκαμε στα σπίτια μας. Ακόμη και όταν μας είπε ο Δήμος να κάνουμε διαδικτυακά μαθήματα προσπάθησα να μαζέψω τους μαθητές μου και με βοήθησε κάποιος φίλος να δημιουργήσω ένα βίντεο που τους το έστειλα, μήπως και καταφέρνανε να παρακολουθήσουν. Δυστυχώς τόσο η ηλικία των μαθητών –ήταν πάνω από 55 ετών όλοι τους- η σχέση τους με την τεχνολογία που ήταν ανεπαρκής όσο και το έλλειμμα του εργαστηρίου αποθάρρυναν τους μαθητές και σταμάτησαν να συμμετέχουν στα μαθήματα.

6. *Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρεάστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρεάστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.*

Όπως σου είπα κυρίως στους Δήμους συμμετέχουν άτομα μεγάλης ηλικίας που θέλουν να μάθουν την τέχνη του κοσμήματος. Το μάθημα είναι εργαστηριακό, χρησιμοποιούμε εργαλεία και πρέπει να τους δείχνω από κοντά, κάτι που δεν επέτρεπε ο κορονοϊός. Έτσι όλοι οι εκπαιδευόμενοι επηρεάστηκαν και σταμάτησαν το μάθημα. Ένα ακόμη σημαντικό κίνητρο για να παρακολουθούν ανάλογα μαθήματα ήταν οι εκθέσεις παρουσίασης των έργων τους που γίνονταν στο τέλος της χρονιάς σε χώρο των δήμων. Η

διακοπή των εκθέσεων ήταν μεγάλο πλήγμα αφού οι εκπαιδευόμενοι δεν μπορούσαν να δείξουν τη δουλειά τους. Θεωρώ λοιπόν ότι οι εκπαιδευόμενοι απομονώθηκαν λόγω του είδους των μαθημάτων που δεν μπορούσαν να γίνουν με εξ αποστάσεως εκπαίδευση αλλά και επειδή φοβούνται μην κολλήσουν.

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Ναι θεωρώ ότι τα προβλήματα ξεκίνησαν με την οικονομική κρίση και με την πανδημία ήρθε το τελειωτικό κτύπημα. Καταρχήν είχα πρόβλημα με τις πωλήσεις κοσμημάτων , καθώς το κόσμημα είναι είδος πολυτελείας και με την κρίση ήρθε σε δεύτερη μοίρα. Πριν την οικονομική κρίση είχα πολλά μαθήματα, κυρίως ιδιαίτερα αλλά από το 2009 και μετά άρχισαν να μειώνονται αισθητά. Οι Δήμοι ήταν ένα σημαντικό βοήθημα μια και με γνώριζαν και πολλοί γίνονταν και πελάτες μου. Με την πανδημία όμως υπήρξε αρχικά αυτή η παύση εργασιών και μετά επειδή το μάθημα είναι εργαστηριακό, σταμάτησε και αυτό. Δεν μπορείς να δείξεις από την οθόνη πώς να δέσουν το κόσμημα, ίσως με βιντεάκια, αλλά αυτά δεν είναι για ανθρώπους μεγάλης ηλικίας που δεν έχουν και τον ανάλογο εξοπλισμό.

8. Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).

Αν θεωρήσουμε οργανισμό τους Δήμους όχι δεν θεωρώ ότι ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις μας. Με μιας έκλεισαν τα πάντα, όλοι οι υπάλληλοι τηλεργάζονταν και δεν μπορούσες να βρεις κάποιον να συνεννοηθείς. Στη συνέχεια δεν μας βοήθησαν καθόλου στο πώς εμείς που είχαμε εργαστηριακά μαθήματα θα μπορούσαμε να τα στήσουμε. Μετά τη δεύτερη καραντίνα που έγινε προσπάθεια να γίνουν μαθήματα, δεν υπήρχαν συμμετέχοντες. Εγώ από τη μεριά μου προσπάθησα να κρατήσω την επαφή με τους μαθητές, αλλά καταλαβαίνω ότι επειδή είναι μεγάλης ηλικίας φοβούνται να έρθουν στα μαθήματα πια.

Π2.10. Κατερίνα

1. Φύλο: Γυναίκα

2. Ηλικία σε ποια δεκαετία βρίσκεστε, 60 και άνω

3. Μορφωτικό επίπεδο Τριτοβάθμια εκπαίδευση

4. Σε ποιο τομέα της Εκπαίδευσης Ενηλίκων ανήκετε (τυπική -άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, από πότε εργάζεστε ως εκπαιδευτής, ποια ομάδα ενηλίκων εκπαιδεύετε;

Εργάζομαι σε κοινωφελές ίδρυμα Νομικό πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαιου. Στην εκπαίδευση των ΑΜΕΑ ασχολούμαι από το 1987 ενώ στην εκπαίδευση ενηλίκων από το 1995. Ο σκοπός του ιδρύματος είναι πώς με καινοτόμες προσεγγίσεις και συγκεκριμένα προγράμματα οι νέοι με νοητικές αναπτυξιακές διαταραχές θα μπορούν να συμμετέχουν στην καθημερινή ζωή μέσω της εργασίας τους. Εγώ φροντίζω για την εκπαίδευση όσων ασχολούνται με τους νέους ώστε να τους παρέχουν την καλύτερη εκπαίδευση. Η δράση μου δεν σταματά μόνο στο ίδρυμα αλλά φροντίζουμε να εκπαιδεύουμε και να μεταφέρουμε γνώσεις σε όλη την Ελλάδα και στο εξωτερικό.

5. Η πανδημία προκάλεσε προβλήματα σε όλες μορφές εκπαίδευσης, ανάλογα επηρέασε και τους επαγγελματίες εκπαιδευτές ενηλίκων. Πώς σας επηρέασε εσάς σε προσωπικό και σε επαγγελματικό επίπεδο).

Ναι είχαμε πολλά προβλήματα να αντιμετωπίσουμε με το κυριότερο το έλλειμμα στα ταξίδια και τις εκπαιδεύσεις εκ του σύνεγγυς. Η δια ζώσης εκπαίδευση σαφώς και είναι προτιμητέα διότι υπάρχει η αλληλεπίδραση και μεγαλύτερη συμμετοχή των εκπαιδευομένων. Επίσης χρειάστηκε άλλη προετοιμασία για την τηλεεκπαίδευση και την προσαρμογή της ύλης (πολύς περισσότερος χρόνος για τον εκπαιδευτή) .Έλλειψη της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας των καταρτιζόμενων, που είναι βασικό στοιχείο της εκπαίδευσης. Στα θετικά είναι η οικονομία χρόνου, γιατί δεν υπήρχε η μετακίνηση.

6. Οι εκπαιδευόμενοι σας επηρέαστηκαν. Μέσα από την ομάδα που εκπαιδεύετε κάποιοι επηρέαστηκαν περισσότερο ή λιγότερο.

Για πολλούς ήταν οικονομία χρόνου και είπαν ότι είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν περισσότερες εκπαιδεύσεις από ό,τι στο παρελθόν. Για τα ΑΜΕΑ ήταν πολύ δύσκολο γιατί έλλειψε η ζωντανή επικοινωνία με τους φίλους τους και ένιωθαν απομονωμένοι.

7. Προβλήματα στην Εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξαν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι ανάλογα με αυτά της πανδημίας (αν γενικότερα οι κρίσεις αναδεικνύουν προβλήματα).

Έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης και στις δυο περιπτώσεις.

8. *Ο οργανισμός στον οποίο απασχολείστε ενεργοποιήθηκε εγκαίρως και επαρκώς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν με την πανδημία (τι μέτρα έλαβε Τηλεκπαίδευση ...) (τι θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να γίνει περαιτέρω και θα βοηθούσε...).*

Ο Οργανισμός ανέπτυξε πρόγραμμα τηλεκπαίδευσης η οποία έγινε μέσω πλατφόρμας η οποία λειτούργησε άμεσα, με σταδιακή δημιουργία και προσαρμογή προγραμμάτων όπου προσπαθήσαμε να ανταποκριθούμε στις ανάγκες των εκπαιδευομένων. Να υπάρξουν χρηματοδοτήσεις από το κράτος για επαρκή εξοπλισμό και την ανάπτυξη και αναβάθμιση των ψηφιακών δεξιοτήτων εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων.